

DJEČIJI UGOVORENI BRAKOVI I SOCIJALNO-EKONOMSKI POLOŽAJ ROMKINJA

Šejla Pepić

mr Šejla Pepić

**DJEČIJI UGOVORENI BRAKOVI I
SOCIJALNO-EKONOMSKI POLOŽAJ ROMKINJA**

Urednik:
mr Aleksandar Saša Zeković

Izdavači:
GLAVNI GRAD PODGORICA
Sekretarijat za socijalno staranje
Služba Gradonačelnika
www.podgorica.me

CENTAR ZA ROMSKE INICIJATIVE
www.crink.me

Recenzenti:
prof. dr Danijela Vuković - Čalasan
mr Slavko Milić

Biblioteka:
Društvena kohezija

Štampa: Golbi Podgorica

Tiraž: 300

Sadržaj i mišljenja iznijeta u ovom radu su isključivo stavovi autorke a ne nužno i izdavača.

mr Šejla Pepić

**DJEČIJI UGOVORENI BRAKOV I
SOCIJALNO-EKONOMSKI
POLOŽAJ ROMKINJA**

Podgorica

2026

SADRŽAJ

Rezime/Summary	7
----------------------	---

Predgovor:

“Prevazilaženje političke polarizacije i jačanje unutrašnjih integracija: jedinstvena prilika za uspjeh socijalne inkluzije Roma i Egipćana” - Stefan Vešović	9
---	---

Riječ urednika:

“Odsustvo vladavine prava i tradicionalizam krše ljudska prava” - mr Aleksandar Saša Zeković.	14
--	----

UVOD

“Sva djeca imaju pravo na djetinjstvo”	17
--	----

ETOS ROMSKE PORODICE

Karakteristike savremene romske porodice	22
Struktura romske porodice	24
Odnosi među članovima porodice	27
Porodična stabilnost i odnosi između srodnika	30

PROBLEMATIKA UGOVORENIH BRAKOVA

Definicija i istorijat pojma „ugovoreni brakovi“	33
Ugovoreni brakovi kod Roma u Crnoj Gori	39
Uzroci dječjih ugovorenih brakova	41

POLOŽAJ ŽENE U DJEČJEM UGOVORENOM BRAKU KOD ROMA

Socijalno - ekonomski pokazatelji	51
Porodične dužnosti i obaveze	54

PRAVNI ASPEKT DJEČJIH UGOVORENIH BRAKOVA

Pravna zaštita unaprijeđena, potrebne dalje reforme i dosljedna primjena zakona.....	57
--	----

PREVENCIJA DJEČJIH UGOVORENIH BRAKOVA

Zakonska zabrana braka ispod 18 godina - bez izuzetaka	63
--	----

PODGORICA I ROMSKA ZAJEDNICA: JAČANJE PODRŠKE I POZITIVNOG RASPOLOŽENJA

Ljudska prava i društvena kohezija kroz promovisanje značaja obrazovanja	67
--	----

PREGLED PRISTUPA

Metode i statistička obrada istraživanja	69
Populacija i uzorak	69
Tok istraživanja	70

PREGLED I INTERPRETACIJA REZULTATA

Strukturirani intervju sa pedagoškinjama i pedagozima	73
Strukturirani intervju sa saradnicima u socijalnoj inkluziji u oblasti obrazovanja	74
Anketa sa ženama Romkinjama	76
Anketa sa muškarcima Romima	85
Uporedni sažetak rezultata anketa	91

PREPORUKE

Buduće društvo, praksa i politika	93
---	----

ZAKLJUČAK

Dječiji brakovi redukuju životne i profesionalne mogućnosti	95
---	----

IZVODI IZ RECENZIJA

Dječiji brakovi dugoročno ograničavaju razvoj perspektive žena u romskoj zajednici - prof. dr Danijela Vuković – Čalasan	97
Iskorjenjivanje dječijih brakova dio promovisanja ženskih i ljudskih prava i spoljnopolitičkih prioriteta EU – mr Slavko Milić	98
LITERATURA	99

REZIME

“Dječiji ugovoreni brakovi i socijalno-ekonomski položaj Romkinja”, autorka mr Šejla Pepić, izdavači Glavni grad Podgorica i Centar za romske inicijative, Podgorica, 2026, uredio mr Aleksandar Saša Zeković

Ovaj rad istražuje uticaj dječjih ugovorenih brakova na socijalno-ekonomski položaj žena u romskoj i egipćanskoj populaciji u Crnoj Gori, sa fokusom na međusobnu povezanost tradicionalističkih obrazaca, rodni uloga i strukturalnih prepreka koje oblikuju živote djevojčica i mladih žena. Korišćenjem kvalitativne i kvantitativne metodologije, rad analizira kako rano stupanje u brak utiče na pristup obrazovanju, tržištu rada, zdravstvenim i socijalnim servisima, kao i na mogućnost ostvarivanja lične autonomije i participacije u društvenom životu. Rezultati istraživanja pokazuju da dječji ugovoreni brakovi značajno doprinose reprodukciji siromaštva i rodne neravnopravnosti, produbljuju socijalnu isključenost i dugoročno ograničavaju razvojne perspektive žena unutar zajednice. Pored toga, rad ukazuje na posljedice po mentalno i fizičko zdravlje djevojčica koje ulaze u brak u ranom uzrastu (djetinjstvu), kao i na međugeneracijski prenos ovakvih obrazaca ponašanja. Zaključuje se da je za unapređenje njihovog položaja neophodan sveobuhvatan, multidisciplinarni pristup koji uključuje jačanje institucionalne podrške, razvoj ciljanih obrazovnih i ekonomskih programa, intenzivniji rad lokalnih zajednica i kontinuiranu borbu protiv diskriminacije, predrasuda i stereotipa. Posebna pažnja posvećena je identifikovanju faktora koji doprinose opstanku ove prakse, među kojima se izdvajaju siromaštvo i kulturološke norme.

Ključne riječi: dječji ugovoreni brakovi; Romi i Egipćani u Crnoj Gori; društvena kohezija; socijalno-ekonomski položaj, rodna neravnopravnost, obrazovanje.

SUMMARY

“Child Arranged Marriages and the Socio-Economic Status of Romani Women”, by Šejla Pepic, published by the Capital City of Podgorica and the Centre for Roma Initiatives, Podgorica, 2026. Edited by Aleksandar Sasa Zekovic.

This paper examines the impact of child arranged marriages on the socio-economic status of women in the Roma and Egyptian populations in Montenegro, with a focus on the interconnectedness of traditional patterns, gender roles, and structural

barriers that shape the lives of girls and young women. Using both qualitative and quantitative methodologies, the study analyzes how early marriage affects access to education, the labor market, health and social services, as well as the ability to achieve personal autonomy and participate in social life. The research findings indicate that child arranged marriages significantly contribute to the reproduction of poverty and gender inequality, deepen social exclusion, and limit the long-term developmental prospects of women within these communities. In addition, the paper highlights the consequences for the mental and physical health of girls who enter marriage at an early age (childhood), as well as the intergenerational transmission of such behavioural patterns. The study concludes that improving their position requires a comprehensive, multidisciplinary approach that includes strengthening institutional support, developing targeted educational and economic programs, enhancing community-based work, and maintaining continuous efforts to combat discrimination, prejudice, and stereotypes. Special attention is given to identifying the factors that contribute to the persistence of this practice, particularly poverty and cultural norms.

Keywords: child arranged marriages; Roma and Egyptian ethnic communities in Montenegro; social cohesion; socio-economic status, gender inequality, education.

PREDGOVOR

PREVAZILAŽENJE POLITIČKE POLARIZACIJE: JEDINSTVENA PRILIKA ZA USPJEH SOCIJALNE INKLUZIJE ROMA I EGIPĆANA

Stefan Vešović¹

Glavni grad Podgorica u kontinuitetu je prisutan i proaktivno djeluje na polju društvenog uključivanja i osnaživanja romske i egipćanske zajednice. Prema rezultatima Popisa stanovništva iz 2023. godine u Podgorici živi gotovo četiri hiljade pripadnika i pripadnica romske (3.431) i egipćanske (528) etničke zajednice. Zajedno čine 2,2% ukupnog stanovništva.

Predstavljaju, zajedno, drugu najbrojniju manjinsku etničku grupu na teritoriji Glavnog grada.² Shodno Ustavu Crne Gore, domaćim i međunarodnim standardima to su podaci koji obavezuju podsticanje dijaloga zbog daljeg stvaranja tolerantnog okruženja i preduzimanja dodatnih mjera kako bi se ostvarila jednakost svih u Podgorici.

Brojni su pokazatelji koji jasno ukazuju na širinu i posljedice višedecenijske društvene isključenosti ovih grupa. I pored napora koje udruženo preduzimaju vlasti na svim nivoima, civilno društvo, međunarodni partneri i donatori i dalje je stanje teško. Jaz između Roma i Egipćana i ostatka stanovništva (svi ostali narodi Crne Gore) i dalje je neprihvatljivo izražen. Uz strukture koje okupljaju i reprezentuju romsku i egipćansku etničku grupu i koje su njihov autentičan i prirodan glas, odgovornost je svih ostalih u društvu da - samostalno i u kosaradnji - unaprijedimo odgovornost a socijalnu inkluziju Roma i Egipćana učinimo uspješnijom.

Svi politički koncepti u Podgorici i Glavnom gradu su svjesni isključenosti romske i egipćanske etničke zajednice. Kao i njenih uzroka. O potrebi za širom političkom akcijom i predanosti takođe su svi saglasni. Sve političke partije su svjesne: hroničnog siromaštva u ovih manjinskih grupa, lošeg kvaliteta (ishoda) obrazovanja, otežanog pristupa tržištu rada, nedostatka preduzetničkih i projekata socijalno odgovorne ekonomije, nepostojanja (olakšane) mogućnosti za dobijanje mikrokredita za samozapošljavanje, nepostojanja ili redukcije ranijih alternativnih izvora prihoda,

¹ Sekretar Sekretarijata za socijalno staranje Glavnog grada Podgorica. Autorski prilog u formi predgovora.

² Saopštenje Monstat od 15.10.2024; Dostupno onlajn: https://www.monstat.org/uploads/files/popis%202021/saopstenja/SAOPSTENJE_Popis%20stanovnistva%202023%20II_cg.pdf; Pristupljeno: 26.06.2026.

nemogućnost bavljenja poljoprivredom zbog neposjedovanja zemlje...³ Politički akteri listom se javno zalažu za odsustvo svake vrste diskriminacije prema Romima i Egipćanima - nulta tolerancija.

Razmišljanja o komparativnoj politici želim i u nastavku komentarisati. Intencija mi je da dokažem tvrdnju da razumijevanje (saglasnost) različitih političkih aktera oko potrebe za boljim rezultatima na polju socijalne inkluzije Roma i Egipćana i operativnim strategijama koje do njih vode treba iskoristiti za zajedničku političku platformu i akciju. Interes za dobrobiti svih građana i građanki, danas je cilj koji potire sve razlike.⁴ Konsultujući se sa mnogima koji unutar Glavnog grada, a i šire na stručan način prate problematiku društvene kohezije u ekonomskom, društvenom, akademskom smislu kao i na polju praktičnih primjenjivih politika, zaključujem da naše zajedništvo može postati ključna snaga u daljem razvijanju i praćenju koncepta društvene kohezije.

Predstavnici i predstavnice romske i egipćanske zajednice kao nesporno najugroženije etničke i društvene grupe u Podgorici, sa aspekta ljudskih prava i integracije, nema razloga ni opravdanja da podršku za svoje inicijative i projekte isključivo traže u navodno lijevo orijentisanim političkim partijama.⁵ Kompletna politička scena je njihov prirodni i pouzdan saveznik. To naročito postaje vidljivo nakon 2020. godine. Konsenzus oko ljudskih prava naročito uključuje i pitanje (re)distribucije kojim se svakodnevno zanimam, autentično kao ekonomista ali i u svijetlu politike.⁶

Kao čovjek koji se bavi politikom, između mlađe i srednje generacije prilično držim do prosvjećivanja, sveukupne emancipacije kao i političkog, teorijskog i praktičnog, obrazovanja. Pripadam političkoj organizaciji odnosno demokratskom pokretu koji kroz savremeno djelovanje, bez sebičnosti i ignorisanja interesa i potreba drugih, drži do tradicije, nacionalne kulture i patriotizma.

Od političkih promjena od 30. avgusta 2020. godine stalno se unapređuju institucionalne i političke prakse. Pokrenuti važni procesi na državnom i lokalnom nivou doprinose i uspješnijoj socijalnoj inkluziji Roma i Egipćana i boljoj saradnji svih aktera na tom polju. Da se kao društvo krećemo dobrim putem, potvrđuju i međunarodne, primarno evropske, integracije zemlje. Ubrzano pridruživanje i članstvo u EU treba iskoristiti da pobjednici demokratske, institucionalne i vrednosne tranzicije budu svi u

3 "Prilozi socijalnoj inkluziji Roma u Crnoj Gori", Aleksandar Saša Zeković i Sabahudin Delić, grupa izdavača predvođenih sa DVV International i Fondacijom za otvoreno društvo, Podgorioka, 2008, stana 75.

4 To nije populistički pristup kako se ocjenjuje iz krugova koji dosljedno kritikuju partitokratski sistem, već je realnost da oko određenih pitanja imamo i trebamo jedinstvena višestranačka rješenja. To se naročito pokazuje u praksi Skupštine Glavnog grada od 13.04.2023. godine.

5 Kroz dalju diskusiju postaje jasnije zašto koristim termin "navodno" uz napomenu, već sada, da je jednako prikladan i za ono što se naziva (smatra) političkim centrom ili desnicom.

6 Human Rights and Economics: Tensions and Positive Relationships", The World Bank. Dostupno on-lajn: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/568971607704442026/pdf/Human-Rights-and-Economics-Tensions-and-Positive-Relationships.pdf>, Pristupljeno 29.06.2026.

Crnoj Gori, kako pojedinačno tako i kao pripadnici različitih kolektiva u kulturološko-identitetskom smislu.

U kontekstu teme kojom se bavimo naročito treba istaći činjenicu da je uz nepodijeljenu političku podršku konačno uspostavljeno besplatno osnovno školovanje. Uz sistem besplatnih udžbenika, djeci se rješava i pitanje prevoza. Ova dva faktora su proteklih decenija opterećivala brojne porodice, naročito one u romskoj i egipćanskoj manjini.

Kao sekretar Sekretarijata za socijalno staranje Glavnog grada, svojim znanjem, iskustvom i kroz dalje učenje i sazrijevanje, trudim se da doprinosim boljim praksama i motivišem i druge u tome. Praktikovanje upravljanja koje mi je povjereno na osnovu iskustvenog i političkog legitimiteta doživljavam i jedinstvenom prilikom da, zajedno sa svim zaposlenima, gradimo održiv sistem koji vjerodostojno slijedi javni interes i služi svima u lokalnom društvu.

Kroz sveukupno unapređenje inkluzivnosti institucionalnog okvira i pružanja mogućnosti da svi učestvuju u donošenju odluka, političke podjele i razlike nisu više tako "tvrde" kako je to ranije bio slučaj ili se činilo da jeste. Strogo formalistički gledano, klasična politička podjela će uvijek postojati: lijeva, centar i desna. Ipak, sadržajno i u realnom životu (ranije) podjele blijede. Prevazilaze se. A na političkoj sceni sve je prisutniji konsenzus, naročito oko pitanja ljudskih prava, standarda i kvaliteta života, bezbjednosti i evropskih integracija.⁷ Liberalna demokratija pripada svima. Takođe, svi smo svjesni njenih povremenih ili stalnih slabosti i izazova (kriza), ali srećom, od nje ne odustajemo. Bez obzira na razlike. Naprotiv, i mi ovdje u Podgorici i Crnoj Gori, iako smo skoro pa i bez iskustva, "tanki", sa demokratskim trajanjem (tradicijom) tražimo načine da je učinimo funkcionalnijom. Posežemo, svi bez razlike, deliberativnoj demokratiji - komunikaciji s javnošću (građanima) i dogovoru s njima, kroz proces konsultacija i uvažavanja njihovih potreba. Posebno to činimo mi koji institucionalno i politički djelujemo na lokalnom nivou. Uz punu saglasnost svih u političko-društvenom prostoru - uključuje i civilno društvo u najširem smislu - takav pristup je i ključan za uspjeh i rezultate društvenog uključivanja romske i egipćanske etničke zajednice. Gotovo da nema razlika ni oko građanskog karaktera savremene Crne Gore. Nijedan političko-društveni koncept ne osporava višetetnički, viševjerski i multikulturalni karakter društva. Odluke koje donosimo, posebno na lokalnom nivou, idu u susret potrebama različitih društvenih grupa. To vodi i zaključku da svi naši politički koncepti sve više dobijaju i socijalnu prepoznatljivost. Svi na neki način, nije pretjerano reći, baštinimo i rješenja socijalne demokratije. To što neka politička linija u svom nazivu uključuje riječi poput socijalne demokratije i ne mora praktično puno da znači.

7 Npr. 2019. godine podrška za članstvo zemlje u EU (na potencijalnom referendumu) je bila nešto iznad 60%, dok je 2025. godine iznosila preko 80%; Takođe, 2019. članstvo u NATO je podržavalo 38% javnosti a 2024. ta podrška je iznosila 49.5%. Dostupno onlajn: <https://www.cedem.me/vijesti/zabiljezen-opsti-pad-povjerenja-gradana-u-drzavne-institucije/>; Pristupljeno 27.06.2026.

Svjedočimo jačanju unutrašnjih integracija i smanjivanje etničke distance između naroda Crne Gore i građana koji im pripadaju. To potvrđuju relevantna istraživanja. Posebno ohrabruje činjenica da su mladi "tolerantniji od starije populacije".⁸ Predstavljeni nalazi iz 2023. godine upoređeni su s onima iz 2019. godine. Nalazi i ocjene dr Bešića ukazuju da svi narodi Crne Gore - Srbi, Crnogorci, Bošnjaci, Muslimani, Albanci, Hrvati značajno smanjili nivo međusobnih distanciranja.⁹ Pripadnici i pripadnice svih navedenih naroda Crne Gore i dalje imaju najveću distancu prema Romima, ali i tu se se registruju važne pozitivne promjene: "Podaci ukazuju značajno niži nivo etničke distance prema Romima od strane svih ostalih etničkih zajednica nego što je to bio slučaj prije četiri godine. Ovo smanjenje distanciranja je gotovo proporcionalno, dakle, pripadnici svih etničkih zajednica veoma uravnoteženo smanjuju svoj stepen distanciranja prema Romima".¹⁰ Stručnjaci tvrde da kada se u društvu smanjuje etnička distanca to se neminovno održava na toleranciju, društvenu stabilnost i mir. Zaustavljanje dezintegrativnih unutrašnjih procesa i povećanje povezanosti, bliskosti, pruža priliku da se zajednički posvetimo neprektnu i osnaživanju manjinskih etničkih zajednica Roma i Egipćana u Podgorici čiji su pripadnici i pripadnice u brojnim oblastima života, rada, obrazovanja, kulture još uvijek isključeni, trpe nepravdu i posledice ranijih loših odluka i prakse zanemarivanja.

Transformacija ranijih političkih neprijateljstava, političke nepromišljenosti i brzopletosti uz sve prisutnije pozitivnije stavove jednih o drugima, jačanje povezanosti, međusobnih sličnosti i pripadanja postaju naša snaga. To pruža osnov da se solidarno okrenemo onima koji su još na marginama društva i trebaju inkluzivne politike i rješenja koja doprinose konačnoj jednakosti u pravima i mogućnostima za Rome i Egipćane.

Glavni grad je, preko Sekretarijata za socijalno staranje, aktivno učestvovao u izradi nove Strategije Vlade Crne Gore za unapređenje kvaliteta života Roma i Egipćana u Crnoj Gori za period 2026 - 2030.¹¹ Objavljivanje ovog rada prati definisane aktivnosti u pratećem Akcionom planu. Strategija Vlade Crne Gore ima prepoznatljiv rodno osjetljiv pristup. To je njena dodatna kvalitativna vrijednost. Glavni grad podržava konkretnu intenciju i želi doprinosti smanjenju stope ranih i prisilnih brakova na teritoriji Podgorice i napuštanju tradicionalizma koji "koči razvojne društvene promjene".¹²

8 "Etnička distanca u Crnoj Gori", dr Miloš Bešić, Centar za demokratiju i ljudska prava i Hans Seidel Stiftung, Podgorica, 2023, strana 9. Dostupno onlajn: <https://www.cedem.me/wp-content/uploads/2024/02/Etnicka-distanca-u-Crnoj-Gori-Decembar-2023.-2.pdf>; Pristupljeno: 26.06.2026.

9 Isto, strane 12-18.

10 Isto, strana 18.

11 Dostupno onlajn: <https://wapi.gov.me/download-preview/33e33c74-157d-47e4-9800-2b5259beb28d?version=1.0>; Pristupljeno: 27.06.2026.

12 "Tradicionalizam i društvene promjene", Lazo Ristić, Sociološki godišnjak, 2017, broj 12, strane 21-36. Dostupno i onlajn: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1840-1538/2017/1840-15381712021R.pdf>; Pristupljeno 28.06.2026.

Glavni grad se ovom publikacijom pridružuje naporima protiv prisilnih, ugovorenih, dječijih brakova u romskoj i egipćanskoj etničkoj zajednici. Želimo da doprinesemo širenju svijesti o štetnosti ovog tradicionalističkog nasljeđa koje je kod ostalih naroda Crne Gore još decenijama ranije uspješno prevaziđeno i odbačeno. Uz brojne emancipatorske aktivnosti i mjere dosljedne primjene zakona. Partneri na svim nivoima sprovode obuke kako bi se unaprijedilo znanje i vještine za prepoznavanje znakova dječijih prinudnih brakova. Planiraju to i nadalje činiti. Uvjereni smo da će ova studija podržati kvalitet i uspjeh tih napora.

Ključne riječi: *Obrazovanje; Politička kultura i politički identiteti; Socijalna inkluzija Roma i Egipćana; Tradicionalizam, emancipacija i društvene promjene; Tranzicija i redistribucija.*

SLABA VLADAVINA PRAVA I TRADICIONALIZAM KRŠE LJUDSKA PRAVA

Pred vama je još jedno tematsko izdanje koje prati primjenu Povelje o društvenoj koheziji Glavnog grada Podgorice i Strategije Vlade Crne Gore za unapređenje kvaliteta života Roma i Egipćana u Crnoj Gori.¹³

Glavni grad Podgorica kroz djelovanje i rad svih svojih organa, službi kao i ustanova i preduzeća čiji je osnivač, teži izgradnji kohezivnijeg društva i stalnom poboljšanju kvaliteta života svih građana_ki.

Bibiloteka "Društvena kohezija" fokusira one društvene grupe i osobe koje im pripadaju u Podgorici koje se suočavaju s rizikom od društvene isključenosti. Ovog puta je intencija da se kroz saradnju sa civilnim društvom osnaži interakcija i pruži snažniji doprinos zaustavljanju dalje marginalizacije etničkih grupa Roma i Egipćana.¹⁴

Izdanja u sklopu biblioteke "Društvena kohezija" nose poruku o transformaciji službi i organa (institucija) Glavnog grada koje se svojom djelatnošću i sadržajno još snažnije otvaraju prema različitim zajednicama. Pokazuje se razumijevanje posljedica istorijske i društvene marginalizacije. (R)evolucija ljudskih prava u romskoj i egipćanskoj etničkim zajednicama i dalje traje. Prati je svakodnevna borba za "veće slobode i šire polje jednakosti".¹⁵ Šejla Pepić želi napredak zajednici kojoj pripada. Dio je mreže uglavnom ženskih aktivistkinja koje zastupaju razvojnu kulturološku transformaciju svoje etničke grupe i zalažu se za odbacivanje negativnih obrazaca razmišljanja, ponašanja i djelovanja, ukorijenjenih u sopstvenoj tradiciji. Jasno traže prevladavanje naslijeđenog tradicionalizma. Proklamacija ljudskih prava zahtijeva vladavinu prava. Dakle, emancipacija traži snažno učešće i podršku države i društva

13 Dostupno onlajn: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2026-04/povelja-o-drustvenoj-koheziji-glavni-grad.pdf> i <https://www.gov.me/dokumenta/3455515c-b05f-4509-9448-8599af278f67>; Pristupljeno 15.07.2026.

14 "Nedostatak interakcije pruža prostor da negativne asocijacije i mitovi o romskoj kulturi ostanu neoporeni. Kada se stereotipi ukorijene, teško ih je razotkriti. Svakako je važno ulagati u poboljšanje obrazovnih rezultata Roma. Kako se sve više Roma obrazuje, bit će efikasniji u postavljanju zahtjeva, izražavanju potreba svojih zajednica i uspostavljanju dijaloga s većinom u osmišljavanju strategija za zajedničke probleme"; "Romaphobia: the last acceptable form of racism", dr Aidan McGarry, 13.11.2013. Dostupno onlajn: <https://www.opendemocracy.net/en/romaphobia-last-acceptable-form-of-racism/>; Pristupljeno: 14.07.2026.

15 "Obećanje ljudskih prava" - Povodom 70 godina od donošenja Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, autorka Adriana Zaharijević, Fondacija "Hajnrh Bel" (Heinrich Böll Stiftung), Beograd, strana 2; Dostupno onlajn: https://rs.boell.org/sites/default/files/70_deklaracije_srb.pdf; Pristupljeno 15.07.2026.

kroz dosljednu zakonitost i primjenu politika.¹⁶ Već dugo izostaje diskusija o tome zašto su Romi i Egipćani ostali gotovo izvan institucionalne i društvene podrške (solidarnosti) tokom socijalističke Crne Gore i zašto su ih, za razliku od drugih naroda, zaobišle emancipatorske strategije komunističkih vlasti (Saveza komunista). Romima u SFRJ Romi nije bio priznat status narodnosti ili posebne etničke grupe. Iako je bilo predloga, tokom njenog trajanja nije došlo do "socijalne integracije, nacionalne afirmacije i općeljudske emancipacije Roma".¹⁷ Tokom socijalizma, koji se i u Crnoj Gori i dalje pretjerano i neosnovano idealizuje, romofobija je bila intenzivna. Bez namjere da ovom prilikom dublje i detaljnije zalazimo u ovo pitanje, ukazujemo na često izraženu segregaciju u stanovanju kao jasnu manifestaciju romofobije. O počecima i savremenim posljedicama i manifestacijama prezira i distance prema Romima u Crnoj Gori interesantno je govorila dr Danijela Vuković Čalasan, profesorica Fakulteta političkih nauka u Podgorici, u razgovoru sa Slađanom Kavarić Mandić.¹⁸ Tek sa prestankom sukoba na području bivše Jugoslavije, u Crnoj Gori uz poršku međunarodne zajednice, dolazi do prvih ozbiljnih političkih akcija za jačanje društvenog i ekonomskog položaja romske i egipćanske etničke grupe. Njeni pripadnici_e su do tada tretirani i "smatrani polugrađanima". Druga faza međunarodne podrške nastupa 1999. godine. Nakon NATO intervencije na tadašnju Saveznu Republiku Jugoslaviju, potpisivanja mirovnog sporazuma i povlačenja vojnih i policijskih snaga Jugoslavije i Srbije, romska i egipćanska manjina se, u cjelini, suočava sa torturom, otmicama, silovanjima, ubijanjem i ciljanim protjerivanjem s Kosova. Raniju prisilu srbijanskih snaga nastavljaju jedinice Oslobodilačke vojske Kosova. Dolazi do njihovog masovnog izbjeglištva u Crnu Goru za koju najveći broj njih trajno veže svoj dalji život i sudbinu. Proces društvenog prihvatanja i integracije romske i egipćanske zajednice postaje još složeniji, sa brojnim izazovima.¹⁹

Mladi u romskoj i egipćanskoj zajednici su prilično organizovani kroz civilno društvo. Mnoštvo je prepoznatljivih nevladinih organizacija, građanskih grupa i drugih društvenih platformi koje vode mladi_e lideri_ke. Šejla Pepić je jedna od njih. Naročito ukazuju na ispravljanje diskriminatorne prakse. Njihovi politički nastupi su sve vidljiviji. Autentično komentarišu brojne društvene, ekonomske i političke procese, odluke, događaje,... Važno je da se osnaže i podrže u daljoj konvencionalnoj političkoj vidljivosti

16 Istoričar dr Milorad Ekmečić je govorio da se revolucija, dodajemo evolucija ljudskih prava, odozdo "zamjenjuje revolucijom odozgo". "Francuska revolucija između slobodnih seljaka i ljudskih prava", Prilozi, Sarajevo, XXIV, 25/26, (1990), strana 13; Dostupno onlajn: <https://prilozi.iis.unsa.ba/wp-content/uploads/2023/05/25-26-Prilozi-MiloradEkmecec.pdf>; Pristupljeno: 15.07.2026.

17 "Odlučan i radikalna zaokret" odnosno afirmativne politike društvene podrške prema Romima u SFRJ nikada se nijesu dogodile."Uloga Roma iz Jugoslavije u razvoju međunarodnog romskog pokreta 1971–1981", autorka Bibijana Papo Hutinec, Radovi - Zavod za hrvatsku povijest, Vol. 55, br. 2, Zagreb 2023, strane 357-9, Dostupno onlajn: <https://hrcak.srce.hr/file/457081>; Pristupljeno: 15.07.2026.

18 "Vuković-Čalasan: Na snazi je sistemska diskriminacija Roma", portal NVO "Žuta kornjača", urednik Brano Madić, 03.03.2025. Dostupno onlajn: <https://normalizuj.me/intervju/vukovic-calasan-na-snazi-je-sistemska-diskriminacija-roma>; Pristupljeno 16.07.2026.

19 "Pamćenje i memorijalizacija nepravde prošlosti", autorski tekst Aleksandra Saše Zekovića za portal Foruma ZDF, 08.04.2026. Dostupno onlajn: <https://dwp-balkan.org/bs/pamcenje-i-memorijalizacija-nepravde-proslosti>; Naročito konsultovati izvještaj Human Rights Watch-a "Federal Republic of Yugoslavia: Abuses against Serbs and Roma in the New Kosovo"; Dostupno onlajn: <https://www.hrw.org/reports/1999/kosov2/>; Pristupljeno 17.07.2026.

i angažmanu. Postignut je napredak da su romska i egipćanska zajednica uključene u osmišljavanje strategija za inkluzivno djelovanje. Međutim i dalje neodgovarajuće njihovo učešće u primjeni i praćenju tih politika, što podrazumijeva zapošljavanje u državnim i naročito organima lokalnih samouprava. Vrijedna je dalje pažnje inicijativa Predsjednika Crne Gore Jakova Milatovića (odnosno Savjeta omladinskih inicijativa, radnog tijela koji je on obrazovao) upućena Skupštini Crne Gore za izmjenu i dopunu Zakona o izboru odbornika i poslanika, sa ciljem obezbjeđivanja autentične parlamentarne zastupljenosti romske zajednice.²⁰

Šejla Pepić je od najranijeg djetinjstva vezana za ljudska prava. To je nesumnjivo definisalo i razvilo njenu dalju sudbinu, razvoj, obrazovne i profesionalne izbore. Pepić je odrastala i sazrijevala u aktivističkoj atmosferi svoje majke Behije Ramović, okružena i osobama koju su intenzivno radile na ljudskim pravima i društvenim promjenama u Crnoj Gori. Njeno sigurno okruženje su bile radionice, seminari, konferencije. Društveni i politički aktivizam majke uvijek ju je uključivao i slavio - na svakom mjestu, u svakom trenutku. Šejla je ponosna na to (efekat uzora).

Pepić je temeljno pristupila materiji. Detaljno analizira različite posljedice dječijeg braka. Rješavanje ovog pitanja i štetne prakse koja ga prati povezuje i sa konačnim prekidom međugeneracijskog siromaštva, zlostavljanja, nasilja i diskriminacije. Naročito zastupa pravo na obrazovanje i dosljedno ispunjavanje osnovnoškolske obaveze. Za nju su to ključni načini institucionalne i društvene zaštite djece, naročito djevojčica koje naročito pogađaju ostaci tradicionalizma. Pridružuje se evropskim aktivistima_kinjama koji_e tvrde da je opravdanje ili pozivanje na tradicionalizam, "paravan za duboko pitanje segregacije i diskriminacije romskih zajednica".²¹

Glavni grad Podgorica se ovim izdanjem pridružuje naporima da se provjere, promijene i uspostave profesionalni institucionalni pristupi koji će podržati napredak romske i egipćanske zajednice. Intencija je i da se prepozna i odbaci štetna, negativna, tradicionalistička, praksa, uključujući i njenu rodnu dimneziju, koja se nepovoljno održava na razvoj svih zajednica i društvenu koheziju u cjelini. To je i međunarodna obaveza Crne Gore.²²

mr Aleksandar Saša Zeković

20 <https://predsjednik.me/en/press/article/inicijativa-za-autenticnu-zastupljenost-roma-u-skupstini-crne-gore-korak-ka-pravdi-i-jednakosti>; Pristupljeno 02.08.2026.

21 "Early Marriage in Romani Communities: Looking Beyond Tradition", Sophie Datishvili, 15.07.2024. Dostupno onlajn: <https://gjia.georgetown.edu/human-rights-development/early-marriage-in-romani-communities-looking-beyond-tradition/>; pristupljeno 18.07.2026.

22 Konvencija UN o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena - <https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20ECA/Attachments/Publications/2018/Summary%20document%20%20CEDAW%20Convention%20Translated%20in%20Montenegrin.pdf>; Pristupljeno 18.07.2026.

UVOD

SVA DJECA IMAJU PRAVO NA DJETINJSTVO

Ugovaranje dječjeg braka ne predstavlja samo kršenje dječjih prava, već i prepreku razvoja i ostvarivanja ljudskih prava. Radi se o otimanju djetinjstva. Negativne posljedice dječjeg braka utiču na djevojčice, njihovu djecu i porodice. Posljedice su: rano napuštanje škole, ograničena mobilnost i pristup ekonomskim prilikama, nepovoljni zdravstveni uslovi, povećana smrtnost majki i novorondčadi. Unutar romske i egipćanske zajednice ženama i djevojčicama dodeljuje se niži status od muškaraca i dječaka, kako u porodicama, tako i u širim zajednicama. Od muškaraca i dječaka očekuju se ekonomske i produktivne liderske uloge, a od žena i djevojčica kućne i reproduktivne obaveze.

Dječji ugovoreni brakovi predstavljaju jedno od najsloženijih pitanja koja utiču na socijalno-ekonomski položaj žena u marginalizovanim grupama, posebno u romskoj etničkoj zajednici u Crnoj Gori. Ove zajednice karakterišu patrijarhalni obrasci života, visoki stepen socijalne i ekonomske marginalizacije, niska uključenost u obrazovni sistem i ograničen pristup zdravstvenim i socijalnim uslugama. Rano stupanje u brak, naročito u formi ugovorenih brakova, ima dugoročne posljedice na život djevojčica i mladih žena, ograničavajući im mogućnosti za obrazovanje, zaposlenje, samostalnost i aktivno učešće u društvenom životu.

U romskoj etničkoj zajednici brak se često smatra ključnim za reprodukciju porodice i očuvanje tradicije, dok materijalna ugroženost i siromaštvo dodatno povećavaju rizik od ranih i ugovorenih brakova. Takvi brakovi, pored ekonomskih posljedica, dovode do socijalne isključenosti, otežavaju ostvarivanje ličnih prava i ograničavaju mogućnosti za lični razvoj žena. Život u izolovanim i zatvorenim zajednicama, uz snažno očuvanje kulturnih normi koje favorizuju muškarce i ulogu žena ograničavaju na brigu o porodici i rađanje, dodatno podstiče održavanje ovakvog obrasca ponašanja. Položaj žena u ovim zajednicama oblikuje niz faktora – od tradicionalnih rodni uloga i kulturnih normi, preko siromaštva i neadekvatne dostupnosti obrazovanja, do socijalne marginalizacije i nedovoljno razvijenih lokalnih politika zaštite prava djece i žena. Posljedice ranog stupanja u brak nijesu samo obrazovne ili ekonomske, već se odražavaju i na zdravlje, mentalno stanje i ukupnu životnu perspektivu djevojčica.

Dugo godina sam prisutna i aktivna u romskoj i egipćanskoj zajednici. Pratim njen razvoj i kontinuirano suočavanje sa problemima uzrokovanim ranim dječjim ugovorenim brakovima. Kao osoba koja pripada romskoj etničkoj zajednici, želim da apostrofiram uticaj dječjih ugovorenih brakova na socijalno-ekonomski položaj Romkinja u Crnoj Gori, te da podstaknem druge da se opredijele za dalji istraživački pristup ovoj oblasti, društveni aktivizam, političku i institucionalnu mobilnost.

U radu se konkretno bavimo identifikovanjem uticaja dječjih ugovorenih brakova na socijalno-ekonomski položaj Romkinja u Crnoj Gori. Taj cilj prate i konkretni istraživački zadaci: identifikovati stavove u romskoj zajednici o uticaju dječjih ugovorenih brakova na ekonomski status i zapošljavanje Romkinja; utvrditi stavove u romskoj etničkoj zajednici o uticaju dječjih ugovorenih brakova na obrazovni status žena; precizirati preventivne i mjere sprječavanja dječjih ugovorenih brakova u romskoj etničkoj zajednici u Crnoj Gori.

Poglavlje Etos romske porodice je posvećeno razumijevanju strukture i funkcije romske porodice. Analizirane su karakteristike savremene romske porodice, uključujući: strukturu porodice – opis proširenih porodica, heterogenost zajednica i ulogu članova porodice; odnose među članovima – dinamiku u porodici, odnose između roditelja i djece, među srodnicima; porodičnu stabilnost i odnose između srodnika – analizu faktora koji doprinose stabilnosti ili nestabilnosti porodice i njihovu povezanost sa praksom ranih i ugovorenih brakova. U poglavlju Problematika ugovorenih brakova detaljno se razmatra sam pojam ugovorenih brakova i specifičnosti dječjih ugovorenih brakova, ukazuje razlika između tradicionalnih i dječjih ugovorenih brakova, opisuju uzroci dječjih ugovorenih brakova – analiza socijalnih, ekonomskih i kulturnih faktora koji doprinose opstanku ove prakse. U trećem poglavlju bavimo se položajem romske žene u dječjem ugovorenom braku, istražujući socijalno-ekonomski položaj žena pogođenih ranim stupanjem u brak: socijalno-ekonomske pokazatelje (obrazovanje, zapošljavanje, pristup zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti), porodične dužnosti i obaveze (ulogu žena u porodici, reproduktivne obaveze i društvena očekivanja). Četvrto poglavlje je posvećeno pravnom aspektu dječjih ugovorenih brakova u kojem analiziramo zakonodavni okvir Crne Gore i međunarodne standarde zaštite prava djece, uključujući pravne mehanizme koji zabranjuju maloljetničke brakove i način njihove implementacije u praksi. U petom dijelu rada razmatra se prevencija dječjih ugovorenih brakova, uključujući edukativne, socijalne i ekonomske mjere, jačanje svijesti zajednice i podršku ženama i djevojčicama u rizičnim situacijama. Šesti dio, Pregled pristupa opisuje korišćene metode i tok istraživanja. Sedmi dio predstavlja interpretaciju rezultata, gdje se predstavlja kako dječji ugovoreni brakovi utiču na socijalno-ekonomski položaj žena i njihove životne perspektive. Poglavlje Preporuke sadrži moguće smjernice za unapređenje položaja žena i prevenciju dječjih brakova, ističe značaj istraživanja za buduće politike i akademske analize. Zaključak sumira ključne nalaze. Na kraju su izvodi iz recenzija prof. dr Danijele Vuković Čalasan i mr Slavka Milića, kojima zahvaljujem na daljoj obrazovnoj podršci i kritičkoj procjeni mog rada.

Iskazujem zahvalnost i Glavnom gradu Podgorica - Sekretarijatu za socijalno staranje i Službi Gradonačelnika što prepoznaju bitne promjene u našim zajednicama. Nađa Ljiljanić, Stefan Vešović, Vesna Brajović (kao donosioci _teljke odluka) i mr Aleksandar Saša Zeković (kao urednik izdanja) su podržali razvoj novih načina društvenog uključivanja visokoobrazovanih kadrova iz romske zajednice. Svi očekujemo da to vodi i njihovoj većoj prisutnosti u institucijama.

Savremeni društveni kontekst u Crnoj Gori i šire, uz zakonodavne okvire koji zabranjuju brak prije 18. godine, pruža mogućnost za zaštitu prava djece. Ipak, praksu dječjih ugovorenih brakova održavaju duboko ukorijenjeni običaji, nejednakost polova i loša socio-ekonomska situacija. Prevencija i smanjenje ove pojave zahtijevaju sveobuhvatan pristup koji uključuje obrazovne programe, unapređenje životnih uslova, promjene lokalnih politika, jačanje svijesti zajednice i podršku ženama i djevojčicama da ostvare svoja prava i potencijale.

Unapređenje položaja Romkinja i Egipćanki u Crnoj Gori zavisi od kombinacije obrazovnih, ekonomskih i socijalnih intervencija, uključujući i uklanjanje rodni i kulturnih stereotipa, sprečavanje dječjih ugovorenih brakova i stvaranje okruženja koje omogućava ravnopravnu participaciju žena u svim sferama društva.

mr Šejla Pepić

ETOS ROMSKE PORODICE

Porodica predstavlja kompleksan sociološki fenomen i teško je pojmovno odrediti ili precizno definisati. Jedan je od najstarijih oblika ljudskih institucija, primarna društvena zajednica, fundament društva sa osnovnim obilježjima: to je zajednica muškarca i žene, zasnovana radi stvaranja i njegovanja potomstva, individualnog razvoja, podrške članovima porodice i obezbjeđivanja njihove društvene i ekonomske sigurnosti.

Etimološki riječ *porodica* izvedena je od riječi rod, roditi, roditelj (First Dlić, 1976:87), što ukazuje na to da se pojam porodice temelji na rađanju odnosno krvnom srodstvu. Zbog toga većina etimologa i istoričara pojam porodice vezuje za ulogu žene, majke koja rađa i brine o djeci. Vremenom je pojam porodice proširen terminima rod i potomstvo, a danas obuhvata pretke, potomke, krvne srodnike nezavisno od toga da li žive zajedno.

Psiholozi Potkonjak i Šimleša (1989) definišu porodicu u najširem smislu kao istorijski promjenljivu društvenu zajednicu u kojoj se odvija proces reprodukcije – kroz rađanje, odrastanje i umiranje članova, ali ujedno predstavlja i njihovu društvenu i kulturnu socijalizaciju. Time se individua uvodi u proces personaliteta, individualizacije, staranja, očuvanja psiho-socijalne stabilnosti i integriteta članova. Porodica je nezamjenljiv činilac u formiranju ličnosti djeteta, društvena grupa istorijski promjenljivog oblika. Sociolozi je definišu kao socijalnu grupu zasnovanu na srodstvu i zajednici u kojoj se ostvaruju različite veze i funkcije (Milić, 2001). To je veza, spona, most između biološkog i društvenog svijeta ličnosti (Budimir Mišković, 2006). Osnovne karakteristike porodice obuhvataju: brak, porodične funkcije, rađanje, socijalizaciju i vaspitavanje. Shodno porodičnim odnosima osnovni tipovi odnosa su bračni (veza supružnika) i srodnički odnosi (odnosi između roditelja i djece, djece međusobno i djece i rođaka). Porodica je prva emocionalna i socio-kulturna sredina u kojoj se dijete formira (Vilotijević, 2000).

Promjene u savremenom društvu odražavaju se na promjenu strukture, načina funkcionisanja i odnosa, kako među članovima porodice, tako i među srodnicima. Iako model tradicionalne porodice polako iščezava, u proteklm decenijama u mnogim djelovima svijeta, pa i u Crnoj Gori, on je u romskim porodicama još uvijek dominantan. Veoma su rijetke jednoroditeljske ili hraniteljske romske porodice. Najčešće su to porodice sa višebrojnim potomcima, organizovane u zajednicu koju čini šira porodica. Promijenio se ne samo životni stil već i porodični život, a oblikuju ih globalno društvo koje je uticalo na promjene strukture porodice, kao i specifičnosti koje proističu iz njihove etničke kulture i viševjekovne marginalizacije romske zajednice.

Romi i u današnjem društvu predstavljaju najsiromašniji društveni sloj, nemaju nikakvu društvenu moć i izolovani su od društvenih tokova. „Samo povlašćene

manjine u našem, a i u većini savremenih društava, posjeduju moć, uživaju privilegije i imaju znanja i sposobnosti da o globalnim stvarima i tokovima razmišljaju, da u njima učestvuju i da o njima odlučuju. Romi su daleko od tih manjina, ali ne pripadaju ni onoj većini kojoj se dodjeljuje prostor zapostavljene svakodnevice, jer u okviru te većine predstavljaju manjinu, ne samo po svom etničkom obilježju, već i stoga što se nalaze na posljednjim stepenicama degradiranog življenja“ (Milić, 1992:8). Romske porodice su višečlane, brojne, često sa nezaposlenim članovima, sa veoma oskudnim primanjima. Ipak, u posljednjoj deceniji ohrabrujući su podaci iz prakse koji pokazuju da većina djece romske i egipćanske populacije završi osnovnu školu, sve više njih upiše srednju školu i nastavi školovanje na nekom od univerziteta. Taj pomak je zasluga ne samo modernog društva, već i osvješćivanja ove populacije koja se veoma teško integriše u društvenu zajednicu.

Moderna porodica je priznata veza supružnika, njihove djece rođene ili usvojene, koja je samostalna i odvojena od srodničkih grupa kojima pripadaju supružnici (Smajlović Beganović, 2022:38). Kod Roma to nije slučaj, jer su njihove veze supružnika najčešće nepriznate i oni žive zajedno sa srodnicima. Danas češće prijavljuju boravak, rjeđe se sele, ne prikrivaju etnički identitet. Stambeni uslovi su znatno poboljšani jer su neuslovni objekti zamijenjeni adekvatnijim objektima stanovanja, kućama skromnijeg kvaliteta gradnje ili stanovima u stambenim zgradama čiju je izgradnju finansirala neka svjetska nevladina ili humanitarna organizacija. Neki žive i u privatnom smještaju ili imaju svoj dom.

Sve više djece se upisuje u osnovnu školu, pa je i nivo nepismenih znatno niži. Brakovi su etnički i religijski homogeni i relativno stabilni. Autoritet roditelja je zadržan, a supružnici se sve više samostalno biraju. O problemima najčešće razgovaraju sa članovima uže porodice, a veoma rijetko sa srodnicima. Planiraju brojno potomstvo, najčešće o djeci brinu roditelji ili starija braća i sestre. „U roditeljskoj porodici djeca nalaze model za svoje uloge u budućoj porodici, te je njihovo ponašanje kao supružnika i roditelja u mnogome zavisno od ponašanja njihovih roditelja. Odnos prema djeci je mnogo demokratičniji od odnosa njihovih roditelja prema njima“ (Novakov, 2004:157). Žene veoma rano ulaze u proces biološke reprodukcije, a aktivne su u kompletnom fertilnom periodu.

Karakteristike savremene romske porodice

Iako je porodica najstariji oblik socijalne zajednice zasnovan na bio-seksualnim, reproduktivnim, ekonomskim i socio-zaštitnim funkcijama (Bošković, 2010:117), veoma je kompleksno precizno pojmovno odrediti.

Aristotel ju je definisao kao osnovnu ćeliju društva, a evidentno je da je to sredina u kojoj se formira ličnost individue, te da ona predstavlja sponu između pojedinca i društva i predstavlja nerazdvojnu cjelinu osoba povezanih brakom, usvajanjem ili rađanjem djeteta. Definiše se i kao „živi sistem koji predstavlja organiziranu,

razmjerno trajnu, reproduktivnu društvenu cjelinu, koja ima ograničeno promjenljive obrasce ponašanja, a koji se kao takvi vezuju za uloge, strukturu i način djelovanja pojedinaca unutar porodice. Ona nije samo zbir članova u okviru podsistema, već djeluje kao novi i sasvim poseban entitet, koji ima jedinstvena pravila funkcioniranja kroz razmjerno dugo vrijeme, od trenutka nastanka do završetka ustaljenog ciklusa“ (Janković, 1995:435).

U užem smislu, porodicu čine rodbinski povezane osobe – otac, majka i djeca koji žive pod istim krovom (First Dilić, 1976:76), a takvu porodicu nazivamo inokosnom ili samostalnom porodicom. Porodicu u proširenom smislu čini više djece, život više generacija pod istim krovom, zajednica u kojoj postoji jasna podjela muško-ženskih uloga, potčinjenost žene mužu, pravo na posjedovanje i vlasništvo nad supružnikom, ali i neizostavna žrtva za drugoga, apsolutna vjernost, strogo određene i podijeljene društvene funkcije, zajednički nastup u javnosti i sl. (Nimac, 2010:29).

U širem smislu, porodicu čine preci, potomci i srodnici. Osnovni elementi porodice su: zajednički život i rad grupe ljudi u istom domaćinstvu i srodnička povezanost koja između njih postoji (Mimica, Bogdanović, 2007:414).

Sa tradicionalnog aspekta, porodica se posmatra kroz prizmu muškarca, žene i njihove djece, dok savremena porodica u modernom društvu obuhvata vanbračne zajednice, istopolne brakove i jednoroditeljske porodice. Sociolog Gidens tradicionalnu porodicu definiše kao zajednicu utemeljenu na ekonomskim interesima, bez ljubavi, u kojoj je žena bila potčinjena mužu, bez ravnopravnosti među bračnim drugovima, a seksualnost je svedena na reprodukciju. U periodu romantizma, Gidens smatra da se pojam porodice počinje vezivati za ljubav. Globalizacija je doprinijela konstituisanju modaliteta savremene porodice, kao i tranzicija koja rastavlja stare kreacije, pa čak i one porodične koje su kao takve tradicionalne i uobičajene kod različitih naroda i posmatranih geografskih područja (Fočo, 2020:53). Mijenjaju se razumijevanja porodice, njen položaj i razvoj, kao i njene uloge i funkcije koje se ostvaruju u različitim oblicima različitim tempom.

Romska porodica je prema opisanoj klasifikaciji tradicionalna, patrijarhalna, porodica u proširenom smislu. Za Rome predstavlja osnov društva, emotivna, skromna ekonomska i moralna oaza kao i model učenja o realnom svijetu i životu. Postoje, mada veoma rijetko, i jednoroditeljske porodice odnosno domaćinstva u kojima samohrane majke brinu, odgajaju i vaspitavaju manji broj djece. U takvim domaćinstvima većina članova je obrazovana i zaposlena, svi učestvuju u obavljanju kućnih poslova bez rodni i polni podjela obaveza, te donose zajednički životne odluke. Na taj način se postepeno mijenjaju stereotipi i predrasude o ovoj populaciji stanovništva. Ipak, Romi se suočavaju sa sličnim problemima kao i druge savremene porodice. Društveno-ekonomska i politička kriza zahvatila je i ovu populaciju, a mladi se suočavaju sa problemima u razvoju, učenju, ponašanju, socijalnom isključivanju, nedostatku podrške, pojavama nasilja i kriminala, koji narušavaju sklad porodičnog vaspitanja i negativno se odražavaju na razvoj djece (Minić, Kompirović, 2014:39).

Savremena porodica promijenila je način života u odnosu na tradicionalnu porodicu. A Romi sve više koriste tehnološka dostignuća, profesionalno se usavršavaju, kvalifikuju u određenim zanimanjima bez obzira na pol, što im obezbjeđuje egzistenciju, te se odlučuju na samostalan život. Stambeni uslovi su znatno poboljšani, a na nivou lokalne zajednice učinjeni su značajni pomaci u obezbjeđivanju socijalnog i zdravstvenog osiguranja. Pojedina romska djeca posjeduju kompjutere, mobilne telefone, koje su im obezbijedile nevladine organizacije, škole, rođaci i roditelji. Država pruža veću podršku dodjelom besplatnih udžbenika, obezbjeđivanje prevoza do škole, organizuju se raznovrsne edukativne radionice, opismenjavanje, dodjeljuju stipendije, ali je podrška za pohađanje srednje škole i fakulteta i dalje nedovoljna.

Struktura romske porodice

Romi često stupaju rano u brak. To su najčešće modeli neformalnih bračnih zajednica u kojima su mladenci maloljetni. Međutim, danas se sve češće sklapaju formalni (legitimni), najčešće zbog ostvarivanja socijalnih prava. Mladi bračni partneri najčešće nijesu zaposleni niti stambeno obezbijeđeni, te nemaju mogućnosti da zasnuju svoj dom, pa su prinuđeni da žive u zajednici sa roditeljima mladoženje. Tako nastaje tip tzv. proširene porodice koja je karakteristična ne samo za patrijarhalnu porodičnu zajednicu već i za socijalno ugrožene porodice. Porodice sa veoma oskudnim materijalnim prihodima najčešće žive u proširenim porodičnim zajednicama, dok nuklearna porodica podrazumijeva manji broj članova i veći stepen ekonomske stabilnosti. Socijalno ugrožene porodice koje imaju i minimalne prihode formiraju porodicu, dok ostale socijalno ugrožene grupe često nemaju mogućnosti da se osamostale. Struktura romske porodice najčešće je narušena, što se negativno odražava na izgradnju sistema vrijednosti kod djece, jer osnovne etičke postulate usvaja upravo u primarnoj porodici. Tu počinje proces socijalizacije, koji se odvija vaspitanjem, obrazovanjem, obučavanjem i prosvjećivanjem (Mirić, 2014). Sve navedeno još uvijek nedostaje velikom broju Roma, jer su marginalizovani, sa oskudnim obrazovanjem, koje je najčešće završeno na nivou osnovne škole.

Savremeno doba iznjedrilo je pluralitet tipova i oblika porodice: jednoroditeljske porodice, slobodne zajednice, mješovite, izvanbračne (vanbračne zajednice), rekonstruisane porodice, bračni partneri koji žive u odvojenim domaćinstvima, kao i samačka domaćinstva (Bendalović, Keselj, Šuljog Vučica, 2020:120). Za sociologa Brajana Povala, članovi savremene porodice često se osjećaju odbačenima i usamljeno, a dovodi se u pitanje i njihova kompetencija u pogledu vaspitanja djece.

Nasuprot savremenoj porodici u kojoj osnovna funkcija braka nije reprodukcija tj. nijesu djeca već zadovoljavanje intimnih i emocionalnih želja partnera, kod Roma je karakteristična stalna težnja ka potomstvu. U savremenom društvu događa se natalitetska dekompozicija braka, dok roditelje i djecu povezuje snažan emotivni odnos. Ipak, primijetni su mali, ali nedovoljni pomaci. I ekonomska funkcija romske

porodice je na veoma niskom nivou, jer malobrojni članovi su zaposleni. Međutim, kontinuiranim obrazovanjem i svijest Roma je polako počela da se mijenja. Egzistencija danas ne zavisi isključivo od oca kao glave porodice, već kako stasavaju mlade generacije koje se obrazuju, one preuzimaju obezbjeđivanje materijalnih sredstava. To je uslovljeno i većim potrebama mlađih članova. Zaštita porodice mijenjala se shodno prioritetima u okviru same njene strukture. U podizanju, obrazovanju djece, njihovom zdravlju, moralnoj zaštiti osim roditelja i srodnika više brine država. Većina Roma ima socijalno i zdravstveno osiguranje, pa se shodno kvalifikacijama, nalaze na tržištu rada. Mogućnosti zaposlenja su skromne, ali mnogo veće nego ranije. Danas su razvijenije i društvene ustanove za zaštitu individua (institucije za pružanje zdravstvene zaštite, ustanove za socijalno staranje, penzioni fondovi, domovi za djecu bez roditeljskog staranja i gerijatrijske ustanove), a značaj porodice i dalje je veliki. Zaštitnu funkciju porodice polako preuzimaju institucije. Za funkciju socijalizacije danas više od porodice zaslužne su predškolske ustanove, škole, fakulteti, vršnjaci, mediji, stil života i slično. Mnoge nevladine organizacije koje pomažu Romima na različite načine takođe doprinose njihovoj integraciji u društvo.

Struktura porodice jedan je od faktora rizika na koji se ukazuje u kriminologiji, sociologiji, socijalnoj patologiji. Mnoge studije pokazuju da se zavisno od strukture porodice razlikuju stepeni rizika delinkvencije. Najšira podjela prema strukturi porodivce je podjela na potpunu, nepotpunu i proširenu porodicu. Zavisno od broja članova, načina funkcionisanja i odnosa među članovima porodice razlikujemo nuklearnu porodicu (koju čine roditelji i najmanje jedno dijete), proširenu (pored roditelja i djece i namanje jednog člana šire porodice – babu ili djeda), jednoroditeljsku nuklearnu (jedan roditelj i najmanje jedno dijete), jednoroditeljsku proširenu (jedan roditelj, bar jedno dijete i bar jedan član proširene porodice baba/djed), kohabitaciju (vanbračnu zajednicu), demokratsku (u kojoj se odluke donose usaglašavanjem mišljenja svih članova) i autoritarnu (u kojoj odlučuje jedan član porodice) (Vasiljević Prodanović; Kovačević, 2020:489). Kod Roma su najčešće proširene i autoritarne, patrijarhalne porodice. Takve porodice su okarakterisane kao deficijentne, degradirane, disfunkcionalne, u kojima nema harmoničnih odnosa što je evidentno i kod Roma. Dominiraju patrijarhalna struktura porodice, vanbračne zajednice, u kojima je podjela rada izvršena na osnovu pola (muškarci obezbjeđuju materijalna sredstva, dok žene preuzimaju porodične obaveze, podižu djecu, brinu o starijim članovima proširene porodice, obavljaju kućne poslove, a većinom su nezaposlene). Istovremeno sve su češće nuklearne ili konjugalne porodice, koje je Emil Dirkem definisao u istraživanjima, ukazujući na bračnu dijadu kao, oslonac moderne porodice, predstavlja čvršću zajednicu koju karakterišu zajednička potrošnja, rad, nasljeđivanje, a nastaje izlaskom širih i užih grupa srodnika iz okvira svoje porodične grupe. Iako još uvijek Romi veoma mladi stupaju u brak i osnivaju sopstvene primarne porodice, one su sve češće uže, odnosno čine je roditelji i djeca, nezavisno od toga da li su u bračnoj ili vanbračnoj zajednici. Romkinje prilikom preseljenja ne ostavljaju djecu na čuvanje srođnicima, već ih vode sa sobom, kakvi god uslovi života bili. U takvim okolnostima ne angažuju dadilje koje brinu o njihovoj djeci, već rade različite poslove,

njeguju tuđu djecu ili starije osobe, ne zapostavljajući sopstvenu užu porodicu.

Romi žive u vanbračnim ili izvanbračnim tj. slobodnim vezama sa partnerom i njihovom djecom, iz zajedničkog ili prošlih brakova nekog od partnera. Kohabitacija (zajednički život partnera) sve više zamjenjuje bračnu zajednicu Roma. Oni žive bez građanske registracije tj. sklapanja bračnog ugovora, ali im takve zajednice često duže traju nego kod ostatka stanovništva. Društvo je danas tolerantnije prema različitom izboru stilova života i ne vrši pritisak da se partneri moraju registrovati. Tako je i kohabitacija sve više prihvaćena, pa su je danas mnogi pravni sistemi prihvatili kao legitimnu uz dodjelu svih prava i obaveza koje ima bračna zajednica ukoliko ona traje kontinuirano određeno vrijeme. Djeca rođena u ovakvim vezama imaju ista prava kao i ona rođena u braku. Pozitivna karakteristika savremenih romskih porodica je što su članovi povezani, upućeni jedni na druge, međusobno se pomažu, te nijesu asocijalni kao neke druge moderne porodice, ne doživljavaju krizu u pogledu preispitivanja identiteta, strukture i funkcija. Muški autoritet se zadržao, kao i poštovanje običaja, tradicije, kulture, očuvanje rodbinskih veza i kolektiviteta. Stoga se u tom domenu nijesu nužno identifikovali sa savremenim porodicama drugih populacija, već su se samo polako počele prilagođavati savremenim trendovima. Iako su brakovi nestabilni, Romi nijesu skloni preljubama i nemaju kratkotrajne veze. Ne vole da se porodica razdvaja, već se kolektivno tj. generacijski sele. Često mijenjaju mjesto boravka, ali su im važne struktura i bliskost porodice. Slabije su porodična kultura i granice, konfuznije su porodice, a članovi su više orijentisani ka prirodi nego ka životu u višestpratnim stambenim objektima, ali se i takav način života polako mijenja. Muškarci ne učestvuju u porodičnim obavezama i veoma rijetko pomažu ženama. Romi neguju roditeljski, a ne partnerski odnos, iako su afektivno povezani partneri, što je takođe prednost u odnosu na ostale populacije. Zaključuje se da u romskoj populaciji globalizacijske, društvene, demografske, ekonomske promjene nijesu dovele do deinstitucionalizacije (van)bračne zajednice, te je nuklearna porodica opstala tj. odoljela je strukturalnim promjenama savremenog društva.

U romskim porodicama, nasuprot savremenim, nema brakova bez djece, kasnijeg rađanja prvog djeteta, manjeg broja članova domaćinstva, samačkih domaćinstava i homoseksualnih brakova. Rijetke su hraniteljske ili usvojiteljske porodice. Poput savremenih porodica i Romi često stupaju u nove bračne zajednice tj. imaju više brakova ili vanbračnih zajednica. Tada nastaje novi tip porodice – rekonstruisana ili binuklearna porodica. Ona podrazumijeva novog roditelja - očuha ili maćehu.

Na promjenu tipa i strukture porodice utiču samoostvarenje, razvoj ličnih karakteristika, položaj individue u porodičnoj zajednici, fokusiranje na pojedinačni, a ne zajednički kolektivni život. U savremenoj porodici primaran je interes pojedinca, porodice su malobrojne i imaju manje društvenih funkcija. Samostalna bračna dijada je osnov moderne porodice. Izvršena je fuzija porodice od krvno-srodničke grupe i

domaćinstva, kao stambene i potrošačke jedinice na nukleus. Socijalizacija djece, emotivno psihološka podrška i razmjena među supružnicima i njihovim potomstvom postaje osnovna funkcija savremene porodice (Bobić, 2007:215).

Odnosi među članovima porodice

Savremenu porodicu karakteriše tzv. cirkumpleks model porodičnih odnosa, čiji je autor Dejvid Olson sa saradnicima (Olson, Russell, Sprenkle, 1989). Prema ovom modelu dimenzije porodičnog funkcionisanja su: kohezivnost, fleksibilnost (adaptabilnost) i komunikacija. Porodična kohezivnost se odnosi na emocionalnu povezanost među članovima porodice. Kohezija je ravnoteža između zajedništva i odvajanja članova porodice, kada u povezanim porodičnim sistemima postoji osjećanje emotivne bliskosti i odanosti bračnom drugu. Vrijeme provedeno zajedno je važnije od vremena provedenog nasamo. Fokus je zajedništvo. Nasuprot tome, smatra Olson, neuravnoteženi nivoi kohezivnosti su na ekstremima (vrlo niski ili vrlo visoki). Razjedinjeni porodični sistemi karakteriše ekstremna emotivna odvojenost, članovi ovih porodičnih sistema veoma malo se upuštaju u odnose sa ostalim članovima porodice, podstiču se odvojenost i nezavisnost, a ne bliskost i zajedništvo. U tom smislu romske porodice pripadaju kohezionom modelu tj. imaju uravnotežen nivo kohezivnosti. Sljedeća karakteristika porodičnih odnosa je adaptabilnost, odnosno fleksibilnost. Fleksibilnost je u prošlosti značila promjene u porodičnom vođstvu, u odnosima među ulogama i u pravilima u vezi sa odnosima. Nova definicija porodične fleksibilnosti je (Olson, 2007) kvalitet i ekspresija vođstva i organizacije, odnosi među ulogama i pregovaranja. Fleksibilnost se odnosi na to kako porodica uravnotežuje stabilnost i promjenu. U neuravnoteženim porodičnim odnosima ispoljavaju se prevelika rigidnost i kontrola u odnosima. Nema pregovaranja i većinu odluka donosi lider. Uloge su podijeljene i pravila se ne mijenjaju. Takav je slučaj sa romskim porodicama. Haotični porodični odnosi imaju promjenljivo ili ograničeno vođstvo. Odluke su impulsivne i nepromišljene, pravila nejasna i menjaju se shodno situaciji. Porodičnim sistemima je potrebna i stabilnost i promjena, a ta sposobnost promjene, kada je pravovremena, odvaja funkcionalne porodice od onih drugih. Adaptabilnost je prilagođavanje promijenjenim okolnostima i razvojnim imperativima u okviru porodičnih životnih ciklusa posebno za vrijeme kriza. Funkcionalan porodični sistem omogućava održavanje stabilnosti, ali i otvara mogućnosti za prilagođavanje određenim životnim okolnostima i potrebama članova porodice (Todorović, Simić, 2014:12).

U romskim porodicama vlada rigidni odnos, zbog patrijarhata, gdje muški članovi – vođe nameću svoje odluke. Komunikacija članova ovih porodica je otežana, slaba, nekonkretna, nejasna, iako emocije otvoreno izražavaju, a probleme ne rješavaju kooperativno, odnosno rijetko razgovaraju o osjećanjima, potrebama i problemima. Romi su sposobni za promjenu, kako mjesta stanovanja, tako i adaptacije, ali loša komunikacija utiče na funkcionalnost braka i kvalitet partnerskih odnosa koji su znatno

lošiji u odnosu na savremene egalitarne porodice.

Kroz inetrakciju sa članovima porodice i posmatranjem njihovih međusobnih odnosa dijete oblikuje identitet, formira stavove i usvaja modele ponašanja. Porodica sa svojim funkcijama ima pozitivnu ulogu u formiranju ličnosti svojih mladih članova (Miladinović, Konstantinović, Đurić, 1989). Porodična atmosfera je važna za razvoj djece. Njihova emocionalna stabilnost zavisi od bliskosti članova porodice, utiče na socijalizaciju i formiranje identiteta. Afektivna vezanost, podjela posla među članovima porodice, bliskost, tolerancija, razumijevanje zavise od nivoa harmonizacije njihovih odnosa. Narušena funkcionalnost porodice može biti negativna i doprinijeti devijantnom ponašanju djece, na što utiču negativna životna iskustva, što je čest slučaj kod romskih porodica. Devijantno ponašanje kod djece je „simptom poremećenih porodičnih odnosa i neadekvatnog roditeljstva“ (Jugović, 2011:399). Karakteristike porodice koje su prepoznate kao najznačajniji faktori rizika devijantnog ponašanja mladih su: „istorija problema u ponašanju roditelja; mentalna oboljenja u porodici; način rešavanja problema u porodici; porodični konflikti; odobravanje problematičnog ponašanja i/ili uključenost u problematično ponašanje roditelja; zlostavljanje dece; stresni životni događaji; poremećaji u komunikaciji među članovima porodice; slaba emocionalna povezanost dece i roditelja itd“ (Jugović, 2011:399).

Romi poštuju članove uže i šire porodice, posebno muškarce (djedove, očeve, stričeve, ujake), te autoritet starješine domaćinstva - najstarijeg u porodici. Pravila porodičnih odnosa određuje starješina domaćinstva, koji primarno odlučuje o porodičnim dužnostima, o odnosima u rješavanju određenih problema. Otac mladoženje je model ponašanja koga će vremenom naslijediti i malo što promijeniti muški nasljednici. I danas se poštuje stroga hijerarhija zasnovana na polu i starosti. Dominantan je autritativni stil vaspitanja, uz primjenu represivnih mjera, kažnjavanja, zabrana. Nekada su mladi supružnici gotovo cio vijek živjeli u takvim okolnostima, bez mogućnosti da učestvuju u porodičnom životu. To su porodice sa više od četvoro djece, čiji roditelji su rijetko bili stalno zaposleni, dok je zaposlenost oba roditelja a veoma rijetka. Nekada su preovladavali nekvalifikovani radnici, nadničari, koji rade po kućama, na polju, sakupljaju sekundarne sirovine, dok danas najčešće rade u javno komunalnom preduzeću. Još uvijek supružnici nemaju ravnopravan odnos, dječija ličnost se nedovoljno poštuje, a romske porodice često su zatvorene same za sebe. „U preovlađujuće patrijarhalnim i zatvorenim društvima, vrlo često preovladava stav da je porodica svetinja i da je treba zaštititi po svaku cijenu. Porodični problemi su unutrašnja stvar porodice, u koju drugi pojedinci, institucije i članovi/ice zajednice ne treba da se miješaju, a nasilje je stvar onog koji kontroliše i ispoljava moć nad članovima/icama porodice“ (Milić, Delija, 2014:7). Najšeci uzroci nasilja kod Roma su ekonomska i socijalna nesigurnost, povećana nezaposlenost, siromaštvo, nebriga društva, tradicija i oblici zavisnosti. Romkinje i Egipćanke najčešće trpe nasilje od oca, brata, supruga, svekra, svekrve. Oduvijek su bile u podređenom položaju, zbog čega nasilje prihvataju kao prirodno, ne obraćajući se nadležnim institucijama. Danas sve više Romkinja ima stav da je nasilje neprihvatljivo, iako ga rijetko prijavljuju.

Prihvataju nasilje kao koncept života, ali ga često ne prepoznaju i ne suprotstavljaju mu se, nemaju pomoć primarne porodice niti mogućnost povratka kod roditelja.

„Tako primorane, one poštuju očekivane obrasce ponašanja i ne usuđuju se da poštuju život bez nasilja i prinude. Patrijarhalno vaspitanje dobijeno u primarnoj porodici doprinosi poistovjećivanju rodnih sa polnim ulogama. Nasilje koje je bilo prisutno u periodu odrastanja postaje prihvatljivo i žene su spremne da nasilje dugo tolerišu. Vrlo često bračnog partnera biraju im roditelji, i to iz porodica koje su prema mišljenju muških članova porodice slične po socijalizaciji i društvenom statusu. Prema istraživanju često zasnivaju bračnu zajednicu do 14-te godine života, a većina njih se susrelo sa nekim oblikom prinude prilikom sklapanja braka. Ne postoje značajnija empirijska istraživanja na osnovu kojih se sa sigurnošću može reći koliko i u kojoj mjeri žene u ovoj zajednici u Crnoj Gori prepoznaju nasilje i koje vidove ponašanja muškarca kvalifikuju kao nasilne“ (Milić, Delija, 2014:8).

Ekonomsko nasilje uskraćuje samostalnost Romkinja. Često su prisiljene na intimne odnose sa partnerom, što predstavlja najskrivljeniji oblik nasilja u braku. Nerado govore o tome zbog stida i predrasude da je to njihova bračna obaveza. Međutim, porastom nivoa obrazovanja smanjuje se prinuda žena na intimne odnose. Faktori rizika su i patrijarhat i deprivacija svih oblika, nomadski način života, strogo određene porodične uloge, rana ugovorena udaja i višestruka diskriminacija djevojčica. Djeca se još uvijek primoravaju na prosjačenje ili ekonomski izrabljuju, iako mnogo manje nego ranije. Romkinje trpe nasilje zbog poštovanja ugovorenog braka od strane roditelja, nerazumijevanja nasilja primarne porodice, bespomoćnosti, straha, plaše se da ne izgube djecu, nepoznavanja sistema zaštite, neobaviještenosti o svojim pravima, zabranjen im je izlazak iz kuće, strahuju da se nasilje ne ponovi, zbog nezaposlenosti, javne sramote, neefikasnosti institucija koje trebaju da ih zaštite, iz religijskih razloga...

Savremena porodica, čak i romska, transformiše se u tri nivoa: (1) u interpersonalnim porodičnim odnosima; (2) u položaju u porodici/demokratizacija, harmonizacija odnosa u pravcu sve veće ravnopravnosti, uzajamnog povjerenja, emancipacija žene i slično i (3) u protivrječnosti patrijarhalnog i postojećeg sistema vrijednosti zahvaćenih demokratizacijom (Vukoje, 2012:142).

Problemi savremene porodice su: sve veći broj nepotpunih porodica, velika migracija stanovništva, uzrokovana ratovima, nezaposlenost, pad životnog standarda, ekonomska migracija, povećan broj razvoda. Svi ovi faktori otežavaju vaspitnu ulogu savremene porodice. Djeca se često nepravilno razvijaju, imaju problema sa motorikom, govorom, ne usvajaju adekvatno odnose prema ljudima i stvarima, imaju pogrešnu sliku o životu. „Nivo sveukupnog razvoja, prostorni kapacitet kao i objektivni socijalni uslovi kojima određena zajednica raspolaže predstavljaju kriterijum za (eventualno) raspoređivanje pojedinaca i grupa na željena/ciljana mjesta u društvu. Vještačka sredina u kojoj moderni čovjek egzistira posjeduje čitavu lepezu izbora kako u javnom tako i u privatnom životu što predisponira odcjepljenje/odmak od porodične

matice, kreiranje sopstvenih ciljeva, odstupanje od naučenih obrazaca ponašanja, prihvatanje i stvaranje novih kulturnih elemenata.“ (Čamo, 2011:151).

Moderan čovjek da bi pronašao svoje mjesto u društvu mora da ima podršku u porodici, a to Romima nedostaje. Potrebno im je mnogo više pažnje, ljubavi, poštovanja, razumijevanja, razgovora, povjerenja sa roditeljima, braćom i sestrama, srođnicima. Muškarci se ponašaju samostalno, slobodno, ali postaju svjesni porodične odgovornosti. Roditeljske funkcije su polno i rodno segregirane, a trebalo bi društveno da se ogledaju kroz odgovornost za stabilnost porodične zajednice (Vilić, 2011:33). Romi su zadovoljni rodnom podjelom uloga smatrajući da su povezane sa porodičnom ekonomijom i prosperitetom, ali mlađe generacije postaju svjesnije sopstvene odgovornosti, ulaganja u kontinuirano obrazovanje, koje će im omogućiti kvalitetniji život.

Porodična stabilnost i odnosi između srodnika

Romske porodice žive u specifičnim uslovima, posebnom modelu lokalne zajednice (mahali, getu, izdvojenom naselju), segregirani na ograničenom prostoru, što određuje njihovo funkcionisanje. Prostor egzistencije je skučen, često neuslovan, oskudne infrastrukture, pa su i stanovnici više upućeni jedne na druge. Potreba izolovanosti argumentuje se činjenicom da Romi imaju osećaj drugačijeg života. Nemaju vlastitu privatnost i nezavisnost, prepušteni su spontanoj regulaciji odnosa, koji su određeni naslijeđenim običajima koji se sporo mijenjaju. Nestabilnost njihovog nastanjivanja, česte migracije, avanturistički duh uzrokuju porodičnu nestabilnost. Iako Romi često imaju više brakova, koji se najčešće završavaju kod nezaposlenih pripadnika ove populacije, kao krucijalni razlozi navode se neslaganje, siromaštvo, nedostatak sredstava za život... Stabilnost braka zavisi od uslova opstanka, odnosno od novca. Stabilnosti romske zajednice doprinosi i brojno potomstvo, kao i to što su Romi vrlo vezani za svoju djecu.

Tradicionalna romska kultura određuje mjesto žene i muškarca prema obrascu patrijarhalne zajednice. Odnosi među članovima porodice posmatraju se prema njihovim funkcionalnim zadacima. Osnovna je ekonomska djelatnost u porodici i van nje, koja je najznačajnija za opstanak članova domaćinstva. Na osnovu ove vrste djelatnosti stiču se moć i ugled u porodičnoj zajednici i društvu. Muškarac kao hranitelj dominira u donošenju odluka, a majka ima primarno biološku ulogu i odgovorna je za podizanje djece. Na porodične odnose Roma ne utiču spoljni faktori. Položaj žene određen je običajima, jer već samim tim što se kupuje kao mlada, od starta je podložna eksploataciji. Egzistencijalni problemi određuju porodične odnose. Često Romi žive u nepovoljnim uslovima, socijalno su ugroženi i korisnici su materijalne pomoći. Muškarci imaju slobodno vrijeme i više su socijalizovani nego žene, čija je osnovna dužnost rađanje. Vole djecu, a hranioca djece poštuju. Specifičan odnos prema djeci je najznačajnija spona u bračnim odnosima Roma. Planiraju udaju ili ženidbu, a oni

koji prekrše taj dogovor često ostaju prepušteni sami sebi. Ipak, danas se to malo promijenilo, pa djevojke kasnije stupaju u brak, školuju se, druže, slobodnije su.

Konstitutivni element porodice predstavlja srodnički odnos, koji je po pravilu krvnosrodnički. Savremena porodica je slobodna zajednica, (ne)formalna grupa u kojima se odnosi srodstva moraju posmatrati sa stanovišta tipa (prirode) porodice i opšte organizacije društva na datom stepenu njegovog razvoja (Milić, 1988:75). Sociološkinja Anđelka Milić ističe da su porodice u prošlosti bile multifunkcionalne proizvodne jedinice, u kojoj su srodnički (i susjedski) odnosi bili veoma razgranati, regulisani i kontrolisani od lokalne zajednice, koja je zahtijevala striktno pridržavanje i poštovanje brojnih pravila, obrazaca ponašanja kojima su se ti odnosi regulisali. Susjedi i srodnici se ne biraju, oni su zatečeni, pa im se individua prilagođava, ponašanjem (Milić, 1988:76).

Romske porodice se sporo transformišu, žive pod strogo regulisanim odnosima, pa su im i interakcije striktno određene. Njihov porodični život samo je naizgled spontan i privatn, jer podliježu kolektivnim normama izolovane zajednice u kojoj žive. Bračna zajednica je samo formalno posebna, jer većinom mladi bračni partneri žive sa proširenom ili nuklearnom porodicom i srođnicima. Ne stvaraju svoj novi dom. Nove generacije stvaraju isti ili sličan model porodične zajednice kao predhodna, i to pod (prinudnom) prismotrom starijih i neposredne okoline - susjeda. Pošto je romska porodica prvenstveno proizvodna zajednica, osnovne poluge povezivanja sa srođnicima (i susjedima) čini ekonomska kooperacija i pomoć, pojašnjava sociološkinja Milić. Odnosi među srođnicima čvršći su nego u drugim populacijama, jer su povezani kako suživotom na istom prostoru tako i obezbjeđenjem egzistencije. „Mada je endogamni brak kod romske populacije još najčešći, sve je više i brakova sklopljenih između pripadnika različitih etničkih i nacionalnih skupina. Smetnja sklapanju braka nije uvek samo etnička pripadnost. Kod Roma vrlo su značajne srođničke veze i one, ako postoje, predstavljaju glavnu smetnju za sklapanje braka“ (Mitrović, 1985:85). To se uvijek usklađuje prema konfesijama kojima Romi pripadaju, kao i prema običajima naroda sa kojima žive (Albanci, Romi drugačije konfesionalne pripadnosti...). Prepreka za sklapanje brakova su kumstvo i pobratimstvo. Pružanje pomoći je uobičajen način komunikacije srođnika. Karakteristično za patrijarhalni model ponašanja među rođacima je solidarnost u situacijama kad je potrebna pomoć ili u nevoljama koje zadese porodicu. Etnolozi smatraju da je kod Roma čergara stabilnost braka relativno labava, ali kod stalno nastanjenih i starosjedilaca brak je neprikosnoven, a prava i dužnosti bračnih partnera zasnovani su na patrijarhalnim normama običajnog prava, hrišćanstva i islama.

Iako su Romi prepoznati kao najbrojnija, najzapostavljenija i najugroženija manjina u Crnoj Gori, žive u stanju hroničnog višedimenzionalnog siromaštva, dosadašnji jaz između njih i većinskog stanovništva u smislu stambenog zbrinjavanja, zapošljavanja, obrazovanja i zdravstvene zaštite je značajan, ali se vremenom smanjuje. Institucionalna diskriminacija koja je u osnovi socijalne isključenosti, polako se iskorjenjuje. Imaju sve više prava, stimulišu se i osnažuju brojne institucije sistema,

imaju kvalitetniju zdravstvenu i socijalnu zaštitu, obrazovaniji su, većina ih je stambeno zbrinuta. Budućnost Roma i danas određuju stavovi roditelja prema obrazovanju i školovanju djece. Iako su roditelji često niskog obrazovnog nivoa, smatraju da je obrazovanje značajno za zapošljavanje, bolji život, znanje, disciplinu... Romi žele da im djeca budu pismena, da stupe u brak, da se osamostale. Sve više djece pohađaju vrtić, završavaju osnovnu, znatno veći broj srednju školu, a društvo treba dodatno da stimuliše buduće akademske građane ove populacije. Najčešće nasljeđuju porodične stare zanate, ali su angažovaniji u tzv. državnim poslovima posljednje dvije decenije. Treba pospješiti zapošljavanje, čime bi se smanjila i pomoć države iz budžeta, a obezbijedila bolja egzistencija.

PROBLEMATIKA UGOVORENIH BRAKOVA

Ugovoreni brakovi predstavljaju kompleksan društveni fenomen koji obuhvata različite kulturne, ekonomske i pravne aspekte. I dok „ugovoreni brak“ u nekim zajednicama može označavati dogovorenu, ali slobodno prihvaćenu zajednicu, često se granice između njega i braka bez istinske slobodne saglasnosti zanemaruju, posebno kada su prisutni pritisci, nejednakost ili ranija starosna granica za brak. U kontekstu ranih brakova i zajednica sa povećanim rizikom, brojni faktori koji dodatno produbljuju problem su: rodna neravnopravnost, siromaštvo, nedostatak obrazovanja, kao i slabosti u sprovođenju zakona koji imaju za cilj da zaštite maloljetne osobe. Cilj ovog poglavlja je da prikupi i sistematizuje ključne aspekte problematike ugovorenih brakova, uzroke i društvene mehanizme koji ih podržavaju, njihove refleksije na pojedince i zajednice, sa posebnim osvrtom na ugrožene grupe i slabosti institucionalnog sistema. Predmet naše analize je i na koji način ugovoreni brakovi u praksi, mogu prouzrokovati ograničenje prava, sloboda i mogućnosti mladih žena, te kako se problem može sagledati iz perspektive ljudskih prava i društvene pravde.

Definicija i istorijat pojma „ugovoreni brakovi“

U savremenim analizama braka, pojam „ugovoreni brak“ zauzima posebno mjesto, jer označava model u kojem se izbor supružnika najčešće prepušta članovima porodice ili širem društvenom krugu, a ne isključivo samim budućim partnerima. Prema definiciji European Migration Network, ugovoreni brak jeste brak „u kojem su bračni partneri predloženi ili izabrani od strane drugih osoba, a ne isključivo od strane samog para“. Ovakvi modaliteti braka mogu da variraju od zajedničkog pristanka oba partnera, do situacija gde je njihov izbor veoma ograničen. Cilj ovog poglavlja je da pruži preciznu i stručnu definiciju pojma „ugovoreni brakovi“, odredi razliku između pojmova „ugovoreni“, „prisilni“ i „raniji“ brak, te da ukaže na ključne elemente koji karakterišu ugovorene brakove u društvenom i kulturnom kontekstu.

U prošlosti su ugovoreni brakovi sklapani iz političkih, interesnih, materijalnih razloga, radi održavanja porodičnog porijekla, a postojali su još u starom Egiptu i Rimu. Egipćani su ih praktikovali kako bi očuvali čistoću krvnog srodstva, te su mnogi kraljevi i kraljice, poput Ehnatona, sklapali brak sa sestrama i braćom. Tutankamon se oženio polusestrom, a Kleopatra više od hiljadu godina kasnije za rođenog brata (Jarus, 2023). U Rimu je često otac (paterfamilias) ugovarao brakove svoje kćerke radi političke ili društvene koristi (McCormack, 2025). Slična praksa je bila i u Evropi, da se plemkinje ili princeze ugovaraju za brakove vrlo rano, često u djetinjstvu, posebno u srednjem vijeku i ranom novom vijeku. Roditelji su ugovarali brakove ili sklapali dok su prinčevi i princeze bili djeca, ali su djevojčice ostajale kod roditelja dok malo ne odrastu. Mlade princeze i plemkinje su se često udavale za

starije muškarce koji su živjeli u udaljenim državama. Austrougarska kraljica Marija Terezija dogovorila je brak kćerki Mariji Antoaneti, koja se udala za kralja Luja XVI, što je označilo politički savez između Austrije i Francuske (Warnes, 2024). U indijskoj kulturi dogovoreni brakovi zastupljeni su od IV vijeka nove ere, kada su korišćeni da bi se ujedinile i opstale porodice viših kasti, što su kasnije prihvatile i niže kaste. Brak se razumijevao kao savez dvije porodice umjesto kao zajednica partnera. Rao Prakasa u knjizi „Brak, porodica i žene u Indiji“ kao prednosti ugovorenih brakova navodi pomoć u održavanju društvenog zadovoljstva, davanje roditeljima kontrole nad porodicom, očuvanje i nastavljjanje porodične loze, olakšavanje konsolidacije i proširenja porodične imovine (Prakasa Rao, Nandini, 1982). Važni faktori, i istorijski posmatrano, bili su fizički izgled i zdravlje jer su mnoge kraljevske porodice birale rođake ili bliske srodnike za supružnike, pa bi se takve bolesti prenijele na potomstvo.

Najraniji primjeri diskusija o dječjim ugovorenim brakovima, koji su zabilježeni u literaturi potiču iz Indije, datiraju sa početkom XIX vijeka, a nazivali su ih „brak odojčadi“, ističući da je čak 10% djevojčica i 3% dječaka mlađih od osam godina bilo u braku. U Engleskoj je tadašnja starosna granica za stupanje u brak bila niska -12 godina za djevojčice i 14 za dječake. Brakovi sklapani u ranom uzrastu postojali globalno u svim društvima, bez obzira na ekonomski status. Pravni okvir za redefinisane starosne granice za brak u Indiji formalizovan je tek donošenjem Zakona o sprečavanju dječjih brakova iz 1929. godine (Bhandarkar, 1893., prema: Efevbera, Bhabha, 2020). Kasnija istraživanja (1955. i 1957. godine) bila su usmjerena na Izrael i Englesku, a od 1984. na podsaharsku Afriku, da bi tek porastom ove vrste brakova sredinom 1990-ih rezultiralo većim međunarodnim angažovanjem za zaštitu prava djevojčica i žena. Do početka 2000-ih, međunarodne organizacije u Evropi i SAD-u počinju da insistiraju na uspostavljanju minimalne starosne granice za brak od 18 godina, koristeći termin „rani brak“ ili „brak djevojčica“ za opisivanje ove pojave (Mathur, Greene, Malhotra, 2003, prema: Efevbera, Bhabha, 2020).

Ne postoji univerzalna definicija dogovorenog/ugovorenog, prisilnog ili ranog braka. Međutim, prisilni brak se u mnogim međunarodnim dokumentima, uključujući UN ugovore, smatra zloupotrebom ljudskih prava. UNICEF-ova definicija dječijeg braka je stupanje u formalnu ili neformalnu bračnu zajednicu u kojem jedan od partnera ili oba nijesu punoljetna, odnosno ima(ju) manje od 18 godina i nijesu mogli dati slobodan pristanak (UNICEF, 2021:8). Prema generalnom sekretaru UN Kofiju Ananu (2006), prisilni brak je brak u kojem bar jedna strana nema slobodan i pravi pristanak. To uključuje i dječje i rane brakove, jer maloljetnici ne mogu dati informisani pristanak. Prisilni brak može uključivati nasilje, otmicu, silovanje i druge oblike prinude. Rani brakovi su dio prisilnih brakova, ali prisilni brakovi se mogu odnositi i na odrasle osobe (OCHCR, 2013). Studija Savjeta Evrope (2005) opisuje prisilni brak kao oblik seksualnog ropstva. Pojmovi poput dječjeg, ranog, fiktivnog ili lažnog braka koriste se kao sinonimi, ali svi imaju problem sa stvarnim pristankom. Prisilni brak može se smatrati oblikom ropstva gdje supružnik gubi osnovna prava i slobodu. Žrtve često ne mogu pobjeći jer ih porodice i društvo ne podržavaju (UN, 2012). Dogovoreni brak se

razlikuje od prisilnog jer porodice donose odluku umjesto mladih, ali ponekad se i u dogovorenim brakovima koristi pritisak ili manipulacija da se mladi primoraju na brak. Dogovoreni i prisilni brakovi nijesu identični pojmovi, ali se mogu preklapati. Često su djevojke žrtve dogovorenih brakova, dok su muškarci češće žrtve prisilnih (OCHCR, 2013). Dogovoreni brak se obično sklapa prije 18. godine, iako međunarodni zakoni propisuju minimalnu starost za brak.

„Ugovoreni brak je običaj u kojem roditelji ili rođaci biraju supružnika pojedincu. Ovaj model braka je čest u kulturama Indije, Pakistana, Bangladeša, Irana, Šri Lanke, Kine i zasniva se na vjerovanju da roditelji i bliski rođaci najbolje poznaju karakter i potrebe djece, što je važno za izbor odgovarajućeg partnera. Za razliku od braka iz ljubavi, gdje je izbor partnera samostalan, a brak utemeljen na osnovu istih ili sličnih životnih stavova, interesovanja, prethodnih veza, dogovoreni brak je isključiva volja članova porodice“ (Agey, Conroy-Beam, Gaulin, 2024). Za Naemu Tahir to je „samoizabrana zajednica od roditelja ili srodnika, brak nedostatka koji ne ispunjava standarde sistema braka po slobodnom izboru“. Nije autonoman, organizovan je hijerarhijski, na tradicionalan način, uz podršku roditeljskog autoriteta, grupne orijentacije i pripadnosti. Karakterišu ga kolektivni dinamizmi, sa posebnom raspodjelom moći i širim učešćem porodice i zajednice, neučestvovanje mladih u izboru partnera (Tahir, 2021:1-7). Ne treba ga poistovjetiti sa prisilnim brakom, iako imaju mnoge identične karakteristike. Za dogovoreni brak uvijek se vezuje sila i brzo može „skliznuti“ u prisilnu zajednicu. Kada postoji pristanak, zajednica se smatra dogovorenim brakom, pojašnjava Tahir, a ukoliko nema pristanka to je prisilan brak. Prisustvo sglasnosti i odsustvo prisile određuju vrijednost dogovorenog braka. Ova autorka izdvaja i poludogovoreni ili hibridni tip ugovorenog braka u kojem dijele kontrolu nad bračnim životom roditelji, srodnici i mladi.

U savremenim definicijama ugovorenih brakova, fokus je prvenstveno na pitanju ko donosi odluku o izboru bračnog partnera. Najčešće se opisuje kao zajednica koju iniciraju roditelji, organizuje porodica ili dogovaraju članovi šire porodične, vjerske ili etničke zajednice (Tahir, 2021:8). S druge strane, pojedine definicije polaze od evrocentrične perspektive, oslanjajući se na ideje individualizma i lične autonomije. Tada je važan koncept izbora, pri čemu treća strana, najčešće roditelji, preuzima presudnu ulogu, dok partneri rijetko odlučuju o svojoj bračnoj sudbini. Umjesto izraza „supružnici“ koristi se termin „roditelji“, a umjesto „pojedinaica“ govori se o „dvijema porodicama“, čime se fokus preusmjerava sa individualnih na kolektivne interese. Neke teorije perspektive posebno naglašavaju važnost individualne slobode, posmatrajući osobu kao samostalnog i nezavisnog pojedinca. Međutim, u kulturama gdje su tradicija i porodična odgovornost važniji od lične slobode, pojedinac se ne posmatra odvojeno od svoje porodice i zajednice. U južnoazijskom shvatanju ugovorenog braka, porodične obaveze dolaze prije ličnih želja. Ako se pri analizi ugovorenih brakova zanemari važnost tradicije i porodičnih obaveza, to često znači da se takvi brakovi posmatraju iz zapadne, individualističke perspektive. U savremenim tumačenjima često se koriste izrazi poput „kontrola“, „izbor“ i „lična sloboda“, koji ukazuju na to da

je ugovoreni brak mjesto pregovora o granicama između porodične i lične odluke, slobode, autonomije. Takve definicije često ističu sukob između generacija, jer tradicionalni modeli daju veću moć roditeljima, posebno ocu, što se ponekad vidi kao nešto negativno. Ipak, sve više se razvija i drugačiji pristup koji ugovoreni brak posmatra kao prilagodljiv i otvoren za promjene. Takav „progresivni ugovoreni brak“ omogućava mladima da se upoznaju, druže, pa čak i odbiju predloženi brak, ali uz poštovanje porodičnih vrijednosti. Ovaj model zadržava elemente tradicije, kao što su dužnost, porodična čast i odgovornost, ali istovremeno liči na brak iz slobodnog izbora (autonomni brak), čime se smanjuje razlika između kolektivnog i individualnog pristupa ljubavnim zajednicama (Tahir, 2021: 9-10).

Način na koji se ugovoreni brak definiše u savremenoj literaturi često odražava njegovu vrijednost samo koliko se približava karakteristikama autonomnog, odnosno zapadnog modela braka. Dok se u analizama naglašavaju vrijednosti poput lične slobode i izbora, zanemaruju se zajedničke vrijednosti i porodična povezanost, koje su temelj dogovorenog braka. Zbog toga je ovaj oblik braka često pogrešno shvaćen, potcijenjen i prikazan kao ograničen - brak kojem nedostaje sloboda, koji se pokušava osloboditi stigmatizacije tradicionalnosti i nefleksibilnosti koju mu pripisuju analitičari. Takav pristup ne uzima u obzir specifične kulturne i društvene osnove na kojima ugovoreni brak počiva. Njegove ključne vrijednosti se često ignorišu, ne razumiju ili se tumače pogrešno – ako su uopšte poznate. Ugovoreni brak, dakle, ostaje nedovoljno istražen i nepravedno ocijenjen. Za njegovo ispravno razumijevanje neophodno je odbaciti strogi pogled koji suprotstavlja tradiciju i modernost, već usvojiti neutralnu i kulturno osjetljivu perspektivu (Tahir, 2021:10).

Postoji više tipova dogovorenih brakova: tradicionalni, hibridni i labavo dogovoreni, koji se mogu pojaviti u dijaspori, transnacionalnim zajednicama i različitim kulturama širom svijeta. Iako se razlikuju, imaju i neke zajedničke osobine. Dok neki autori opisuju dogovoreni brak kao krut i nepromjenjiv (Allendorf, Pandian, 2017; Snopkowski, Hasnain, 2025) u kojem se pod pritiskom tradicije gubi lična sloboda, drugi ističu da je taj sistem zapravo dinamičan i fleksibilan, sposoban da se prilagodi modernizaciji, promjenama u društvu i individualnim potrebama (Diamond-Smith, Dahal, Puri, 2020). Različiti oblici ugovorenih brakova rezultat su raznolikosti kultura, religija, društvenih slojeva, migracija i lokalnih običaja. Ipak, sve kulture koje praktikuju ugovorene brakove imaju jednu zajedničku osobinu – prisustvo osoba koje organizuju brakove, tzv. aranžera. Oni mogu djelovati samostalno ili u saradnji sa članovima porodice. U ovim kulturama se smatra da izbor partnera ne bi trebalo da bude isključiva odgovornost mladih, jer se taj izbor vidi kao rizičan, sramotan ili pretežak za njih. Brak se u ovim zajednicama ne posmatra samo kao veza između dvoje ljudi, već kao savez između dvije porodice. Cilj je da se očuva porodično jedinstvo i spriječi svaki izbor koji bi mogao da ugrozi porodične interese. Zbog toga se u obzir prvenstveno uzimaju objektivni razlozi za brak, a ne lične želje. Mladi obično dobrovoljno prihvataju ovakve brakove, oslanjajući se na vođstvo i autoritet svojih roditelja. Kulture u kojima se praktikuju ugovoreni brakovi uglavnom

su hijerarhijske, stariji imaju veću odgovornost i autoritet, dok se od mlađih očekuje poštovanje i poslušnost (Tahir, 2021:12).

Kultura ugovorenih brakova pripada kolektivističkim društvima, gdje je akcenat na zajednicu, a ne na pojedinca. Ova praksa se najčešće pojavljuje u okviru proširenih porodica, bez obzira na to da li u društvu postoji izražen individualizam. Brak se u takvom kontekstu ne tiče samo dvoje ljudi, već cijele porodice i rodbinskih odnosa. Zbog toga, odluka o izboru bračnog partnera ima šire posljedice, ona može uticati na odnose između porodica, budućnost članova i njihov socio-ekonomski položaj. Strategije odabira partnera postaju način da se sačuvaju porodične vrijednosti i moral, čak i kod daljih srodnika. Prema Foksu, ugovoreni brak može služiti kao mehanizam očuvanja porodičnog jedinstva. Pravilnim izborom supružnika, porodice ne samo da jačaju političke i društvene veze, već i učvršćuju svoj ekonomski položaj. Na taj način, porodica ostaje stabilna i nezavisna kroz generacije, a porodična imovina ostaje unutar šire srodničke grupe (Fox, 1975). U ovakvom sistemu, izbor partnera se temelji na objektivnim kriterijumima, kao što su ugled porodice, ekonomski status, lične osobine, obrazovanje i zanimanje budućeg mladoženje ili nevjestice. Novi član porodice treba da se uklopi u porodični model i doprinese harmoniji. Uloga ljubavi u ovim brakovima često se stavlja u drugi plan, jer se smatra da se emocionalna povezanost može vremenom razviti. U grupno orijentisanim kulturama, lični izbori su često ograničeni, jer se očekuje da pojedinac poštuje odluke zajednice i pravila koja proizlaze iz njegove društvene uloge. Iako se može činiti da je pojedinac žrtvovan, u kolektivističkim društvima ta žrtva se posmatra kao doprinos većem dobru, ispunjavanje vlastite porodične uloge donosi osjećaj pripadnosti, stabilnosti i časti (Tahir, 2021:13). Ugovoreni brakovi se oslanjaju na mudrost, iskustvo i promišljenost, što pokazuje da postoji hijerarhija u porodici i zajednici. Nije svako sposoban da donosi odluke o braku, posebno ne djeca. Odgovornost za izbor partnera najčešće se daje starijima, roditeljima ili porodičnim starješinama, koji se smatraju dovoljno mudrim i iskusnim da preuzmu tako važan zadatak. Uloga starijih ne svodi se samo na izbor, oni istražuju, procjenjuju i proveravaju potencijalne partnere, a mladi imaju povjerenja u njihov sud. To nije isključivo za ličnu korist starijih, već za ono što se smatra najboljim interesom cijele porodice i zajednice. Razumijevanje ugovorenog braka podrazumijeva i razumijevanje hijerarhije - važna je pozicija roditelja ili rodbine, kao i svijest svakog člana o svom mjestu i statusu u porodičnoj strukturi. Svi članovi poštuju grupna pravila i uloge koje im društvo dodjeljuje, ali istovremeno održavaju međusobni red i zavisnost kroz hijerarhijske odnose (Tahir, 2021, str. 14). Zadatak „bračnih agenata“, roditelja ili drugih članova porodice, jeste da pronađu partnera iz „dobre porodice“ i da vode računa o tome ko postaje dio njihove familije. Mnogi roditelji smatraju da dogovaranje brakova djece nije samo običaj, već i dužnost, koja je povezana sa porodičnom čašću i osjećajem odgovornosti. Ulaskom u brak, mladi dobijaju novi društveni status, više se ne posmatraju kao djeca, već kao odrasle osobe, sa svim pravima i obavezama koje se u braku podrazumijevaju (Tahir, 2021, str. 15).

„Dogovoreni brak se može razumjeti kao porodični sistem zasnovan na hijerarhiji, roditeljskom starateljstvu i tradicionalnom autoritetu“ (Tahir, 2021, str. 16). Poslušnost mladih u ovakvim brakovima najčešće proizlazi iz poštovanja prema roditeljima, dok starješine vide sebe kao one koji snose odgovornost da odaberu odgovarajućeg partnera, u najboljem interesu cijele porodice. U idealnim slučajevima, djeca prihvataju roditeljsku odluku kao izraz brige i legitimnog autoriteta, smatraju da im se tim izborom obezbjeđuje sigurnost i društveni status. Ipak, stariji ne donose uvijek najbolje odluke. Nekad njihova uloga prelazi granice starateljstva i prerasta u zloupotrebu moći, pa čak i prisilu. U savremenom društvu uloga starijih se sve više dijeli sa djecom, što dovodi do pojave tzv. hibridnih ili polu-dogovorenih brakova. U takvim slučajevima mladi imaju više glasa u izboru partnera i to ukazuje na promjene u porodičnim odnosima, gdje se više pažnje posvećuje ličnim željama i autonomiji, a manje strogom kolektivnom interesu. Porodice, međutim, i dalje imaju značajnu ulogu u očuvanju porodične povezanosti i tradicije, dok je individualizam sve više izražen. Iz njihove perspektive, pretjerani individualizam može dovesti do otuđenja, gubitka e povezanosti generacija i slabije socijalne kohezije. U tom složenom odnosu između tradicije i savremenosti, mladi i roditelji se često nalaze između dvije „agende“ – jedne koja promoviše lične slobode i druge koja štiti porodične vrijednosti. Tako nastaje nova vrsta ugovorenog braka, koja istovremeno sadrži elemente i tradicionalnog i liberalnog pristupa. Kada mladi žele aktivno da učestvuju u izboru bračnog partnera, njihova potreba se sve češće izražava pravima, slobodom i ličnom kontrolom. Neki od njih žele da postanu nezavisni, da izađu iz tradicionalnog sistema i samostalno odlučuju. Međutim, i dalje mnogi „bračni agenti“ (roditelji i starješine) ostaju snažno vezani za vrijednosti zajednice, osjećaju potrebu da očuvaju porodičnu strukturu i koheziju kao osnovu ličnog i porodičnog blagostanja. Iako se autoritet roditelja sve više preispituje, u mnogim slučajevima roditelji počinju dijeliti odgovornost sa djecom, prepoznaju njihovu zrelost i sposobnost da samostalno odlučuju. Time se omogućava saradnja u donošenju bračnih odluka (Tahir, 2021, str. 17-20). U dogovorenom braku fizička privlačnost i emocije se zanemaruju, a presudni su reputacija i zanimanje porodice. Bogatstvo je važan faktor izbora nevjestice ili mladoženje, kao i religija i tradicija.

Definisanje pojma „ugovoreni brak“ kao braka u kojem su partneri predloženi ili izabrani od strane drugih osoba, uz saglasnost ili bez nje, omogućava jasnije razumijevanje ove prakse u različitim društvenim i kulturnim okolnostima. Razlikovanje između ugovorenih, prisilnih i ranih brakova ključno je za identifikaciju specifičnih izazova i problema koje ovi brakovi mogu donijeti, kao što su ograničena sloboda izbora, rodna nejednakost i potencijalne posljedice po zdravlje i obrazovanje. Razumijevanje ovih razlika je esencijalno za razvoj efikasnih strategija prevencije i zaštite, kao i za unapređenje prava i položaja žena i djevojčica u društvu. Dogovoreni brak ne treba posmatrati kao lošiji i manje vrijedan od braka koji se zasniva na ličnom izboru. Treba ga razumijevati u skladu sa onim što on zaista predstavlja i daje zajednici. Ova vrsta braka zasniva se na vrijednostima kao što su porodična

povezanost, briga roditelja i mudrost starijih pri donošenju važnih odluka. Zbog toga je važno da se o dogovorenom braku govori na nov i nepristrasan način. Ne bi trebalo da se automatski odbacuje ili osuđuje. Umjesto toga, potrebno je razumjeti zašto postoji i kako funkcionira u određenim društvima. O ovoj temi treba razgovarati bez osuđivanja i predrasuda, kako bi se bolje razumjele sve vrste brakova i porodičnih odnosa koje postoje u svijetu.

Problematika ugovorenih dječjih brakova ostaje duboko ukorijenjena u društvene norme, ekonomske pritiske i tradicijske obrasce koji se prenose kroz generacije. Iako su istorijski dječji brakovi često bili shvaćeni kao sredstvo zaštite imovine, časti ili savezništava, savremena shvatanja jasno ukazuju na njihov štetan uticaj na razvoj, zdravlje i prava djece. Razumijevanje istorijskog konteksta i definicije pojma dječjih ugovorenih brakova predstavlja važan korak ka njihovom prevazilaženju i izgradnji društva koje prioritarno štiti dostojanstvo i dobrobit svakog djeteta.

Ugovoreni brakovi kod Roma u Crnoj Gori

Konvencijom o pravima djeteta (UNICEF, 1989) precizno je definisana obaveza država da obezbijede isti tretman i poštovanje svih osnovnih prava djece, isključujući svaku vrstu diskriminacije (rasnu, polnu, jezičku, nacionalnu...) (član 2). Takođe, sve javne ili privatne institucije, sudovi ili državna uprava kada donose bilo koju odluku koja se tiče djece, uvijek moraju imati u vidu interes djeteta (član 3).

Rani ugovoreni brakovi i nasilje nad ženama i djevojčicama iz romske i egipćanske populacije pokazuju da i dalje trpe višestruku diskriminaciju zbog rodni uloga, stereotipa i predrasuda u društvu. U praksi su romska djeca često marginalizovana, zanemarena, zlostavljana, zlopotrijebljena. I dalje je prisutan patrijarhat koji se negativno odražava na žene i djevojčice. Pored teških uslova u kojima žive, često su zlopotrebljavana, uključujući prisilno prosjačenje, prostituciju, pa čak i ugovorene i dječje brakove. Takve pojave, iako se nekada opravdavaju običajima ili tradicijom, predstavljaju ozbiljno kršenje prava djeteta i osnovnih ljudskih prava. Neophodno je istaći da ugovoreni i dječji brakovi nijesu dio originalne romske kulture ili tradicije, već predstavljaju oblik trgovine ljudima i dugoročne društvene isključenosti. To rezultira dodatnom marginalizacijom i skrivanjem problema, jer se često opravdavaju kao „običajno pravo“, čime se zanemaruju potrebe i prava samih žrtava. Evidentno je da i danas postoje slučajevi udaje i ženidbe maloljetnika i da nesavjesni roditelji zbog materijalnih razloga svoju djecu daju „na brigu“ drugoj porodici, ali zbog toga što se takvo što dešava u pojedinim romskim porodicama, to se ne može smatrati običajem i tradicijom Roma i Romkinja. Problem dječjih brakova je što to nijesu pravi brakovi jer Zakon precizno određuje sa koliko godina osoba može sklopiti brak, a djeca koja ulaze u takve zajednice još nijesu punoljetna. Zbog toga te zajednice ne predstavljaju legalni brak nego vanbračne zajednice koje ne podliježu zakonskim propisima niti su ozvaničene. Najveći problem je kada državne

institucije opravdavaju ovu praksu, pozivaju se na običajno pravo, jer niko ne snosi posljedice, niti se protiv bilo koga pokreće postupak (Mehdić, 2019:4).

Brak i porodični odnosi u romskoj zajednici povezani su sa njihovim društvenim položajem, siromaštvom, nezaposlenošću i niskim primanjima, zbog čega su izdvojeni kao posebna etnička grupa. Položaj romske žene, kako navode etnolozi, određen je običajnim (narodnim) pravom, prema kojem se žena kupuje, pa je zbog toga izložena eksploataciji. Socijalizacija i prilagođavanje su nametnuti mladim Romkinjama. Često se udaju veoma mlade, već sa 12 ili 13 godina. Prema Istraživanju višestrukih pokazatelja stanja prava žena i djece (MICS), koje su realizovali MONSTAT i UNICEF 2018. godine, više od trećine romskih i egipćanskih djevojaka uzrasta od 15 do 19 godina već je u braku ili živi sa partnerom. To pokazuje da je obrazovanje jedan od najmoćnijih načina da se spriječe dječiji brakovi. Podaci potvrđuju da se 59% Romkinja i Egipćanki s niskim obrazovanjem ili bez ikakvog formalnog obrazovanja udaje prije 18. godine. Međutim, među onima koje završe srednju školu taj broj pada na 25%. (UNICEF, 2025).

Mlade Romkinje odrastaju u porodici u kojoj važe stroga patrijarhalna pravila. Njihova uloga se unaprijed zna – prvenstveno da rađaju djecu. Iako česta trudnoća može negativno uticati na zdravlje, Romkinje obično ne osjećaju frustraciju zbog toga. Ako joj je život ispunjen brigom o djeci, ona će ih voljeti, a oca te djece poštovati – ne toliko iz ljubavi, koliko iz zahvalnosti što im obezbjeđuje život. Poslije desete godine odnos roditelja i djece se mijenja, od djece se očekuju da odrastu kada počinju planovi o udaji/ženidbi oni koji iznevjere ta očekivanja često budu prepušteni sami sebi (Mitrović, 1987: 81-90). Bračni partneri iz ugovorenih brakova se rijetko razvode, u poređenju sa brakovima koji su sklopljeni iz ljubavi. Međutim, društveni problem predstavljaju prisilni brakovi mladih osoba, najčešće maloljetne djece, kod kojih se veoma često krše osnovna ljudska prava (na slobodu izbora partnera, obrazovanje, ugrožavanje zdravlja i slično). Ipak, ovo je veoma česta praksa i danas u romskoj i egipćanskoj populaciji. Dešava se da se u ugovorenim brakovima partneri vremenom zaljube, pa se može konstatovati da ugovoreni brakovi imaju pozitivne i negativne efekte. Kao glavne prednosti ističu se zasnivanje braka na moralnim vrijednostima i sličnom sistemu vjerovanja, stvaraju funkcionalnu jednakost u obrazovnim i ekonomskim aspektima, oslobađaju mlade od pritiska okoline i međusobne netrpeljivosti, ograničenja zabavljanja i omogućavaju im da pokažu sebe realno. Najveća negativnost dogovorenih brakova je prepuštanje slobode izbora supružnika nekom drugom, da neće biti ljubavi već će nametnuta zajednica rezultirati konfliktima, nasiljem, trgovinom ljudi (Regan et al., 2012).

Protivnici dogovorenih brakova smatraju da je dogovorenih brakova mnogo više nego što statistika pokazuje, da je razvod mnogo komplikovaniji, a gotovo sve žene se prisiljavaju na brak. Kanada je 2015. godine usvojila zakon kojim se prisilni brak smatra krivičnim djelom za koje je predviđena kazna zatvora do pet godina. Mnoge zemlje su takođe prisilni brak proglasile ilegalnim. Prema UNICEF-ovim podacima od 2013. godine počinje zabrinjavajući trend dogovorenih brakova

koji uključuju djecu mlađu od petnaest godina, a da je od 2011. do 2020. godine više od osamnaest miliona djevojčica mlađih od petnaest godina postalo nevjestice. Međutim, izvještaji iz 2023. godine pokazuju da se svake godine najmanje dvanaest miliona djevojčica uda prije punoljetstva, dok se u najnerazvijenijim zemljama 12% djevojčica uda prije petnaeste godine. UNICEF naglašava da je potrebno prekinuti sa ovom praksom i naveo da su komplikacije trudnoće i porođaja vodeći uzrok smrti djevojčica između petnaest i devetnaest godina u zemljama u razvoju (UNICEF, 2023). Iako crnogorski Centar za romske inicijative još od 2011. godine aktivno radi na identifikaciji, prevenciji i prijavljivanju dječijih brakova, često, uz veliki rizik aktivistkinja, i dalje postoji institucionalno neprihvatanje činjenice da dječji brak nije samo problem romske i egipćanske populacije već je to problem društva koji se tiče svih nas, kojim se grubo krše osnovna dječija prava.

Analiza problematike ugovorenih brakova ukazuje na to da ova pojava nije samo stvar „kulturnog običaja“, već da je duboko ukorijenjena u strukturalnim uslovima, poput rodne neravnopravnosti, ekonomske marginalizacije i slabosti pravne zaštite. U praksi, iako ugovoreni brakovi mogu izgledati kao tradicionalni izbor, često dovode do ograničavanja prava na obrazovanje, slobodu izbora i sigurnost, posebno kada se radi o mladim ženama koje nijesu imale priliku da daju samostalan pristanak. Problem je kompleksan, jer siromaštvo i (ne)povjerenje u ekonomsku racionalnost imaju važnu ulogu, dok zakonske i institucionalne barijere, kao što su izuzeci u zakonima i slabog sprovođenje, dodatno umanjuju mogućnost da se ova praksa zaustavi. U tom smislu, neophodno je preduzeti sveobuhvatan pristup koji uključuje obrazovanje, osnaživanje mladih žena, unapređenje zakonskog okvira i promjenu društvenih normi. Samo tako ugovoreni brakovi, posebno oni koji se pretvaraju u rane ili prisilne brakove, mogu biti prevaziđeni i mladim ženama osigurati pravo na slobodan izbor, obrazovanje i život bez nasilja.

Uzroci dječijih ugovorenih brakova

Praksa sklapanja brakova maloljetnih lica i danas je prisutna u romskim zajednicama iako ih postojeći zakoni kako u Crnoj Gori, tako i u zemljama u regionu zabranjuju. Razlozi su različiti: od teškog društveno-ekonomskog položaja Roma, koji se dodatno pogoršao u periodu tranzicije, do društvenih i kulturnih normi koje određuju životne prilike dječaka i djevojčica. Dječji ugovoreni brakovi sintetizuju mnoge društvene dimenzije, od kulturnih i ekonomskih, preko obrazovnih i rodnih, do pravnih i institucionalnih. Iako se u mnogim zajednicama smatraju tradicijom ili prihvatljivim društvenim rješenjem, brojna istraživanja ukazuju da su uzroci ovih brakova duboko ukorijenjeni u siromaštvu, rodnoj neravnopravnosti, nedostatku obrazovanja i u slabom provođenju zakona. U ovom poglavlju, cilj je da sistematski prikazemo i analiziramo glavne faktore koji doprinose nastanku dječijih ugovorenih brakova, uz posebnu pažnju na kontekst u kojem se oni događaju, kao i međuzavisnosti tih faktora.

Posrednici u izboru partnera u ugovorenim brakovima kao najčešće razloge navode nezrelost mladih ljudi u izboru partnera koji im odgovara, pa oni umjesto njih obavljaju „ugovaranje“ zbog toga što ih bolje poznaju, ali ne žele da javno iskažu materijalni dobitak. U kulturama koje ugovorene brakove razumiju kao društvenu normu vjeruje se da je mlada djevojka, najčešće djevojčica, odgovorna roditeljima i rođacima i obavezna da se uda za onoga koju oni izaberu (Tahir, 2021). Najznačajniji razlozi ove vrste brakova su: nasljedno siromaštvo prouzrokovano nejednakostima u društvu, tradicija (u patrijarhalnim društvima to je način zaštite djevojčice/djevojke, izraz moći muške kontrole, pokornosti, porodičnog jedinstva, rodnozasnovane uloge – majke, domaćice, otmice nevjeste, strah, zaštita ugleda i časti porodice), strategija za ekonomski opstanak (prebacivanje finansijskog tereta izdržavanja na mladoženju, dobijanje otkupnine za mladu, razvijena industrija prodaje djevojčica – nevjesta); zaštitna strategija kako bi sačuvali kćerke od regrutovanja kao dečjih vojnika; ratovi (Darakhshan Kishwar, 2022). Kao razlozi se navode i: nizak socio-ekonomski status, nedovoljno znanje o posljedicama ranog braka i nepoznavanje zakonske minimalne starosne granice za brak, dominaciju muškaraca, neobaviještenost roditelja, nedostatak svijesti, pritisak porodice i zajednice, kao i vjerovanje da su djevojčice teret i da ih se roditelji žele „otarasiti“ udajom (Ebied, 2015:62).

Glavni uzroci prisilnih i ranih brakova su: rodna nejednakost, kontrola ponašanja djevojčica i žena, zaštita „porodične časti“, tradicionalizam, patrijarhalne norme i slab, nedosljedan, pravni sistem. Društvo postaje svjesnije povezanosti dječjih brakova sa pravom na zdravlje, društvenim normama, obrazovanjem i drugim faktorima, što doprinosi identifikaciji i pronalaženju rješenja ovog globalnog izazova.

Obrazovanje je značajan zaštitni faktor – efikasna mjera za sprječavanje dječjih ugovorenih brakova. Stope dječjih brakova među djevočicama koje završe srednju školu su za dvije trećine (66%) niže nego kod onih bez obrazovanja, dok su djevojčice sa višim obrazovanjem za 80% manje izložene ranom braku. Srednje obrazovanje posebno smanjuje rizik - vjerovatnoća da se djevojčica uda pre 18. godine opada za šest procentnih poena za svaku dodatnu godinu provedenu u školi. Djevojčice koje napuste školu mnogo češće sklapaju rani brak, a 87% udatih adolescentkinja nije u školi.²³ Razlozi za to su siromaštvo, rizik od nasilja u školi, nedovoljna informisanost o seksualnom i reproduktivnom zdravlju i pravima. Dječji, prisilni brakovi predstavljaju veliku prepreku za dalje školovanje jer udatim djevojčicama su nametnute kućne obaveze, trudnoće, briga o djeci, suočavaju se sa stigmatizacijom, u nekim zemljama zakonski im je onemogućeno da nastave školu. Ekonomski resursi roditelja utiču na ugovoreni brak. Što su roditelji imućniji smanjuje se šansa da dijete ranije stupi u brak, a siromašniji primoravaju djecu na udaju ili da rade (prosjače). Nasilje u porodici doprinosi riziku od ranog napuštanja škole i udaje. Prekid školovanja čest je problem i jedan od glavnih faktora rizika koji uslovljava rane dječije brakove. Mnoge djevojčice,

23 "Evidence review: Child marriage interventions and research from 2020 to 2022", autorka Amy Harrison sa timom saradnica: Jean Casey, Arwyn Finnie, Jacky Repila, Satvika Chalasani i Manahil Siddiqi UNICEF, 2023, strana 3; Dostupno onlajn: <https://www.unicef.org/media/136646/file/CRANK-Evidence-Review-Child-Marriage-2023.pdf>, Pristupljeno: 18.06.2026.

često bez svoje volje, napuštaju školu i zasnivaju porodicu, najčešće vanbračnu zajednicu. Važno je da država finansijski podrži obrazovanje i zdravlje romskih djevojčica, koje trebaju biti uključene u programe koji se bave društvenim normama, uzrocima pritisaka za rano udavanje i pružaju podršku da se ti pritisci smanje. Takođe, neophodno je osmisлити socijalne programe koji mogu spriječiti dječije brakove.

Tradicionalizam i siromaštvo su glavni uzroci ranih brakova. Zato porodicama treba pružiti finansijsku pomoć, a djevojčice osposobiti za razne vještine i zanate. To može spriječiti rano udavanje i pomoći onima koje su već u braku. Djevojke koje se rano udaju često ne završavaju školu, prvenstveno se bave kućnim poslovima, lošeg su zdravlja i teško pronalaze posao. Programi koji ih uče korisnim vještinama mogu im pomoći da se zaposle ili pokrenu sopstveni posao. Iako neke djevojke žele da rade, porodice i društvo često im to otežavaju zbog tradicionalnih pravila. Zaposlene djevojke se ponekad suočavaju sa problemima kao što su nasilje, loši uslovi rada i izrabljivanje, bez adekvatne socijalne zaštite, pa je važno raditi i na uklanjanju tih prepreka. Državni programi koji smanjuju siromaštvo mogu smanjiti i broj dječijih brakova, ali je isto tako ključno mijenjati društvene običaje i pružati podršku porodicama kroz edukaciju o štetnosti ranih brakova.

Nedovoljna zdravstvena informisanost, posebno o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, vodi ka ranim trudnoćama koje su često povezane sa dječijim brakovima. Ovo je naročito izraženo kod romske i egipćanske populacije, gdje je seksualnost prije braka tabu tema. Siromaštvo i neznanje o menstrualnoj higijeni, kontracepciji i rizicima trudnoće mogu dovesti i do smrti djevojčica mlađih od 16 godina. Adolescentkinje koje postanu majke suočavaju se sa mnogim društvenim i ekonomskim izazovima i većim zdravstvenim rizicima. Sveobuhvatno seksualno obrazovanje koje uključuje teme rodne ravnopravnosti i moći mnogo je efikasnije u zaštiti zdravlja mladih i borbi protiv diskriminacije. Primjeri iz Brazila, Gvatemale i Dominikanske Republike pokazuju da je moguće osnažiti djevojke da prepoznaju štetne rodne norme, razumiju svoju seksualnost i donose vlastite odluke. Program WISH je uključio seksualno obrazovanje u škole u mnogim afričkim i azijskim zemljama, a u Nigeru su adolescenti uključeni u državne planove za planiranje porodice. Program *Start Free, Stay Free, AIDS Free* pokazao je da su najbolji rezultati postignuti kada država i lokalne zajednice zajedno planiraju, a podrška mladim majkama obuhvata zdravstvenu zaštitu, obrazovanje i socijalne usluge. Projekat *Evidence to Action*, sproveden od 2014. do 2020. u Burkini Faso, Nigeriji i Tanzaniji, fokusirao se na mlade majke do 25 godina. Povećao je korišćenje modernih metoda kontracepcije, unapredio stavove o rodnoj ravnopravnosti, produžio razmake između trudnoća, poboljšao komunikaciju među partnerima i intenzivirao traženje zdravstvene pomoći. Istakao je potrebu za efikasnom saradnjom socijalnih, zdravstvenih i obrazovnih službi, kao i za otvaranjem klubova za mlade, posebno za djevojke koje su rano stupile u brak koji bi im pomogli da izraze svoje mišljenje, donose odluke o životu i povežu se sa potrebnom podrškom.²⁴

24 Isto, strane 13-4.

Kontrola i ograničavanje seksualnosti, naročito kod djevojčica, jedan je od glavnih razloga za dječije brakove. UNICEF-ov izvještaj iz 2022. godine ističe ključne ciljeve uspješnih programa koji mijenjaju rodne norme i pomažu u borbi protiv ranih brakova: podizanje svijesti o rodnim ulogama; aktivno uključivanje djevojčica; stvaranje prostora za izražavanje i vođstvo; obrazovanje o seksualnosti u skladu sa pravima i uzrastom; rad sa zajednicama na problemima ranih brakova i seksualnosti; te unapređenje pristupa kvalitetnim zdravstvenim uslugama i edukaciji o reproduktivnom zdravlju. Prema UNICEF-ovim podacima u svijetu djevojčice češće od dječaka stupaju maloljetne u brak. U poslednjih deset godina, broj žena koje su udate kao djeca smanjen je za 15% na globalnom nivou, što znači da je spriječeno oko 25 miliona dječjih brakova. Ipak, podaci iz 2019. godine pokazuju blagi porast dječjih brakova u nekim starosnim grupama, što pokazuje da je i dalje neophodno pojačati napore da se ova štetna praksa u potpunosti zaustavi. Dječji brakovi imaju brojne posljedice: uskraćuju djeci prava u porodici i zajednici, štete njihovom zdravlju i psihološkom razvoju, prekidaju školovanje, doprinose siromaštvu i onemogućavaju napredak porodice i zajednice (UNICEF, 2021:8)

Autorka Aida Mehdić razloge ugovorenih brakova posmatra „kroz prizmu sociološkog fenomena izolovanosti romske zajednice koja je uglavnom i dalje prisutna, te višestrukoj marginalizaciji i diskriminaciji kojoj je izložena“ i ističe da su romska djeca, posebno djevojčice, često nevidljive za sistem i društvo. Njihovi problemi se zanemaruju, jer se sve pravda tzv. običajnim pravom, iako ono nikada ne smije biti izgovor za kršenje osnovnih prava djeteta. Ova autorka ukazuje da nadležne institucije trebaju ozbiljnije da se posvete ovom problemu, uz obavezne kazne svakome ko na bilo koji način proda dijete ili ga kupi. Takođe, svakom romskom djetetu treba omogućiti redovno školovanje, da svaka Romkinja ima pravo na zaposlenje i da ne bude diskriminisana u društvenom životu. Nadležni organi treba da odgovorno sankcionišu sve profesionalce koji zbog ličnih predrasuda ne postupaju po zakonu, posebno u krivičnim djelima nad djecom i ženama. Neophodno je edukovati stručnjake koji rade na zaštiti romske djece i žena, kako bi se prepoznale i uklonile sopstvene predrasude i štetne navike u radu. Svako romsko dijete, posebno djevojčice i žene, moraju imati podršku i mogućnost da žive zdrav, dostojanstven i ispunjen život (Mehdić, 2019:5).

Rani ugovoreni dječji brakovi imaju brojne posljedice kao što su konstantni konflikti u porodici, napuštanje škole, društvena izolovanost, neodgovornost, nedostatak komunikacije, bračne bliskosti, socijalno-moralne zrelosti, psihološke poteškoće, razvod, napetost, anksioznost, depresija, psihološke tegobe. Problemi u komunikaciji predstavljaju najveći izazov za maloljetnice u trenutku sklapanja braka što dovodi do miješanja drugih osoba u brak, obrazovnih problema, nevjerstva (Zareei Mahmoodabadi, Zareei, 2021:25).

Važeći zakoni važni za borbu protiv ugovorenih, dječjih i ranih brakova ne primjenjuju se efiksano jer se najčešće ne prijavljuju, ne registruju i ostaju nekažnjeni. Djevojčice i žene se primoravaju na brak jer ih je lakše kontrolisati, porodice garantuju njihovu nevinost i da će imati više djece jer su u reproduktivnom periodu duže.

UNICEF nastoji da spriječi dječje brakove pružajući podršku u zajednicama i školama. Osmišljen je program koji pomaže da se otkriju djeca ranog školskog uzrasta koja su u opasnosti da napuste školu, kako bi nadležne institucije brzo reagovale. UNICEF i EU sada obučavaju nastavnike u 11 crnogorskih opština sa mnogo učenika iz romskih i egipćanskih zajednica da koriste ovaj sistem. Takođe, važno je povećati broj romskih medijatora u školama. Novi zakoni će omogućiti da ih bude više u osnovnim i predškolskim ustanovama, što će poboljšati komunikaciju između škola i porodica i smanjiti broj djece koja napuštaju školu. Borba protiv dječjih brakova zahtijeva multisektorsku saradnju, ali je neophodno je proširiti socijalnu zaštitu, podršku roditeljima i rad u zajednici kako bi se pomoglo romskim i egipćanskim porodicama i smanjili finansijski pritisci koji su uzrok ranih brakova. Takođe, treba ojačati pravnu zaštitu. Iako UN i Ženski klub Skupštine Crne Gore to preporučuju, efektivnije treba raditi na podizanju minimalne starosne granice za brak na 18 godina jer je usaglašavanje zakona sa međunarodnim standardima ključno za zaštitu djece od ranih i prisilnih brakova.

U studiji slučaja koje je sprovedla crnogorska NVO Centar za romske inicijative (2023) najveći broj prijavljenih zloupotreba ranih ugovorenih brakova maloljetnika ili podnijetih krivičnih prijava je odbačen, što ukazuje na to da nadležno državno tužilaštvo nije pronašlo elemente krivičnog djela za koje se gonjenje preduzima po službenoj dužnosti ili da su prijavljeni događaji odbačeni u ranoj fazi izviđaja, u neposrednom kontaktu policijskih organa i nadležnog tužilaštva. U prijavljenim događajima postoji osnovana sumnja na krivično djelo trgovine ljudima, na osnovu podataka i činjenica. U periodu od 2020. do 2023. godine ova nevladina organizacija registrovala je i prijavila nadležnim državnim organima 23 slučaja u kojima je postojala osnovana sumnja da je izvršeno krivično djelo trgovine ljudima sa elementima ugovorenog dječjeg i nedozvoljenog braka, od kojih je 54% starosti između 15 i 16 godina, 32% uzrasta 12-14 godina, a starijih maloljetnika i punoljetnika 14% (NVO Centar za romske inicijative, 2023:12). Prema navodima ove NVO u 2024. godini bilo je 11 dječjih ugovorenih brakova među pripadnicima romsko-egipćanske zajednice. Najmlađe žrtve su dvanaestogodišnja djevojčica i godinu stariji dječak, dok je najstarija djevojčica imala 16 godina.²⁵ Istraživanje ove nevladine organizacije argumentuje da je ugovorene brakove sve teže otkriti, jer su roditelji svjesni opasnosti i vješto prikrivaju informacije. Svake godine povećava se broj maloljetničkih trudnoća što ukazuje da se ne smanjuje stopa ugovorenih dječjih brakova jer država nema sistemsko rješenje. Postoje porodice u kojima se roditelji ne upozoravaju da ne mogu da čine takva krivična djela. Zbog nedostatka dokaza ta djela se ne kvalifikuju kao krivična djela trgovine ljudima, ali može kao zanemarivanje djeteta. Djevojčice se često vraćaju počiniocima tog krivičnog djela, odnosno roditeljima. Takođe, u Crnoj Gori ne postoji nijedno sklonište za smještaj žrtava dječjih i ranih ugovorenih brakova, koje može omogućiti da se

25 "Od početka godine 11 dječjih ugovorenih brakova među pripadnicima romsko-egipćanske zajednice", autorka Svetlana Mandić, portal Vijesti, 29.11.2024; Dostupno online: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/734708/od-pocetka-godine-11-djecijih-ugovorenih-brakova-medju-pripadnicima-romsko-egipcanske-zajednice>. Pristupljeno: 17.06.2026.

žrtve reintegrišu uz podršku stručnih radnica i saradnica već se smještaju u dječiji dom u Bijeloj ili u JU Centar „Ljubović“ - ustanovu socijalne i dječje zaštite koja se bavi institucionalnom zaštitom djece sa problemima u ponašanju. Nema adekvatnih programa reintegracije žrtava, niti dovoljan broj skloništa za žrtve trgovine ljudima kojima pripadaju i djeca uključena u proces ugovorenog dječjeg braka. Maloljetnim žrtvama dječjeg ugovorenog braka neophodno je obezbijediti posebno sklonište, gdje ne bi trebalo da budu u kontaktu sa drugim maloljetnim licima koja su smještena kao registrovani maloljetni delinkventi.

Slični, zabrinjavajući podaci su i za zemlje u regionu, ali najveći problem predstavlja što ne postoji javno dostupna statistika o broju ove kategorije braka, već samo u uzrocima i posljedicama. Medijski izvor (N1, 12.8.2024.)²⁶ navodi da su 2023. godine u Srbiji zabilježena 182 dječija braka (170 djevojčica, 12 dječaka) prema podacima centara za socijalni rad, koji su uglavnom bez potpisa matičara. Prema UNICEF-ovim podacima iz 2023. godine, 56% romskih djevojčica u Srbiji udaje se prije 18. godine,²⁷ dok ih je u 2024. bilo 34% i da je u romskim naseljima svaka treća tinejdžerka udata.²⁸ U Sjevernoj Makedoniji je 45% Romkinja stupilo u brak kao maloljetnice, a 15% prije petnaeste godine,²⁹ u Bosni i Hercegovini 15% su se udale prije petnaeste godine, a 48% prije osamnaeste godine života, dom za Hrvatsku i Sloveniju nema javno dostupnih preciznih podataka.

Praksa dječjih brakova nastavila je da opada širom svijeta. Prema najnovijim dostupnim podacima UNICEF-a iz svake zemlje, 21% mladih žena (uzrasta od 20 do 24 godine) bilo je udata kao djeca. To predstavlja smanjenje sa 25% prije 10 godina. Procjenjuje se da je u prethodnoj deceniji spriječeno 25 miliona dječjih brakova. Danas živi 650 miliona djevojaka i žena koje su se udale prije navršene 18. godine, a uprkos nedavnom padu dječjih brakova - sa 25% na 19% između 2008. i 2022. godine, još uvijek se svake godine udaje 12 miliona djevojaka prije 18. godine. Značajno je globalno smanjenje dječjih brakova, ali nijedan region nije na putu da ispuni cilj održivog razvoja o eliminaciji ove štetne prakse do 2030. godine.³⁰

26 "Dečji brakovi u Srbiji uglavnom ugovoreni, bez potpisa i matičara"; N1 multimedijalni portal, 12.08.2024. Dostupno onlajn: https://n1info.rs/vesti/decji-brakovi-u-srbiji-uglavnom-ugovoreni-bez-potpisa-i-maticara/?utm_source=Pristupljeno:18.06.2026.

27 "10th Meeting of the National Coalition to End Child Marriage", 10.04.2023; dostupno onlajn: [10th Meeting of the National Coalition to End Child Marriage](https://www.nationalcoalitiontoendchildmarriage.org/10th-meeting); Pristupljeno:19.06.2026.

28 "Zabrinjavajući podaci o dečjim brakovima u romskim naseljima u Srbiji: Svaka treća tinejdžerka udata", M.L, 05.04.2024. Dostupno onlajn: <https://www.telegraf.rs/vesti/srbija/3867909-zabrinjavajuci-podaci-o-decjem-brakovima-u-romskim-naseljima-u-srbiji-svaka-treca-tinejdzerka-udata>; Pristupljeno:18.06.2026.

29 "UNICEF: Dječji brakovi problem u Sjevernoj Makedoniji", portal Vijesti, izvor Beta, 08.03.2024. Dostupno onlajn: <https://www.vijesti.me/svijet/balkan/697345/unicef-djeciji-brakovi-problem-u-sjevernoj-makedoniji>. Pristupljeno: 15.06.2026.

30 "Evidence review: Child marriage interventions and research from 2020 to 2022", autorka Amy Harrison sa timom saradnica: Jean Casey, Arwyn Finnie, Jacky Repila, Satvika Chalasani i Manahil Siddiqi UNICEF, 2023, strana 39; Dostupno onlajn: <https://www.unicef.org/media/136646/file/CRANK-Evidence-Review-Child-Marriage-2023.pdf>, Pristupljeno: 18.06.2026.

Analiza uzroka dječjih ugovorenih brakova pokazuje da nijedan faktor ne djeluje izolovano, već da je riječ o međusobno povezanom skupu društvenih, ekonomskih i kulturnih uslova. Tradicionalizam i siromaštvo često pogađa porodice, posebno romske i egipćanske populacije, i stavlja ih u položaj da ranija udaja kćerke ima privremeno “rješenje” za ekonomski problem, rodna neravnopravnost i tradicionalni obrasci potvrđuju takve odluke, a slab obrazovni, pravni i institucionalni okvir omogućavaju da praksa opstaje. Za efikasnu prevenciju dječjih ugovorenih brakova neophodno je kombinovano djelovanje koje uključuje podizanje obrazovnog nivoa za djevojčice, unapređenje ekonomske situacije ugroženih porodica, promjenu rodni i društvenih normi, kao i jačanje zakonodavnog i institucionalnog okvira. Samo tako moguće je smanjiti incidenciju i zaštititi prava i slobode mladih žena.

POLOŽAJ ŽENE U DJEČJEM UGOVORENOM BRAKU KOD ROMA

Porodično okruženje u većinskim društvenim grupama znatno se razlikuje od onog u marginalizovanim zajednicama, poput romske populacije. Dječji ugovoreni brakovi posebno pogađaju djevojčice kojima se, zbog viševjekovnih patrijarhalnih normi i tradicije, prerano dodjeljuju uloge supruge i majke. Ove žene vrlo rano gube djetinjstvo i suočavaju se sa brojnim izazovima, posebno sa emocionalnom i društvenom nezrelošću za porodične uloge koje se od njih očekuju. Njihov položaj u zajednici ostaje marginalizovan, ograničena su im ili ukinuta brojna prava kao pravo na izbor, obrazovanje i zdravstvenu zaštitu. Ovo poglavlje analizira specifičan društveni položaj romske žene koja je u dječjem ugovorenom braku, razmatrajući kulturološke, socijalne i rodne faktore koji doprinose održavanju ove prakse, kao i posljedice koje ona ima na fizički, psihološki i socijalni razvoj mladih djevojaka.

Romi predstavljaju jednu od najbrojnijih nacionalnih manjina u Crnoj Gori, ali i najsiromašniju, najranjiviju, socijalno isključenu kategoriju stanovništva. Marginalizovani su ne samo po etničkom porijeklu, nego i po tome što se nalaze na samom dnu društvene ljestvice (Milić, 1993:8, prema: Novakov, 2004:150). Iako se često o njima govori kao o jedinstvenoj zajednici, romska populacija je bogata različitim jezicima, običajima, načinima organizacije porodice i odnosima u društvu. Za Rome je porodica je najvažnija društvena jedinica, a porodične veze zasnivaju se na međusobnoj pomoći, solidarnosti i hijerarhijskoj strukturi. Život Romkinje, nezavisno od bračnog stanja, je sličan, svodi se na zatvorena romska naselja i podrazumijeva rano ustajanje i svakodnevno obavljanje različitih kućnih poslova, briga o djeci (mlađim braćom i sestrama, kasnije sopstvenim potomcima). Djevojčice se još u najranijem uzrastu pripremaju za tradicionalne rodne uloge, prvenstveno kao majke, supruge i domaćice. Kao da im je predodređena sudbina da su potlačene, uvijek podređene, bez prava na iskazivanje sopstvenog mišljenja, interesovanja, a njihovim životima uvijek upravljaju muški članovi porodice i familije. Odluke uvijek donose otac, brat, muž. Romkinje ne odlučuju samostalno čak ni o svom slobodnom vremenu. Društveni život zasniva im se samo na druženje sa članovima porodice i rođacima, odlaske na porodična okupljanja, proslave vjerskih praznika, u pratnji muških članova porodice.

Rani ulazak u brak, čak i prije 16. godine, prekida školovanje Romkinja koje mlade stupe u brak i ograničava mogućnosti za lični razvoj i ekonomsku nezavisnost. U ovim brakovima, djevojčice preuzimaju odgovornost za domaćinstvo, brigu o djeci i starijim članovima porodice, iako često nijesu emocionalno, fizički ni psihološki spremne za te uloge. I tada partner rijetko poštuje njihovo mišljenje. Druženje je isključivo sa svekrvom ili partnerovim srođnicima. Rijetko traže pomoć od institucija. Prilikom sređivanja neophodnih dokumenata (lična karta, državljanstvo, radna

knjižica) umjesto njih dolaze muški članovi porodice da se informišu, prikupljaju dokumentaciju, a djevojka se pojavi samo prilikom potpisivanja. Nekada je praksa bila da se žensko dijete ne školuje ili je roditelji iz škole ispisuju veoma rano, čim napune 11 ili 12 godina, u skladu sa tradicijom koja pretpostavlja da se Romkinja mora mlada udati i kao djevojka ući u brak. Posljedica takvih odnosa u romskoj porodici je činjenica da nekada djevojčica nije bilo u završnim razredima osnovne škole, a nije ih bilo ni u srednjoj školi. Takva praksa je prekinuta i danas ih je sve više u školskim klupama. Romkinje koje su trenutno prijavljene na Zavodu za zapošljavanje najčešće se prijavljuju jer je to uslov za dobijanje određenih socijalnih davanja, prvenstveno materijalnog obezbjeđenja porodice koje se ostvaruje preko centra za socijalni rad.

Zbog siromaštva i ograničenog pristupa obrazovanju, mnoge Romkinje nemaju mogućnost da pruže djeci odgovarajuću podršku tokom odrastanja. Za razliku od djevojčica, dječaci se manje uključuju u kućne poslove i proces samostalnog odlučivanja. Njihova socijalizacija je usmjerena ka zanatskim ili radnim vještinama koje nasljeđuju od očeva. U mnogim romskim porodicama više pažnje posvećuje se muškoj djeci, koja imaju veće šanse da pohađaju školu i kasnije se obrazuju. Uloga oca u romskim porodicama često je svedena na ekonomsko obezbjeđivanje i očuvanje autoriteta, dok nedostaje partnerski odnos u vaspitanju djece. Istraživanja pokazuju da ravnopravno učešće oba roditelja u vaspitanju doprinosi boljem emocionalnom i kognitivnom razvoju djece, ali takva praksa je rijetka među romskim i egipćanskim porodicama (Čvorović, 2022).

Većina brakova Roma nije zakosnki sklopljena. Još uvijek postoje romske zajednice u kojima je muškarcima dozvoljena poligamija, a žene su ravnodušne prema takvoj situaciji ili to emotivno proživljavaju ali to naizgled prihvataju jer finansijski zavise od partnera. One koje u potpunosti zavise od muža, kada on dovede još jednu ženu mire se sa takvom situacijom. Romkinja udajom gubi vezu sa svojom rodbinom. Najčešće rađaju prvo dijete prije nego što postanu punoljetne. Ako žele razvod, na osnovu običajnog prava moraju djecu ostaviti mužu i njegovoj porodici. Majke u dječijim brakovima, iako pokazuju emotivnu privrženost, često nijesu u mogućnosti da odgovore na sve potrebe djeteta zbog nedostatka iskustva, obrazovanja, finansijskih sredstava i podrške. Takođe, zbog velikog broja djece i brojnih obaveza, emocionalna i obrazovna podrška djeci često izostaje. Romkinje trpe nasilje od ranog djetinjstva, posebno od muških članova porodice i to je dio njihove kulture. Ipak, aktivizam Romkinja je sve intenzivniji. Školuju se, rade, osnivaju nevladine organizacije, udruženja, politički i društveno su sve angažovanije, bore se za svoj položaj u porodici i društvu. Neophodna im je kontinuirana, efektivna podrška i pomoć institucija i države. Ovakav položaj žene unutar zajednice i porodice oslikava dublje strukturalne probleme – siromaštvo, patrijarhalne norme, obrazovnu isključenost i kulturnu praksu koja favorizuje ranu udaju kao oblik ekonomske sigurnosti. Društvo mora biti svjesno da život romske djevojčice u dječjem ugovorenom braku najčešće počinje prekidom djetinjstva, igre sa vršnjacima, obrazovanja. Ona se suočava sa ulogama supruge, majke i domaćice, za koje nije emotivno niti fizički spremna. Ovakvi

brakovi uskraćuju pravo na slobodu izbora i razvoj identiteta. U društvu koje bi trebalo da je štiti, ona često ostaje nevidljiva. Promjena ovog stanja zahtijeva više od zakona – potrebna je iskrena volja zajednice, edukacija roditelja, osnaživanje djevojčica i stalna podrška institucija. Svaka romska djevojčica zaslućuje djetinjstvo, priliku da ući, raste i odlučuje o svojoj budućnosti. Jedino na taj naćin moće se prekinuti viševjekovni ciklus siromaštva i socijalne iskljućenosti, iz kojeg je teško izaći bez podrške institucija i promjene stavova unutar same zajednice.

Socijalno-ekonomski pokazatelji

Dječji ugovoreni brakovi segment su tradicije i kulturoloških obrazaca, a imaju dalekosećne posljedice po ćivot, zdravlje i budućnost romskih djevojaka. U trenutku kada bi trebalo da pohaćaju školu i razvijaju svoje potencijale, one ulaze u brak i preuzimaju uloge za koje nijesu ni emocionalno ni ekonomski spremne. Odsustvo obrazovanja, ekonomska zavisnost, loši stambeni uslovi i zdravstveni rizici samo su neki od socio-ekonomskih pokazatelja koji prate ćivot romske ćene u dječijem braku. Potrebna su konkretna i pravovremena sistemska rješenja koja će zaštititi prava djevojćica i omogućiti im dostojanstven ćivot.

Siromaštvo je jedan od glavnih razloga za sklapanje dječjih ugovorenih brakova. Prema UNICEF-ovim podacima, dječji brakovi su najćešći meću najsiromašnijih 20% stanovništva (UNICEF, 2023). Romi najćešće ćive u izdvojenim djelovima grada, prigradskim naseljima, kvartovima koji podsjećaju na geto, u skromnim kućama, oskudne gradnje, bez urbanistićkog plana, pravnog statusa, dozvola za gradnju, što onemogućava ulaganja drćave u infrastrukturu. Mnogim naseljima nedostaju osnovne komunalne usluge, neasfaltirani su putevi, elektrićna brojila su nelegalno prikljućena, pa ćesto ostaju bez struje i vode. Kuće su improvizovane, oronule, graćene od dostupnog materijala (lim, drvo, cigla bez fasade). Generalno, stambeni uslovi su loši jer u malom prostoru ćive višććlane porodice. I higijenski uslovi su veoma loši, ćesto domaćinstva nemaju kupatila unutar stambenog objekta, griju se na drva ili koriste improvizovana sredstva, što povećava rizik od poćara i bolesti. I socijalni kontekst je diskutabilan jer su naselja ćesto stigmatizovana kao “romska geta”, što dodatno produbljuje socijalnu distancu i diskriminaciju. Škole i zdravstvene ustanove su daleko od mjest a stanovanja. Uslovi ćivota u tim naseljima doprinose mećugeneracijskom siromaštvu, jer su djeca navikla da budu drušćveno iskljućena. Naravno, postoje i pozitivni primjeri kada izgradnju stambenih objekata finansiraju svjetske humanitarne organizacije (npr. na Koniku), obezbijede besplatno pohaćanje vrtića, školovanje, udćbenike, prevoz djece i asistente koji im pomaću u savladavanju jezićkih barijera u ućenju.

U sredinama gdje je siromaštvo izraćeno, djevojćica se ćesto doćivljava kao finansijski teret za porodicu. Brak posebno s mnogo starijim muškarcem, postaje naćin da porodica prećivi i poboljša svoj poloćaj. U nekim slućajevima, roditelji dobijaju novac,

robu ili imetak za udaju kćerke, što im privremeno rješava ekonomske probleme. Stoga je karakteristika romskih porodica hronična nezaposlenost - egzistencija se obezbjeđuje isključivo u okvirima preživljavanja (Novakov, 2004:159). Većina članova porodice je nezaposleno, gotovo uvijek žena/nevjesta, a veoma rijetko radi muškarac, najčešće u gradskoj čistoći. Veliki broj Roma i Egipćana zavisi od pomoći države – socijalne pomoći i/ili dječijeg dodatka, što je nedovoljno za osnovne egzistencijalne potrebe. Bave se sakupljanjem sekundarnih sirovina (papira, kartona, flaša, gvožđa, koje se preprodaju i za to dobijaju novac), prosjačenjem, veoma rijetko su zanatlije (obučari, krojači), rade na poljoprivrednim imanjima dok žene pružaju pomoć u kući ili su higijeničarke. Prioriteti na koje se troši zarađeni novac su u većini porodica identični: prvenstveno za hranu, garderobu i obnovu domaćinstva, a raspoređivanje i trošenje porodičnog budžeta donose partneri zajedno. Mnogi imaju rođake u inostranstvu koji im pomažu u izdržavanju porodice.

Jedan od ozbiljnih problema je to što neke Romkinje i Egipćanke u Crnoj Gori još uvijek nemaju lične dokumente, nijesu upisane u matične knjige rođenih, nemaju državljanstvo ni druge potrebne papire, odnosno pravno su „nevidljive“. To znatno otežava primjenu zdravstvene i socijalne zaštite, zapošljavanja, nije im dostupno tržište rada.³¹

Uzroci siromaštva romske zajednice su i zatvorenost zajednice, kao i česte selidbe. Socijalni položaj romske manjine posljedica je i njihove kulture i karaktera jer oni kao da su vaspitavani da se mire sa činjenicom njihovog položaja, diskriminacije, odbačenosti. Suština problema je to što su Romi prepušteni sami sebi i rješavanjem njihovog socio-ekonomskog statusa kojima se država ne bavi studiozno i nema konkretnih inicijativa da se njihov položaj poboljša. Rješavanjem ovog problema društvena zajednica najviše se bavila osmišljavanjem i usvajanjem određenih formalnih dokumenata u kojima su adresirani i socio-ekonomski problemi romske zajednice (Strategija razvoja i redukcije siromaštva – 2003., Nacionalni akcioni plan za Dekadu uključenja Roma 2005-2015., Strategija za unapređenje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012-2016., Strategija socijalne inkluzije Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016-2020., Strategija socijalne inkluzije Roma i Egipćana 2021-2025. - najnoviji strateški okvir za poboljšanje statusa Roma i Egipćana, Akcioni plan za sprovođenje Strategije socijalne inkluzije Roma i Egipćana 2021-2025., Akcioni plan za sprovođenje Strategije socijalne inkluzije Roma i Egipćana 2021-2025.). Evidentna je zloupotreba teškog socio-ekonomskog statusa romske manjine od političkih partija, preduzetnika, predstavnika određenih institucija, čak i NVO koji ekstremno siromaštvo, marginalizovanost, neobrazovanost i neinformisanost romske manjine koriste za postizanje određenih interesa, manipulišu romskim biračima, posebno u vrijeme izbora ili važnih političkih događaja.

Analizirajući sve aspekte socio-ekonomskog statusa Roma i predloge za promjenu postojećeg stanja neophodno je: dosljedno sprovođenje i evaluacija

31 <https://www.statelessness.eu/updates/publications/romabelong-policy-series-montenegro>, datum objavljivanja: 15.09.2025., datum pristupa: 19.09.2025.

postojećih strategija i planova; praćenje i kontrola rada nadležnih institucija za inkluziju Roma, uključivanje Roma u donošenje odluka, posebno na lokalnom nivou; unapređenje obrazovanja kroz veće obuhvatanje romske djece i borbu protiv nepismenosti; poboljšanje uslova stanovanja; razvoj infrastrukture; riješiti problem legalizacije stambenih objekata u romskim naseljima; edukacija i kampanje za smanjenje diskriminacije i jačanje međusobnog povjerenja; jačanje zdravstvene zaštite i dostupnosti socijalnih usluga; saradnja državnih i lokalnih institucija sa romskom zajednicom i NVO sektorom.

Ohrabruje činjenica da sve više mladih djevojaka završavaju osnovnu i srednju školu, fakultetski su obrazovane, čak iako su svjesne da odlažu zasnivanje braka i porodice. Time mijenjaju, iako još u nedovoljnoj mjeri, društvenu svijest, predrasude i bore se protiv stigmatizacije. UNICEF-ove preporuke su da je za bolju budućnost djevojčica važno rješavati ekonomske probleme i mijenjati štetne društvene običaje ulaganjem u razvoj društva (socijalna pomoć prilagođena ženama, dobri uslovi rada za žene i kvalitetno srednjoškolsko obrazovanje). Treba podržati djevojčice koje su već u braku i boriti se protiv nepravde i loših rodni običaja. Pored velikih društvenih promjena, važno je raditi i na promjeni stavova u zajednicama - omogućiti djevojčicama da dobiju potrebne životne vještine, seksualno obrazovanje, obuke za rad i podršku za školovanje. Sve to treba da bude dio promjene obrazovnog, zdravstvenog i socijalnog sistema, koji mora bolje razumjeti potrebe mladih i ravnopravnost. UNICEF je 2021. godine pokrenuo i poseban sistem za praćenje dječjih brakova, kako bi svi imali pristup tačnim informacijama i mogli bolje djelovati.

Izveštaj o godišnjim rezultatima za 2024. godinu UNFPA–UNICEF Globalnog programa za okončanje dječjih brakova naglašava hitnost ubrzavanja napora za eliminaciju dječjih brakova do 2030. godine, u skladu sa ciljem održivog razvoja i ukazuje da je potreban rodno-transformativni, multisektorski pristup koji osnažuje adolescentkinje, jača sisteme i podstiče povoljne uslove kroz partnerstvo i efiksnije angažovanje nadležnih institucija. Poseban napredak u domenu dječjih ranih brakova postignut je u Bangladešu, Burkini Faso, Etiopija, Gani, Indiji, Mozambiku, Nepal, Nigeriji, Sierra Leone-u, Ugandi, Jemenu i Zambiji. Čak 7,4 miliona adolescentkinja (10–19 godina) osnaženo kroz životne vještine i sveobuhvatnu seksualnu edukaciju; 8,4 miliona djevojčica podržano da se upišu, vrate ili ostanu u školi; 29,5 miliona ljudi uključeno u grupno obrazovanje/dijalog o dječjim brakovima, pravima djevojčica i rodnoj ravnopravnosti; 4,7 miliona dječaka i muškaraca uključeno u promociju pozitivnih muškosti i suprotstavljanje štetnim rodni normama; 2,5 miliona djece pristupilo uslugama prevencije i zaštite; 3,5 miliona djevojčica koristilo programe socijalne zaštite, smanjenja siromaštva i ekonomske osnaženosti; 81 politika ili pravni akt vezan za dječije brakove izrađen, predložen ili usvojen; 133 organizacije kojima rukovode žene i 1.361 organizacija koju vode mladi uključene u sprovođenje programa. U budućnosti, Globalni program će proširiti intervencije, povećati finansiranje, ojačati saveze i voditi rodno-transformativne akcije za okončanje dječjih brakova.³² Planirano

32 https://www.unicef.org/documents/GPECM-2024-ARR?utm_source=chatgpt.com, datum objave: 28.07.2025., datum pristupa: 19.09.2025.

je da se do 2030. godine potpuno iskorjene dječji brakovi, kako bi zaštitili djevojčice od dječjih brakova. Djevojčice treba da budu djeca i uživaju u djetinjstvu. Neophodno je zaustaviti dječje brakove i obezbijediti bolju budućnost za sve djevojčice. Socijalno-ekonomski položaj Romkinja u Crnoj Gori i dalje je izrazito nepovoljan, što potvrđuju pokazatelji u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, stanovanja i pristupa osnovnim uslugama. Etnička distanca jedan je od većih razloga za njihov loš ekonomski status i položaj u društvu. Romkinje se suočavaju s višestrukom diskriminacijom po osnovu etničke pripadnosti i roda, što dodatno otežava njihovu socijalnu integraciju i ekonomsko osnaživanje. Niska stopa obrazovanja i visoka nezaposlenost među Romkinjama upućuju na potrebu za ciljanom podrškom, kroz politike koje će uzeti u obzir njihove specifične potrebe i prepreke. Poboljšanje njihovog položaja zahtijeva koordinisanu akciju državnih institucija, lokalnih zajednica i civilnog sektora, uz aktivno uključivanje samih Romkinja u procese donošenja odluka.

Analiza socio-ekonomskih pokazatelja života romskih žena u dječijim ugovorenim brakovima jasno ukazuje na to da ovaj fenomen osim što je kulturološki izazov, direktan je uzrok dugotrajne socijalne isključenosti. Niska obrazovna postignuća, ograničen pristup tržištu rada, loši uslovi stanovanja i zavisnost od socijalne pomoći su međusobno povezani faktori koji su svakodnevica ovih žena. Statistika otkriva obrasce nejednakosti, propuste sistema i izostanak konkretne institucionalne podrške. Upravo zato, rješavanje problema dječijih brakova mora uključivati promjenu pristupa: od pasivnog posmatranja do aktivnog djelovanja u domenu obrazovanja, zapošljavanja i socijalne zaštite. Bez toga, promjena ostaje simbolična, a problemi se nastavljaju generacijski.

Porodične dužnosti i obaveze

Porodične dužnosti i obaveze maloljetnih Romkinja koje stupaju u rani dogovoreni brak ne razlikuju se od obaveza žena ove populacije u zakonski priznatim bračnim zajednicama. Ovakav brak ne znači samo formalnu promjenu statusa, nego trenutak kada djevojčica preuzima uloge koje su tradicionalno vezane za odrasle žene: brigu o domaćinstvu, rođenje i vaspitanje djece, pomoć suprugu u aktivnostima porodice, održavanje ekonomije, a često obavljaju i teške poslove bez podrške partnera.

Kada stupi u ugovoreni brak, od Romkinje se očekuje prihvatanje patrijarhalnih porodičnih normi koje su odredili muž i njegova porodica, pa brine i o mlađim članovima partnerove porodice (braći, sestrama), kao i starijim članovima porodice (djedu i babi partnera koji često žive sa njima), a ne samo o svojoj djeci. U mnogim slučajevima nema pravo da odlučuje o svom obrazovanju, zapošljavanju ili slobodi kretanja o čemu, već o tome odlučuju roditelji i šira porodica. Čim stupi u brak rodbina vrši pritisak na rođenje djece. Mnoge mlade nevjeste finansijski zavise od muža ili njegove porodice, što im onemogućava da same organizuju život, a povećava se

mogućnost nasilja, zlostavljanja i eksploatacije (Radović, Međedović, 2019).

Bez srednje škole i stručnih kvalifikacija Romkinje su ograničene na rad u kući, pomoć u porodičnim poslovima ili neplaćeni rad u sivoj ekonomiji. Nemaju zaštitu radnih prava niti pristup sigurnim izvorima prihoda. Pored siromaštva, suočavaju se i sa velikim pritiskom iz svoje zajednice, od njih se odmah očekuje da budu supruge i majke, ne mareći za njihove želje i ciljeve. Djevojčice moraju „čuvati nevinost“ do braka jer to, po običajima, određuje njihovu „vrijednost“. Brak se često posmatra kao porodična razmjena, a ne kao lični izbor. Ako se suprotstave ili ne odgovore očekivanjima, budu odbačene od porodice i zajednice. Zbog toga rijetko traže pomoć. Država i institucije često ne reaguju na ove slučajeve, što dodatno povećava njihovu ranjivost. Ovakav način života stvara začarani krug: dječiji brak → napuštanje škole → zavisnost → ograničene mogućnosti → nova generacija u istoj situaciji. Da bi se taj krug prekinuo, potrebno je omogućiti djevojčicama obrazovanje, osnažiti ih ekonomski i mijenjati uvjerenja unutar zajednice. Takođe, važno je da institucije prepoznaju i djeluju na vrijeme kada su njihova prava ugrožena.

Obaveze koje Romkinje preuzimaju u dječijem ugovorenom braku nijesu nešto što su same izabrale, već nešto što im je nametnuto zbog siromaštva, tradicije i nedovoljnog angažovanja institucija. Od njih se očekuje da odmah postanu supruge, majke i domaćice, iako su još uvijek djeca. Njihova prava, potrebe i snovi se često zanemaruju. Ovakva uloga žene nije prirodna, već rezultat nepravde i nejednakosti. Kada im se uskraćuju obrazovanje i podrška, one ostaju zarobljene u krugu siromaštva i zavisnosti. To šteti ne samo njima, već i cijeloj zajednici. Zato je važno da se dječiji brakovi i porodične obaveze Romkinja ne posmatraju samo kao „njihov običaj“, već kao ozbiljan problem koji traži hitnu pažnju države, zajednice i društva u cjelini. Prepoznavanje i razumijevanje ovih porodičnih obaveza kao oblika sistemskog pritiska je prvi korak ka promjeni. Potrebni su konkretni programi podrške, edukacija zajednice, osnaživanje djevojčica i jasno institucionalno djelovanje kako bi svaka Romkinja imala priliku da odrasta u sigurnom okruženju, slobodna da bira sopstveni put.

PRAVNI ASPEKT DJEČJIH UGOVORENIH BRAKOVA

Pravna zaštita unaprijeđena, potrebne dalje reforme i dosljedna primjena zakona

Zakoni koji određuju najmanju starost za brak važni su za zaštitu djece. Prisilni i rani brakovi predstavljaju kršenje ljudskih prava i nisu u skladu sa brojnim međunarodnim sporazumima. Postojanje zakona koji jasno, precizno utvrđuju 18 godina minimum za brak pomažu u sprečavanju prisilnih brakova. Međutim, u mnogim zemljama postoje izuzeci koji omogućavaju brak uz saglasnost roditelja, odobrenje suda ili po vjerskom pravu, što se negativno odražava na pravnu zaštitu djece.

Crna Gora, kao zemlja kandidat za članstvo u Evropskoj uniji, potpisnica je važnih međunarodnih ugovora i ratifikovala je važne međunarodne dokumente koji štite prava djece i žena: Konvenciju o pravima djeteta, CEDAW (Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama) i Istanbulsku konvenciju (Konvenciju Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici). Sprovela je važne reforme za zaštitu ljudskih i dječjih prava. Potpisla je i ratifikovala međunarodne i regionalne sporazume koji se odnose na ljudska prava: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvenciju o ukidanju rasne diskriminacije, Evropsku konvenciju o ljudskim i manjinskim pravima i Okvirnu konvenciju o zaštiti nacionalnih manjina Savjeta Evrope.³³ Vlada Crne Gore je ratifikovala niz dokumenata koji treba da doprinesu boljem položaju manjina. Najrelevantnija dokumenta na kojima se zasnivaju osnovne politike i mjere u cilju poboljšanja položaja Roma su: Strategija za poboljšanje položaja romske, aškaliske i egipćanske populacije u Crnoj Gori (2007) za period od 2008. do 2012. godine, Strategija za poboljšanje položaja Roma i Egipćana (2012) za period od 2012. do 2016. godine, Lokalni strateški planovi akcije za uključivanje Roma i Egipćana u sedam opština: Ulcinju, Tivtu, Kotoru, Herceg Novom, Nikšiću, Bijelom Polju i Beranama, i Akcioni plan za implementaciju „Dekade uključenja Roma 2005-2015“ u Republici Crnoj Gori (2005), Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana 2016-2020, Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana 2021-2025 (sa akcionim planovima). Međutim, iako su ova dokumenta pravno obavezujuća, njihova dosljedna primjena često izostaje. Slučajevi dječjih i prisilnih brakova pokazuju da se ne poštuju ni drugi međunarodni dokumenti, poput Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, kao i Konvencije o pristanku na brak i minimalnoj starosti za sklapanje braka i registrovanju brakova. Još 2005. godine, Savjet Evrope usvaja Rezoluciju 1468, kojom poziva zemlje članice da zakonom zabrane brakove ispod 18 godina za oba pola i obavezno registruju sve brakove.

33 Koalicija NVO Romski krug, (2014). Monitoring izvještaj o: položaju, problemima i potrebama pripadnika/ca romske i egipćanske populacije u Crnoj Gori, str. 10.

U Crnoj Gori postoji zakonski okvir za zaštitu djece od dječijih i prisilnih brakova. To su: Ustav, Zakon o socijalnoj zaštiti, Porodični zakon, Krivični zakonik, koji predviđa krivična djela povezana s ovim brakovima (npr. trgovina ljudima, prinudni brak, vanbračna zajednica sa maloljetnikom, obluba s djetetom, zanemarivanje djece i sl.). U ovoj oblasti značajni su i Zakon o rodnoj ravnopravnosti (2007, dopunjen 2015), Zakon o zabrani diskriminacije (2010), Zakon o zaštitniku ljudskih prava i sloboda (2011, dopunjen 2014), Zakon o zaštiti od nasilja u porodici (2010). Ovi zakoni garantuju ravnopravnost žena i muškaraca, kao i posebnu zaštitu djece od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog oblika zlostavljanja i iskorišćavanja.

Ustav Crne Gore je temelj svih zakonskih dokumenata, što potvrđuje njegova Preambula koja ističe slobodu, mir, toleranciju, ljudska prava, multikulturalnost, demokratiju i vladavinu prava.³⁴ Član 8 zabranjuje bilo koju diskriminaciju.

Krivični zakonik³⁵ predstavlja jedan od najvažnijih nacionalnih pravnih propisa, ali je potrebna njegova dopuna. Na primjer, član 444 prepoznaje trgovinu ljudima u svrhu sklapanja nedozvoljenog braka, ali u praksi se to često prikriva kroz dogovaranje vanbračne zajednice sa roditeljima ili rodbinom djeteta, što je zabranjeno Porodičnim zakonom³⁶. Takođe, član 216 prepoznaje vanbračnu zajednicu sa maloljetnikom kao krivično djelo, ali tek nakon što je ona već zasnovana, što je kasno jer je dijete već ugroženo. Zbog toga bi član 444 trebalo proširiti tako da obuhvati i slučajeve kada se trgovina ljudima vrši radi sklapanja vanbračne zajednice, kako bi zaštita djeteta bila pravovremena.

Između 2010. i 2016. godine, Crna Gora je značajno unaprijedila pravni okvir za zaštitu od porodičnog nasilja. Usvojen je Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, kao i izmjene i novi zakoni koji omogućavaju njegovu potpunu primjenu. Skupština Crne Gore je 2015. donijela Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći, kojim se omogućava besplatna pravna pomoć žrtvama porodičnog nasilja, prema Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici i žrtvama krivičnih djela porodičnog nasilja i trgovine ljudima. Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, usvojen 2013., uveo je širu zaštitu djece i bolji pristup socijalnim uslugama. Izmjene Krivičnog zakonika iz jula 2013. godine donijele su dvije nove zaštitne mjere: zabrana približavanja (član 77a) i udaljenje iz stana (član 77b). Zakon o naknadi štete žrtvama nasilnih zločina donesen je 2015. godine i predviđa novčanu naknadu iz državnog budžeta, ali će stupiti na snagu tek nakon što Crna Gora uđe u EU. Ipak, uprkos svim zakonima, ugovoreni i prisilni brakovi i dalje su prisutni u romskoj i egipćanskoj zajednici, na što ukazuju brojne nevladine organizacije, posebno Centar za romske inicijative, kao i međunarodna tijela koja prate prava žena i djece. Zato je važno razumjeti kako zakon definiše i reguliše dječji i prisilni brak. Brak, porodični odnosi i prava djece uređeni

34 Ustav Crne Gore, Sl. list CG, br. 1/2007 i 38/2013 - Amandmani I-XVI, ažuriran 31.03.2021.

35 Krivični zakonik Crne Gore, Sl. list CG, br. 70/2003, 13/2004, 47/2006 i Sl. list CG, br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - drugi zakon, 40/2013, 56/2013, 14/2015, 42/2015, 58/2015 - drugi zakon, 44/2017, 49/2018, 3/2020, 26/2021 - ispravka, 144/2021 i 145/2021 i 110/2023.

36 Porodični zakon, Sl. list CG, br. 001/07 od 09.01.2007, Sl. list CG, br. 053/16 od 11.08.2016, 076/20 od 28.07.2020.

su Ustavom i Porodičnim zakonom, dok se dodatne odredbe nalaze i u Krivičnom zakoniku. Prema Porodičnom zakonu: brak se zasniva na slobodnoj odluci muškarca i žene, uz ravnopravnost, poštovanje i pomoć (član 3 i član 25). Brak je nevažeći ako nije zaključen pred nadležnim organom ili ako nije bilo saglasnosti oba partnera (član 46). Vanbračna zajednica koja traje najmanje tri godine (ili kraće ako postoji zajedničko dijete), ima ista prava kao brak u pogledu izdržavanja i imovinskih odnosa (član 12).

Dijete se, prema članu 5 Porodičnog zakona, definiše kao osoba mlađa od 18 godina, a punu poslovnu sposobnost stiče se kada napuni 18 godina (član 13). Zakon propisuje da su prava djeteta nedjeljiva i međusobno povezana, a država je dužna da ih poštuje, unapređuje i štiti od zanemarivanja, zlostavljanja, eksploatacije i diskriminacije (član 5). Svi su obavezni da postupaju u najboljem interesu djeteta. U Krivičnom zakoniku, definicija djeteta se razlikuje: osoba mlađa od 14 godina – dijete; od 14 do 18 godina – maloljetnik; osoba mlađa od 18 godina – maloljetno lice (član 142). Ove razlike stvaraju pravnu nejasnoću i dodatno ugrožavaju djecu. Na primjer, član 206 KZ kriminalizuje seksualni čin nad djetetom i predviđa strožije kazne ako je došlo do teške povrede, trudnoće ili smrti, ili ako je više osoba učestvovalo. Time je minimalan uzrast za seksualni odnos 14 godina, što je niže od većine zemalja EU i Evrope, gdje je ta granica najčešće 16 godina. Ovo povećava rizik za djecu i može imati ozbiljne posljedice za njihov razvoj i prava. Član 206 predviđa da učinilac neće biti kažnjen ako ne postoji značajna razlika u duševnoj i tjelesnoj zrelosti između njega i djeteta, ali ti kriterijumi nijesu precizno definisani. Iako ne postoji jasna definicija dječjeg braka u zakonima Crne Gore, član 24 Porodičnog zakona propisuje da lice mlađe od 18 godina ne može stupiti u brak, osim ako sud ne dozvoli sklapanje braka s osobom starijom od 16 godina. Ovaj postupak je opisan u Zakonu o vanparničnom postupku. U praksi se pojavljuju različiti termini za dječji brak: ugovoreni, prisilni, maloljetnički, ništav brak, iako su međusobno povezani. Radi boljeg razumijevanja, preporučuje se korišćenje jedinstvenog izraza – „dječji brak“. Za slučajeve u romskoj i egipćanskoj zajednici, najčešće se koristi član 216 Krivičnog zakonika – vanbračna zajednica sa maloljetnikom. Ovim članom predviđa se zatvorska kazna za odraslu osobu koja živi u vanbračnoj zajednici sa maloljetnikom, kao i kažnjavanje roditelja/staratelja koji to omogućava ili podstiče. Takođe, se propisuje da nema krivičnog gonjenja ako se brak zaključi tokom trajanja te vanbračne zajednice.

Krivični zakonik (član 216) predviđa da odrasla osoba može izbjeći gonjenje ako tokom vanbračne zajednice sa osobom između 14 i 18 godina sklopi brak. Ovo je u suprotnosti sa Porodičnim zakonom, prema kojem je brak dozvoljen tek sa 18 godina, osim u izuzetnim slučajevima uz sudsku dozvolu za dijete starije od 16 godina (član 24, uz postupak iz Zakona o vanparničnom postupku). Član 214 KZ kriminalizuje prisilni brak, uz kaznu od 6 mjeseci do 5 godina. Međutim, stav 3 tog člana traži da brak prvo bude proglašen nevažećim prije pokretanja postupka, što može otežati zaštitu žrtava. Na preporuku OEBS-a, član 214 je dopunjen 2017., u skladu sa članom 37(2) Istanbulske konvencije, kako bi se inkriminisalo namamljivanje djeteta

ili odraslog lica u drugu državu s ciljem prinudnog sklapanja braka. Preporučena je i izmjena člana 138 KZ, kako bi se omogućilo gonjenje crnogorskih državljana koji su počinili krivično djelo prisilnog braka u inostranstvu, čak i bez prijave žrtve – u skladu sa članom 44 Istanbulske konvencije. Prema članu 55 Istanbulske konvencije, države treba da osiguraju da se krivični postupci za prisilni brak mogu voditi nezavisno od volje žrtve, čak i ako ona povuče izjavu ili prijavu. Porodični zakon (član 53) dozvoljava poništenje braka sklopljenog pod prinudom ili zabludom, ali samo na zahtjev prisiljenog supružnika, najkasnije godinu dana nakon prestanka prinude ili saznavanja za zabludu, ako su u tom periodu supružnici živjeli zajedno. Ovaj rok je u praksi često prekratak i ograničavajući za žrtve. Međunarodne preporuke ukazuju na potrebu za produženjem ili ukidanjem roka, jer mnoge žrtve nijesu u mogućnosti da odmah prepoznaju ili prijave prinudu. Član 444 Krivičnog zakonika, koji predviđa teže kazne za trgovinu ljudima, primjenjuje se kad su maloljetnici izvezeni iz zemlje zbog „nezakonitog braka“, ali od 2014. nema krivičnih postupaka po ovom osnovu. Često se koristi blaže gonjenje po čl. 209 ili 210 KZ (podvođenje i posredovanje u prostituciji), što vodi do nižih kazni. Izmjene iz 2013. Godine uključuju i „zaključivanje nedozvoljenih brakova“ kao osnov za gonjenje, ali pravne nejasnoće i jezičke formulacije otežavaju presude. „Nezakoniti brakovi“ su problematični jer su to vanbračne zajednice djevojčica (13–15 godina) sa starijim muškarcima, što otežava primjenu zakona.

Analiza zakonodavstva u Crnoj Gori pokazuje da su neophodne izmjene Krivičnog zakonika i Porodičnog zakona. Brak treba da bude precizno definisan kao zajednica između punoljetnih osoba, u koju se stupa slobodnom voljom i zasniva se na ravnopravnosti. Takođe, odredbe koje dozvoljavaju raniji brak (npr. Zakon o vanparničnom postupku) treba dodatno pojasniti i uskladiti s ostalim zakonima. Godine 2017. Ministarstvo unutrašnjih poslova donijelo je Smjernice za postupanje u slučajevima dječjih ugovorenih brakova, uz učešće policije, tužilaštva, ministarstava, sudova, centara za socijalni rad i NVO sektora. U Smjernicama se dječiji brak definiše kao neprihvatljiva pojava gdje dijete stupa u brak ili vanbračnu zajednicu s odraslom osobom ili drugim djetetom. Iako su Smjernice značajan dokument, u praksi se rijetko primjenjuju jer su njihove odredbe preopšte i oslanjaju se na zakonodavni okvir koji ima ozbiljne nedostatke (NVO Centar za romske inicijative, 2023:8-10).

Iako se, mada veoma rijetko, prijavljuju pokušaji ugovorenog dječjeg braka policiji i centrima za socijalni rad, od kojih većina budu spriječeni, ipak, nijedan slučaj nije krivično procesuiran zbog nedostatka dokaza. Zbog toga je važno inkriminisati i samu namjeru izvršenja djela, jer njeno izostavljanje šalje pogrešnu poruku, posebno unutar romske i egipćanske zajednice – da nema posljedica ako se brak priprema, ali nije formalno sklopljen. Pravni okvir Crne Gore prepoznaje, ali samo djelimično reguliše problem dječjih, ranih i ugovorenih brakova jer postoje brojne nedosljednosti i nedovoljno precizne odredbe koje otežavaju zaštitu djece i efikasno krivično gonjenje u ovim slučajevima. Iako Porodični zakon zabranjuje brak prije 18. godine, uz izuzetke koje odobrava sud, Krivični zakonik dopušta određena ponašanja ako je brak

zaključen tokom vanbračne zajednice, što može stvoriti uslove za zloupotrebe. Osim toga, neujednačene definicije djeteta, maloljetnika i starosne granice za seksualnu saglasnost dodatno komplikuju primjenu zakona. Krivična djela poput prisilnog braka i vanbračne zajednice sa maloljetnikom su formalno inkriminisana, ali se u praksi rijetko procesuiraju, što šalje poruku nekažnjivosti i dodatno slabi pravnu zaštitu djece. Za pravovremenu i adekvatnu zaštitu djece od ugovorenih brakova neophodna je preciznija zakonska definicija dječijeg braka, uklanjanje pravnih nedosljednosti, efikasnija primjena postojećih zakona. Takođe, potrebno je ojačati rad institucija i saradnju među njima, kao i podići svijest zajednica i pravosuđa, kako bi se djeca sistematski, principijelno štitila u skladu sa međunarodnim obavezama Crne Gore.

PREVENCIJA DJEČJIH UGOVORENIH BRAKOVA

Zakonska zabrana braka ispod 18 godina - bez izuzetaka

Prevenција dječjih ugovorenih brakova predstavlja ključni korak u zaštiti prava djeteta i očuvanju zdravlja, kontinuiranog obrazovanja i sveukupnog razvoja. Iako je zakonodavni okvir u Crnoj Gori u velikoj mjeri usklađen sa međunarodnim standardima, praksa pokazuje da sama zabrana nije dovoljna. Efikasna prevencija mora biti sveobuhvatna, zasnovana na edukaciji, socijalnoj podršci, osnaživanju zajednica, ali i na dosljednoj primjeni zakona. Ovo poglavlje analizira postojeće preventivne mjere, identifikuje ključne izazove i predlaže konkretne preporuke za unapređenje multisektorske saradnje, jačanje institucionalnih kapaciteta i aktivnije uključivanje lokalnih zajednica u borbu protiv ove štetne prakse.

Prevenција dječjih ugovorenih brakova zahtijeva konkretne, jasno definisane i dosljedno sprovedene mjere. Prva i najvažnija jeste zakonska zabrana braka ispod 18 godina bez izuzetaka. Edukacija zajednice igra ključnu ulogu – potrebno je organizovati informativne kampanje kako bi se roditelji, djeca i lokalna zajednica upoznali sa negativnim posljedicama dječjih brakova. Obrazovanje mora biti dostupno i obavezno, a posebno treba raditi na sprečavanju napuštanja škole kod djevojčica. Stipendije, mentorske mreže i psihosocijalna podrška dodatno osnažuju djevojčice da ostanu u obrazovnom sistemu. Takođe, važno je ekonomski osnažiti porodice koje se često odlučuju na udaju djece iz finansijskih razloga. Socijalne službe moraju imati jasan sistem prijavljivanja i hitne intervencije u slučajevima rizika. Potrebno je i obučiti nastavnike, ljekare i druge stručnjake da prepoznaju rane znakove mogućih ugovorenih brakova. Sigurne kuće i savjetovališta treba učiniti dostupnim djeci koja traže pomoć. Saradnja sa vjerskim i tradicionalnim (porodičnim/srodničkim) vođama može pomoći u promjeni stavova romske i egipćanske zajednice. Sve mjere treba redovno pratiti i prilagođavati prema stvarnim potrebama i izazovima na terenu. Najefikasniji vidovi prevencije ranih, ugovorenih brakova su sankcionisanje počinilaca/ inicijatora, edukacija zajednica, posebno romske i egipćanske, o negativnim posljedicama i osnaživanje djevojčica da imaju hrabrosti da se sprotstave stupanju u brak prije punoljetstva.

Uspješna prevencija sprovedena od strane lokalne samouprave ogleda se u analizi situacije na lokalnom nivou, prikupljanju osnovnih dostupnih socio-demografskih podataka, koji će omogućiti uvid u rasprostranjenost prakse dječjih brakova i bolje razumevanje položaja i načina života Roma, odnosno zajednice naročito pogođene ovim problemom u lokalnoj zajednici. Centar za socijalni rad treba da obezbijedi ključne informacije (broj dječjih brakova, u kojim zajednicama/grupama se registruju dječji brakovi, ko prijavljuje situaciju rizika i/ili već zasnovani dječji brak, kada stižu prijave). Koristan izvor saznanja su podaci iz škola vezani za osipanje

djece iz obrazovnog sistema. Profesionalci i organizacije u lokalnoj zajednici najprije treba da: izrade upitnike, obuče anketare, prikupljaju, obrađuju, analiziraju podatke, uz mogućnost savjetovanja i podrške nacionalnih istraživačkih organizacija i grupa. Nakon mapiranja svih aktera na lokalnom nivou, treba uspostaviti koordinaciju između relevantnih predstavnika javnog i civilnog sektora. Neophodno je uspostaviti saradnju i kontinuirano koordinisati rad lokalnog organa uprave, škola, centra za socijalni rad, policije, javnog tužilaštva, zdravstva i lokalnih organizacija civilnog društva koje se bave temom dječijih brakova i predstavnika romske zajednice. Od velike koristi mogu biti romske zdravstvene medijatorke, pedagoški asistenti, romski koordinatori, opštinski mobilni timovi, obučeni predstavnici medija, čija iskustva sa terena često imaju odlučujući značaj (UNICEF, 2021:14-18).

Povezivanje sa relevantnim akterima na nacionalnom nivou potrebno je za razmjenu informacija i ideja, potpomaže uspostavljanje saradnje, ekonomičnosti i efikasnosti u pristupu te identifikovanje eksperata, organizacija i resursa u ovoj oblasti i dodatno doprinosi podizanju nivoa svijesti o ovom problemu. Cilj multisektorske saradnje je otklanjanje institucionalnih i društvenih prepreka za sprovođenje zakona te kroz promociju primjera dobre prakse u partnerstvu lokalnih zajednica, civilnog, vladinog i privatnog sektora i medija. Neophodno je realizovati aktivnosti u zajednici koje su direktno pogođene problemom: socioedukativne - tematske radionice (sa djevočicama, majkama i odraslim muškarcima), organizovati događaje koji podstiču šire socijalno uključivanje djevočica i cjelokupne romske zajednice, tematske tribine, kurseve, dokvalifikacije i mentorstvo namenjeni djevočicama i mladim ženama, majkama, dječacima, očevima. Teme trebaju biti usmjerene na ženska, ljudska i prava djeteta, diskriminaciju, nasilje, donošenje odluka, slobodu životnih izbora, neophodnost obrazovanja, ukazivanje na loše aspekte prekida obrazovnog procesa, reproduktivno zdravlje, tradiciju i običaje Roma, dječiji brak, prisilnu udaju, planiranje porodice.

Značajno je organizovati aktivnosti koje podstiču socijalno uključivanje, edukativne izlete, druženja, manifestacije obilježavanja značajnih datuma i promocije tradicije i kulture Roma i Egipćana, kulturno-zabavne aktivnosti, humanitarne akcije, forume. Treba unaprijediti dostupnost usluga individualizovane podrške djevočicama i njihovim porodicama, poput UNICEF-ovih inicijativa, obezbijediti neformalnu savjetodavnu i profesionalnu podršku. Da bi borba protiv dječijih brakova bila efikasna, potrebno je jačati kapacitete svih uključenih institucija, posebno pravosuđa, policije i zdravstvenog sistema. Ključnu ulogu ima i redovna razmjena informacija između ovih aktera, po mogućnosti definisana posebnim protokolom. Važno je sarađivati sa sudovima i tužilaštvom kako bi se povećala svijest o dječijim brakovima, njihovoj štetnosti i pravnim osnovama zabrane. Potrebna je edukacija pravosuđa o dječijem braku kao obliku nasilja nad djecom, uz uvažavanje kulturnih okolnosti.

Uprava policije treba, kroz postojeće i specijalizovane obuke osnažiti svoje kapacitete da policijski službenici_e prepoznaju dječji brak kao oblik nasilja. Podrazumijeva se da Uprava policije uspostavi odgovarajući protokol (standardnu

proceduru) za postupanje u takvim slučajevima.

Nacionalni zdravstveni sistem sa mrežom svojih ustanova ima odgovornost da edukuje zajednicu o štetnim posljedicama dječjih brakova po zdravlje djeteta, posebno u vezi sa ranom trudnoćom i reproduktivnim zdravljem. Maloljetničke trudnoće i porođaji treba da se uredno prijavljuju centrima za socijalni rad.

Mediji takođe igraju važnu ulogu – informisanjem javnosti i širenjem znanja o ovoj pojavi. Zbog toga je važno obučiti novinare_ke kako da profesionalno, pažljivo i odgovorno izvještavaju o dječijim brakovima (UNICEF, 2021:27-29).

PODGORICA I ROMSKA ZAJEDNICA: JAČANJE PODRŠKE I POZITIVNOG RASPOLOŽENJA

Ljudska prava i društvena kohezija kroz promovisanje značaja obrazovanja

Za Podgoricu u kojoj živi približno dvije trećine romske etničke zajednice u Crnoj Gori, pitanje (ne)uspješne obrazovne inkluzije ima naročiti značaj. Kao i uticaj na ukupan nacionalni obrazovni sistem. U prethodnom periodu su ostvareni značajni pomaci u povećanju obuhvata djece iz romske zajednice u obrazovni sistem – što se ogleda kroz uvođenje saradnika_ca socijalne inkluzije u oblasti obrazovanja, obezbjeđivanje udžbenika (za osnovnu školu) i školskog prevoza, obezbeđivanje stipendija za učenike_ce srednjih škola i fakulteta. I pored svega rano napuštanje školovanja, posebno kada je riječ o djevojčicama, i dalje predstavlja jedan od najvećih izazova obrazovnog sistema. Neophodno je sagledati ne samo širi kontekst u kojem učenici_ce odrastaju, uzroke i posljedice koje ovaj fenomen održavaju i dalje prisutnim kao i stvarnu predanost školske mreže i državnih institucija da do kraja sprovedu i osiguraju osnovnoškolsku obavezu.

Uzroci napuštanja obrazovnog sistema u Podgorici višestruki su i međusobno povezani. Među najznačajnijim faktorima izdvajaju se nepovoljan socioekonomski status porodice, siromaštvo, nezaposlenost roditelja, nedovoljna podrška porodice u procesu obrazovanja, problemi u učenju i prilagođavanju školskom okruženju kao i još uvijek veliku uticaj patrijahata i još uvijek ne odbačeni tradicionalizam, posebno kada su u pitanju djevojčice koje dolaze iz romske zajednice. Takvi obrasci često podrazumijevaju da se od djevojčica očekuje rano preuzimanje porodičnih obaveza, sklapanje ranih ili ugovorenih brakova, kao i stavljanje uloge supruge i majke ispred nastavka obrazovanja i profesionalnog razvoja. Sve navedeno postepeno (do)vodi do slabijeg školskog uspjeha, učestalih izostanaka, gubitka motivacije za nastavak obrazovanja i napuštanje obrazovnog sistema.

Odgovornost za ovo stanje se decenijama uporno i isključivo svaljuje na leđa romske zajednice i elemente tradicionalizma u njoj. To je nepravedno i neodrživo. Institucije u oblasti obrazovanja i socijalne zaštite su obavezne na odgovarajuće i opravdane intervencije. Odsustvo vladavine prava odnosno primjene zakona ukazuje na antiromsko ponašanje i prisustvo rasizma.

Obaveza je svih u društvu, to naročito podvlačim, da doprinose uspostavljanju kulture odgovornosti (i pamćenja) kako bi se istakla ključna uloga obrazovnog i sistema socijalne zaštite što djeca i mladi iz romske zajednice (p)ostaju socijalno isključeni. Oni koji profesionalno rade u obrazovnom sistemu i u sferi socijalne zaštite trebaju postati svjesni da su direktno (su)odgovorni za njihovu marginalizaciju i dugoročno štetne posljedice po društvo u cjelini. Kritika i javna prozivka po tom pitanju zaslužuje

da bude osnažena. Mladi koji napuste i ne završe obrazovanje teže pronalaze zaposlenje, češće se suočavaju sa siromaštvom i socijalnom isključenošću, a njihove mogućnosti za profesionalni razvoj i aktivno učešće u društvenom životu krajnje su ograničene. Zato je važno obezbijediti da osobe koje su napustile obrazovni sistem ranijom neaktivnošću države (dok su bile djevojčice i dječaci) ne ostanu trajno izvan institucionalne podrške. Država i Glavni grad su dužni da brinu o njihovoj socijalnoj integraciji i materijalnoj sigurnosti. Važno je da se uključuju u programe funkcionalnog opismenjavanja, podrži njihov povratak u obrazovanje ili sticanje kvalifikacija kroz alternativne modele učenja i stručnog osposobljavanja.

Rješavanje ovog problema zahtijeva multisektorski pristup u kojem obrazovne i institucije socijalno brige, porodica, lokalna zajednica i nadležne državne institucije djeluju zajednički. Posebno je važno razvijati preventivne programe, jačati saradnju škole i porodice, unaprijediti sistem podrške učenicima_ama sa povećanim rizikom, kao i kontinuirano pratiti faktore koji utiču na obrazovne ishode. Samo kroz sveobuhvatan pristup moguće je smanjiti stopu napuštanja obrazovnog sistema i obezbijediti jednake mogućnosti za obrazovanje djece i mladih u Podgorici. Ovo nije samo obrazovno već i pitanje društvene jednakosti, socijalne pravde i održivog razvoja. Stoga je njegovo sistemsko rješavanje jedan od ključnih preduslova za unapređenje kvaliteta obrazovanja i stvaranje društva u kojem svako dijete ima jednake mogućnosti da ostvari svoj puni potencijal. A obrazovanje predstavlja jedan od najvažnijih mehanizama za prekid međugeneracijskog prenosa siromaštva i stvaranje uslova za ekonomsku nezavisnost žena.

Glavni grad Podgorica svoje gradske javne politike i finansijske mehanizme koji ih prate treba snažno prilagoditi ovom razvojnom pitanju, boljem prihvatanju etničkih zajednica Roma i Egipćana

PREGLED PRISTUPA

Metode i statistička obrada istraživanja

Kako je cilj ovog rada da se pruži analitički prikaz kako dječji ugovoreni brakovi utiču na socijalno-ekonomski položaj žena u romskoj zajednici te da se ukaže na mogućnosti za unapređenje njihovog položaja kroz multidisciplinarni pristup, kombinovan je kvalitativni i kvantitativni pristup kako bi se obezbijedilo sveobuhvatno razumijevanje fenomena ranog stupanja u brak, socio-ekonomski položaj i obrazovna uključenost romske etničke grupe.

Kvalitativni dio istraživanja imao je ključnu ulogu u ispitivanju stavova, iskustava i percepcija pripadnika romske i egipćanske zajednice. Primijenjene su sljedeće metode:

- Metoda intervjua - Polustrukturisani intervjui korišćeni su za prikupljanje dubinskih podataka od različitih kategorija učesnika: intervjui sa mladim Romkinjama i sa muškim pripadnicima romske zajednice. Ova metoda omogućila je uvid u individualne narative, kontekstualne faktore i kulturne obrasce koji utiču na ispitivane pojave. Kvantitativni dio istraživanja usmjeren je na prikupljanje mjernih podataka koji se odnose na obrazovne tokove djece romske populacije u školama u četiri crnogorske opštine.
- Metoda anketiranja - Primijenjena je anonimna anketa u osnovnim i srednjim školama sa najvećim brojem učenika romske nacionalnosti. Ova metoda omogućila je prikupljanje podataka o školskom uspjehu, redovnosti pohađanja nastave, stavovima prema obrazovanju, kao i o faktorima koji utiču na eventualno napuštanje školovanja.
- Metoda analize sadržaja - Prilikom obrade kvalitativnih podataka iz intervjua, korišćena je kvalitativna analiza sadržaja, koja je omogućila identifikovanje ključnih tema i obrazaca u odgovorima učesnika.

Istraživanje je zasnovano na kombinaciji kvalitativnih i kvantitativnih metoda, što je omogućilo istovremeno: dubinsko razumijevanje socijalnih i kulturnih faktora (putem intervjua), i uvid u statističke obrasce i trendove u obrazovanju (putem ankete). Ovakav pristup doprinio je validnosti i pouzdanosti istraživačkih nalaza, jer je omogućio međusobnu provjeru i dopunu kvalitativnih i kvantitativnih podataka.

Populacija i uzorak

Populacija obuhvata pripadnike_ce romske etničke zajednice u Crnoj Gori, kao i stručne radnike_ce u oblasti obrazovanja koji su uključeni u procese socijalne inkluzije ove populacije. U istraživanju su ciljane tri kategorije: Romkinje mlađe od 25

godina koje su u bračnoj ili vanbračnoj zajednici i imaju djecu; muški pripadnici romske populacije koji žive u sredinama (naseljima) u kojima dominatno žive pripadnici_ce rosmke zajednice, pedagozi_škinje i saradnici_e u socijalnoj inkluziji u osnovnim školama koje pohađa najveći broj romske djece.

Uzorak istraživanja obuhvatio je ukupno 200 ispitanika_ca. Učesnici_e, pripadnici_e romske etničke zajednice (njih ukupno 160) odabrani su iz naselja sa najvećom koncentracijom ove populacije: Podgorica – Konik (naselje), Nikšić – Pod Trebjesom, Budva – Palestina i Berane – Talum. Pedagozi_škinje – 20 ispitanika_ca, zaposleni u osnovnim školama u opštinama Podgorica, Nikšić, Budva i Berane, u kojima je zastupljen veći broj učenika romske nacionalnosti. Saradnici_e u socijalnoj inkluziji u obrazovanju – 20 ispitanika_ca, uključeni u rad sa romskom djecom i porodicama kroz školske i lokalne inkluzivne programe.

Geografska pokrivenost uzorka: istraživanje je realizovano u četiri opštine Crne Gore, koje predstavljaju različite regionalne cjeline: Podgorica (centralni region), Nikšić (centralni region), Budva (južni region), Berane (sjeverni region).

Tok istraživanja

Intervjui – kvalitativni dio istraživanja sa pedagozima_škinjama i saradnicima_ama u socijalnoj inkluziji u oblasti obrazovanja

Intervjui su rađeni lično. Strukturirani intervju sa pedagoškinjama/pedagozima sadržao je 9 pitanja, koja su se odnosila na uticaj dječjih ugovorenih brakova na obrazovanje djece koja stupe u brak; obrazloženje načina uticaja škole i zaposlenih na povećanje svijesti o zakonskim regulativama koje se odnose na dječje ugovorene brakove u Crnoj Gori i primjenu regulativa u praksi; uticaju dječjih ugovorenih brakova na psihološko zdravlje djevojčica koje dolaze iz romsko-egipćanske zajednice, posebni pedagoški pristup usmjeren ka Romkinjama, sa akcentom na uočavanje problema dječjih ugovorenih brakova; unapređenje pedagoškog pristupa da bi se povećala svijest o posljedicama dječjeg ugovorenog braka na Romkinje u Crnoj Gori; unapređenje saradnje između škola, porodica, relevantnih institucija, nevladinih organizacija u cilju suzbijanja i smanjenja broja dječjih ugovorenih brakova i poboljšanja socio- ekonomske situacije djevojčica iz romske zajednice; strategije i metode podrške koje se mogu realizovati u obrazovnom sistemu u cilju smanjenja ugovorenih dječjih brakova među Romkinjama; programi podrške koje škola može pružiti pripadnicama romske zajednice koje su nažalost napustile obrazovanje, a razlog je dječji ugovoreni brak; značaj romskih saradnika u socijalnoj inkluziji u oblasti obrazovanja, zaposlenih u osnovnim školama.

Intervju sa saradnicima_cama u socijalnoj inkluziji u oblasti obrazovanja čini 10 pitanja, koja su se odnosila na: učestalost pojave ugovorenih dječjih brakova

među Romkinjama u u kontekstu obrazovnog sistema; uticaj dječjih ugovorenih brakova na prisustvo djevojčica iz romskih i egipćanskih zajednica u školama; postojanju razlike u pristupu obrazovanju između onih koje su u braku i onih koje nijesu; specifične prepreke u učenju nailaze Romkinje koje su pod uticajem ugovorenih brakova i načinima prevazilaženja; modelima kako medijatori mogu podržati obrazovne institucije u identifikaciji i pružanju podrške djevojčicama iz romske zajednice koje jesu ili su bile izložene ugovorenim brakovima; saradnju i komunikaciju između saradnika_ca u socijalnoj inkluziji u oblasti obrazovanja i saradnika_ca u drugim oblastima (zdravstvo, zapošljavanje, socijalna zaštita); odnos roditelja, posebno majki, prema obrazovanju svojih kćeri u romsko zajednici koja je podložna ugovorenim brakovima; odražavanje dječjih ugovorenih brakova na buduće mogućnosti zapošljavanja i profesionalnog razvoja Romkinja; inicijative koje mogu medijatori preduzeti kako bi se podigla svijest unutar romske i egipćanske zajednice o važnosti obrazovanja za djevojčice; prilagođavanje obrazovnog sistema odnosno strategije učenja i podrške koji bi bili pristupačni za djevojčice koje su izložene ili su bile izložene ugovorenim brakovima; partnerske inicijative između obrazovnih institucija, medijatora i organizacija civilnog društva kako bi se zajednički radilo na rješavanju problema ugovorenih dječjih brakova i poboljšanju socijalno-ekonomske situacije Romkinja u Crnoj Gori.

Anketiranje – kvantitativni dio istraživanja

Sprovedena je i anonimna anketa u osnovnim i srednjim školama koje pohađa najveći broj romske djece i omladine. Anketni upitnik je obuhvatio pitanja o školskom uspjehu, redovnosti pohađanja nastave i percepciji značaja obrazovanja.

Obrada i analiza podataka

Podaci prikupljeni intervjuima transkribovani su i analizirani kvalitativnom analizom sadržaja, uz identifikovanje ključnih obrazaca i tema koje se odnose na rani brak, ekonomski položaj i društvene norme. Podaci iz anketa statistički su obrađeni, radi identifikovanja trendova u obrazovnom uključivanju romske i egipćanske djece.

Završna faza

Rezultati kvalitativne i kvantitativne analize integrisani su kako bi se donijeli zaključci o postavljenim hipotezama, te formulisale preporuke za politike i programe usmjerene ka unapređenju položaja romske i egipćanske populacije u oblastima braka, zapošljavanja i obrazovanja.

PREGLED I INTERPRETACIJA REZULTATA

Strukturirani intervju sa pedagoškinjama i pedagozima

Intervjuom je obuhvaćeno 20 pedagoga_škinja koji su zaposleni u osnovnim i srednjim školama u Podgorici (9), Nikšiću (3), Budvi (3) i Beranama (5), a realizovani su u periodu oktobar-novembar 2025. godine. Razgovori su snimani diktafonom, a zatim se izvršila transkripcija, kako bi se izbjegle moguće greške u zapisivanju po sjećanju ili putem e-mejla. Ona mišljenja koja su dominirala u fokus grupama su izdvojena i posebno prikazana.

Pedagozi_škinje smatraju da dječji ugovoreni brakovi imaju ozbiljan negativan uticaj na obrazovanje djevojčica, posebno u romskoj zajednici. Najčešće dovode do prekida obrazovanja, obično već nakon završene osnovne škole, jer djeca koja stupaju u brak napuštaju školski sistem, što ima dugoročne posljedice po njihov obrazovni, socijalni i ekonomski status. Ovakve stavove potvrđuju i iskazi pedagoga_škinja: „Dječji ugovoreni brakovi direktno ugrožavaju osnovna ljudska prava, kao što je pravo na obrazovanje, sa fokusom na djevojčice jer su one u većem riziku od dječaka, a za posledicu imamo često trajnu socijalnu isključenost i onemogućavanje integracije u društvu“. (pedagog iz Podgorice, osnovna škola)

Zbog rane udaje ili ženidbe, djevojčice gube priliku za dalji akademski razvoj, što im otežava pristup tržištu rada i smanjuje šanse za ekonomsku nezavisnost. Škola i zaposleni u njoj igraju ključnu ulogu u podizanju svijesti o zakonskim regulativama koje se odnose na dječje ugovorene brakove. Uloga škole u prevenciji dječjih ugovorenih brakova je naglašena u iskazima ispitanika/ca: „Škola ima preventivnu i informativnu ulogu, zaposleni kroz školske aktivnosti, radionice, saradnju sa institucijama i nevladinim organizacijama, ukazuju učenicima/ama, a roditelje usmjeravaju na zakonsku regulativu i posljedice“. (pedagoškinja iz Nikšića, osnovna škola)

Kroz aktivnosti kao što su radionice, kampanje i roditeljski sastanci, nastavnici nastoje da edukuju djecu i roditelje o zabrani dječjih brakova i njihovim zakonskim posljedicama. Saradnja sa nevladinim organizacijama i relevantnim institucijama pomaže u primjeni zakona i prevenciji ranog stupanja u brak. Dječji ugovoreni brakovi takođe imaju ozbiljan psihološki uticaj na djevojčice, izazivajući emocionalni stres, depresiju i socijalnu izolaciju. Psihološki uticaj dječijeg ugovorenog braka ilustruju i sljedeći navodi iz intervju: „ Posljedice su vidljive i često dugotrajne, tu je naravno prisutan emocionalni stres, gubitak podrške vršnjaka, sve što zahtijeva stručno praćenje i podršku“. (pedagog iz Podgorice, osnovna škola)

Djevojčice često doživljavaju gubitak slobode i osjećaj nesigurnosti, što može imati dugoročne negativne posljedice po njihovu emocionalnu stabilnost i socijalnu povezanost. Podrška pedagoških radnika, kao i individualni rad sa djevojčicama, može pomoći u prevazilaženju tih problema kroz savjetodavne

razgovore i osnaživanje samopouzdanja. Pedagoški pristup prema Romkinjama temelji se na poštovanju kulturnih specifičnosti i pružanju individualne podrške. Rad sa djevojčicama iz romskih zajednica obuhvata razgovore, savjetovanja i aktivnu saradnju sa roditeljima, sa posebnim naglaskom na prevenciju napuštanja školovanja. Povećanje svijesti o posljedicama dječijih brakova i edukacija roditelja, posebno očeva, o važnosti obrazovanja za djevojčice, ključni su za promjenu stavova u zajednici. Unapređenje pedagoškog pristupa zahtijeva povećanje broja edukativnih radionica i aktivnu edukaciju nastavnika, kako bi bolje razumjeli kulturne i društvene specifičnosti. Uključivanje roditelja i samih djevojčica u ove aktivnosti doprinosi većem razumijevanju problema dječijih brakova i važnosti obrazovanja kao sredstva za osnaživanje i izbor. Takođe, nužno je povećati saradnju između škola i drugih relevantnih institucija u zajednici kako bi se stvorio koordinirani pristup za smanjenje broja dječijih brakova i osiguranje odgovarajuće podrške za djecu i njihove porodice. Škole mogu implementirati različite strategije podrške, kao što su mentorski rad, psihosocijalna podrška i društvene aktivnosti koje podstiču razvoj ličnosti i socijalnu inkluziju. Aktivnosti sa roditeljima i učenicima mogu se koristiti za podizanje svijesti o pravima djece i mogućnostima koje obrazovanje pruža, dok romski saradnici igraju ključnu ulogu u prepoznavanju problema i prevenciji dječijih brakova. Romski saradnici (medijatori) služe kao most između škole i zajednice, pomažući u prevazilaženju jezičkih barijera i olakšavajući komunikaciju sa porodicama. Za djevojčice koje su napustile školu zbog dječijih brakova obrazovne institucije mogu ponuditi vanredno školovanje i programe reintegracije. Ovi programi omogućavaju im da nastave obrazovanje i steknu kvalifikacije koje će im pomoći u budućnosti, dok psihosocijalna podrška može pomoći u prevazilaženju emocionalnih problema koji nastaju uslijed prekida školovanja. Dječji ugovoreni brakovi imaju dubok negativan uticaj na obrazovni, psihološki i socio-ekonomski razvoj djevojčica iz romskih i egipćanskih zajednica. Da bi se smanjio broj dječijih brakova i poboljšale šanse za obrazovanje djevojčica, važno je nastaviti s edukacijom, prevencijom i jačanjem saradnje između škola, institucija i nevladinih organizacija.

Strukturirani intervju sa saradnicima_cama u socijalnoj inkluziji u oblasti obrazovanja

Intervjuom je obuhvaćeno 20 saradnika_ca koji su zaposleni u osnovnim i srednjim školama u Podgorici (7), Nikšiću (6), Budvi (3) i Beranama (4), a realizovani su u periodu oktobar-novembar 2025. godine. Razgovori su realizovani putem imejla. Ona mišljenja koja su dominirala u fokus grupama su izdvojena i posebno prikazana.

Saradnici_e u socijalnoj inkluziji u oblasti obrazovanja ističu da ugovoreni dječiji brakovi i dalje predstavljaju problem u romskim i egipćanskim zajednicama, ali su postali manje učestali u posljednjim godinama. Ovakvu procjenu potvrđuju i iskustva saradnika/ca u socijalnoj inkluziji u oblasti obrazovanja: „Ja se do sada konkretno u radu nisam susreo sa slučajevima ugovorenih dječijih brakova od strane djece koju svakodnevno pratim, međutim mišljenja sam da se dječiji ugovoreni brakovi

među pripadnicima romske i egipćanske zajednice nažalost i dalje dešavaju, nekad i prije završetka osnovnog obrazovanja, što dalje može uticati na njihovu sposobnost u postizanju punog potencijala, daljeg školovanja i zapošljavanja u budućnosti". (saradnik u socijalnoj inkluziji u oblasti obrazovanja iz Podgorice)

Iako konkretni slučajevi nijesu česti u obrazovnim institucijama, u urbanim sredinama kao što su Podgorica, Nikšić, Berane i Budva i dalje postoje izvještaji o njihovoj pojavi. U nekim slučajevima, roditelji čekaju da djevojčica završi osnovnu školu prije nego što je udaju. U prošlosti, brakovi su bili prihvaćeni kao dio tradicije, a roditelji nijesu bili dovoljno informisani o pravima svojih kćerki. Međutim, danas postoji veća svijest o važnosti obrazovanja i prava djevojčica, što doprinosi promjenama u zajednici. Djevojčice koje stupaju u brak često napuštaju školu zbog obaveza u domaćinstvu, dok one koje nijesu u braku imaju veću podršku za nastavak obrazovanja. Brakovi predstavljaju ozbiljnu prepreku za obrazovanje, jer dovode do visoke stope izostanaka i napuštanja školovanja. Djevojčice izložene ugovorenim brakovima suočavaju se sa problemima kao što su strah, pritisak porodice i nedostatak motivacije za obrazovanje. Da bi se prevazišle ove prepreke, potrebna je veća svijest o značaju obrazovanja i aktivna uloga medijatora koji pružaju podršku kroz terenski rad, radionice i razgovore sa roditeljima. Medijatori su ključni u prepoznavanju djevojčica u riziku i mogu pružiti direktnu pomoć, kao i informisati roditelje i zajednicu o važnosti obrazovanja. Značaj medijatora i rada sa porodicama ilustruje i sljedeći iskaz: "Medijatori mogu imati ključnu ulogu u podršci obrazovnim institucijama u identifikaciji i pružanju podrške djevojčicama iz romske zajednice koje su ili su bile izložene ugovorenim brakovima. Takođe mogu raditi na ranoj identifikaciji djevojčica koje su u opasnosti od ugovorenih brakova ili su već u takvim brakovima". (saradnica u socijalnoj inkluziji u oblasti obrazovanja iz Berana).

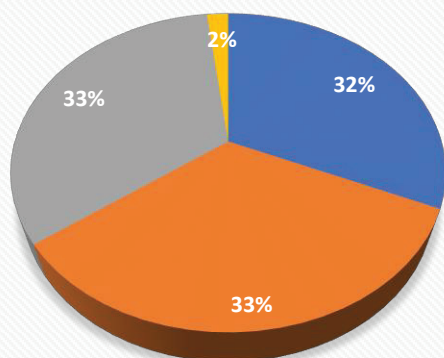
Kroz terenski rad mogu smanjiti učestalost dječijih brakova i povećati šanse za obrazovanje djevojčica. Međutim, saradnja između sektora, poput socijalne zaštite, zdravstva, obrazovnih institucija i drugih relevantnih organizacija, mora biti bolja kako bi se omogućila efikasnija koordinacija i zaštita djece. Roditelji, posebno majke, često podržavaju obrazovanje svojih kćerki, ali su pod pritiskom tradicije i ekonomskih faktora koji utiču na njihovu odluku o udaji djevojčica. Iako većina majki ne želi dječije brakove, oni su često rezultat porodičnih i društvenih normi. Stoga, obrazovanje i jačanje svijesti među roditeljima, kao i pružanje podrške djevojčicama kroz školski sistem, mogu biti ključni za prevenciju dječijih brakova. Ugovoreni brakovi negativno utiču na zapošljavanje i profesionalni razvoj djevojčica, jer često napuštaju školu, čime gube priliku za sticanje vještina koje su potrebne za zapošljavanje. U današnjem društvu, obrazovanje je ključ za zaposlenje, a bez njega teško je izgraditi stabilnu i samostalnu budućnost. Zbog toga je važno osnažiti djevojčice kroz obrazovne i profesionalne programe, kako bi se poboljšala njihova socijalna i ekonomska situacija. Kako bi obrazovni sistem prilagodio obrazovanje djevojčicama koje su izložene ugovorenim brakovima, potrebno je omogućiti fleksibilne rasporede nastave, vanredno polaganje ispita, kao i pružanje psihosocijalne podrške. Obrazovni programi treba da budu prilagođeni specifičnim potrebama djevojčica, a sistem

mora biti otvoren za reintegraciju onih koje su napustile školu zbog braka. Takođe, medijatori mogu organizovati edukativne kampanje, radionice sa roditeljima i grupe podrške za djevojčice. Inicijative za podizanje svijesti među roditeljima i zajednicama, kao i međusektorska saradnja među obrazovnim institucijama, medijatorima, civilnim društvom i socijalnim radnicima, ključne su za smanjenje broja dječijih brakova i pružanje bolje obrazovne i socijalne podrške za djevojčice. Multisektorske inicijative i programi za osnaživanje roditelja mogu omogućiti veći društveni uticaj i promjene u normama koje podržavaju dječje brakove.

Anketa sa ženama Romkinjama

U nastavku predstavljaju se rezultati empirijskog istraživanja koje je sprovedeno putem anketnog upitnika među pripadnicima_roma romske zajednice. Cilj samog anketnog istraživanja jeste uvid u učestalost pojave dječijih ugovorenih brakova, kao i sagledavanje njihovih obrazovanih, socio- ekonomskih i rodničkih implikacija.

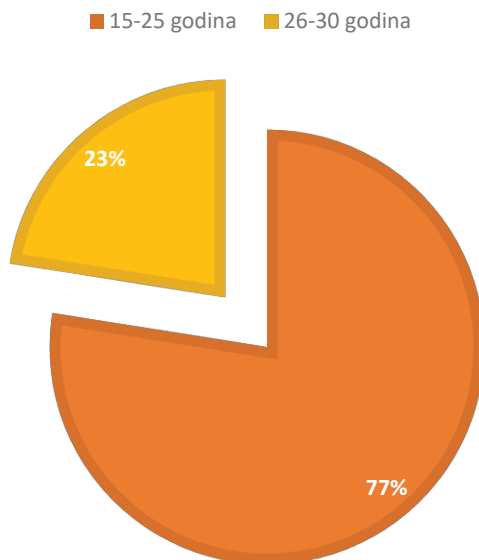
Mjesto stanovanja

■ Podgorica ■ Nikšić ■ Budva ■ Berane

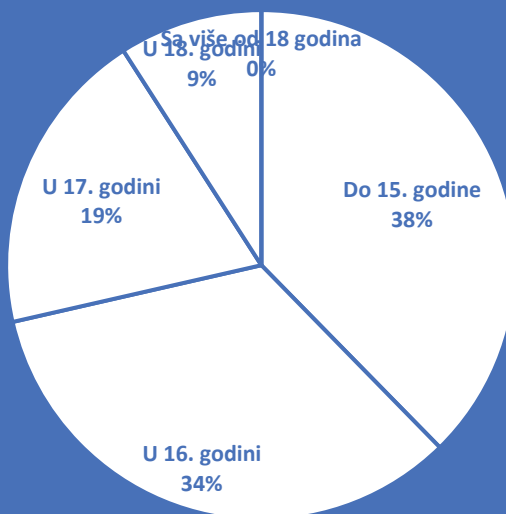
Najviše anketiranih pripadnica romske zajednice – po 33% trenutno živi u Nišiću i Budvi, 32% u Podgorici, a svega 2% u Beranama.

KOLIKO GODINA IMATE?

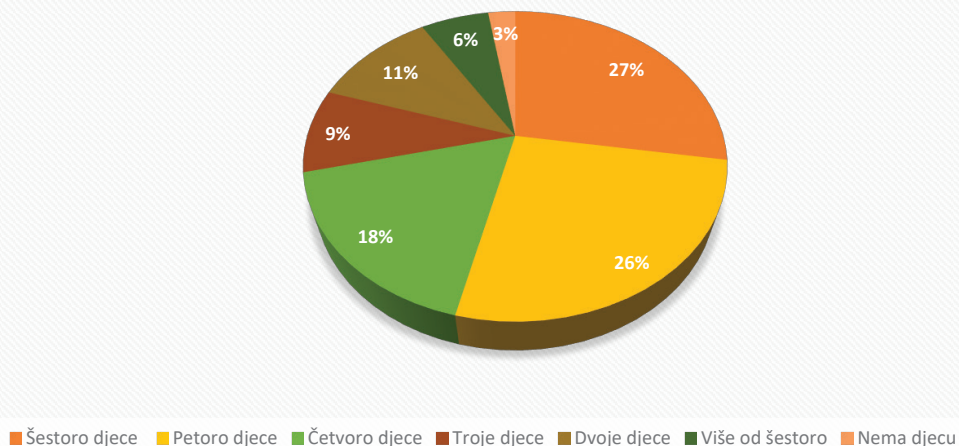
Najviše anketiranih žena (77%) je starosti 15-25 godina, dok 23% ima 26-30 godina.

SA KOLIKO GODINA STE STUPILI U BRAK?

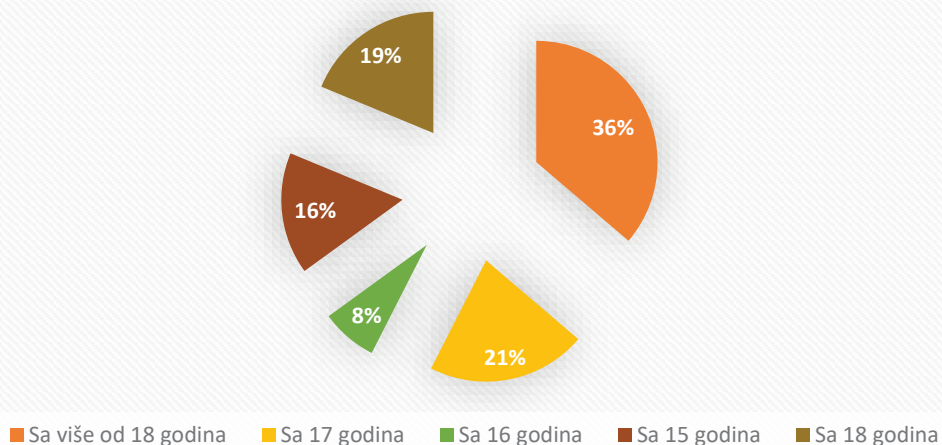
Najviše ispitanica je stupilo u brak do 15. godine (38%), u 16. godini – 34%, sa 17 godina 19% i sa više od 18 – 9%.

Koliko djece imate?

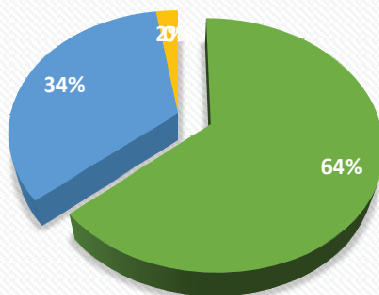
Ispitanice najčešće imaju šestoro djece (27%), petoro djece (26%), četvoro djece (18%), troje djece (9%), dvoje djece (11%), više od šestoro (6%), dok 3% ima troje djece, 17% dvoje, dok 3% nema djece.

Sa koliko godina ste prvi put postali roditelji?

Čak 36% ispitanica su postale roditelji sa više od 18 godina, 21% sa 17 godina, 19% sa 18, 16% sa 15 i 8% sa 16 godina.

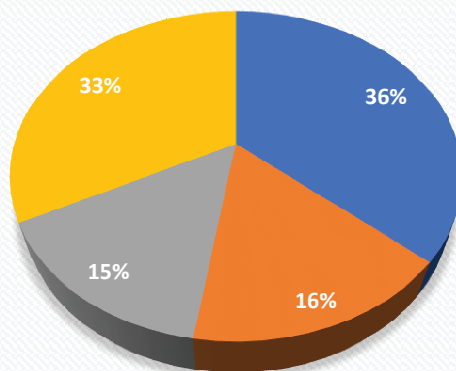
Ko čini Vaše domaćinstvo?

■ Djeca, suprug i njegovi roditelji ■ Djeca i suprug ■ Ja i suprug

Dominiraju ispitanice koje žive sa djecom, suprugom i njegovim roditeljima 64%, 34% stanuje sa djecom i suprugom, a svega 2% samo sa suprugom.

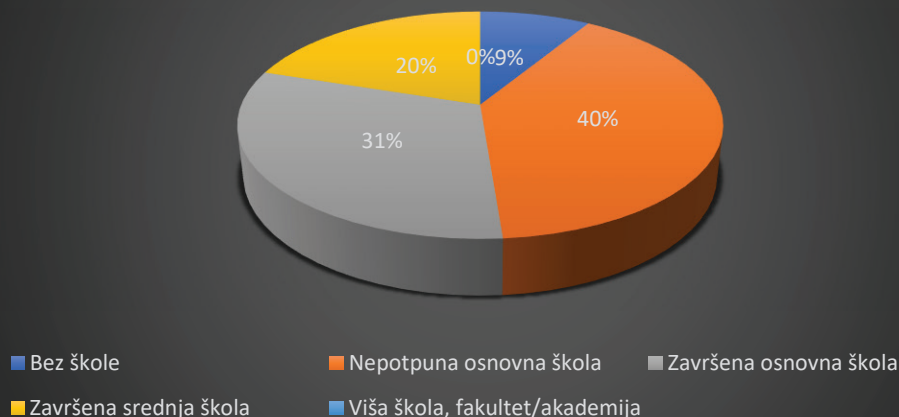
Da li je bila isključivo Vaša odluka da se mladi udate?

■ Isključivo je bila moja odluka ■ Uglavnom sam sama donijela odluku
■ Na odluku su velikim dijelom uticali drugi ■ Odluku su u potpunosti donijeli drugi

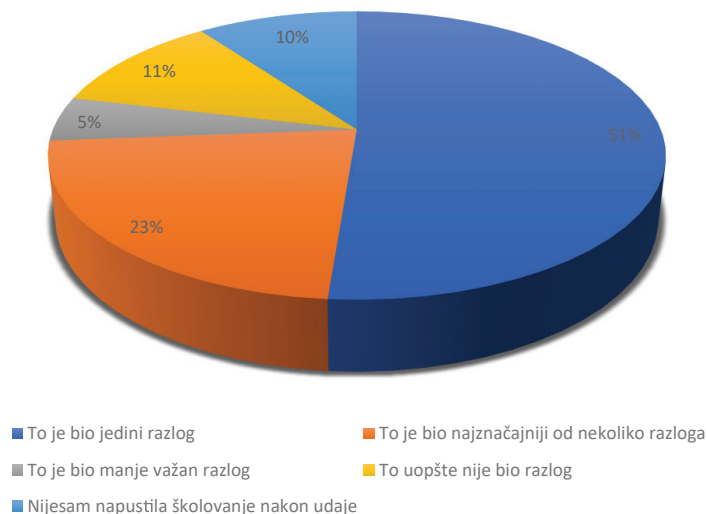
Najviše anketiranih žena – 36% izjavilo je da je isključivo njihova odluka bila da se mlade udaju, 33% ističe da su odluku u potpunosti donijeli drugi, 16% je uglavnom samostalno donijelo odluku, a 15% je odgovorilo da su na odluku velikim dijelom uticali drugi.

Stečeno obrazovanje

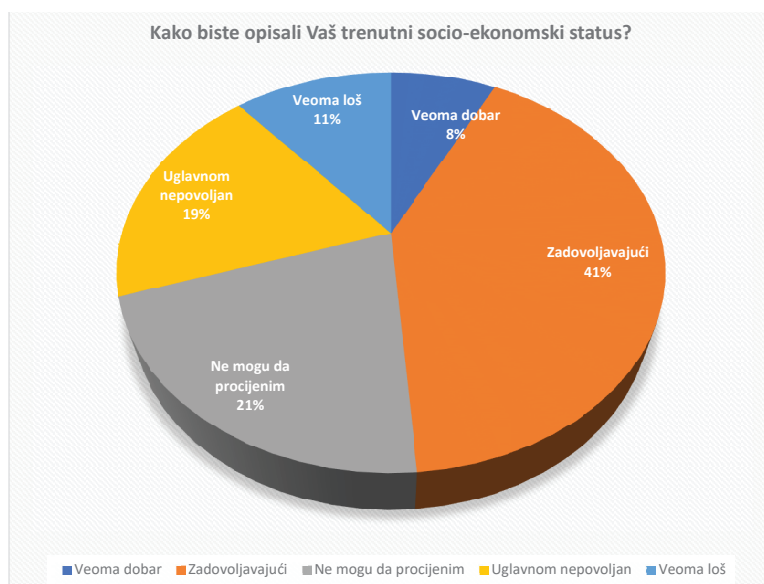

Najviše je anketiranih žena sa nezavršenom osnovnom školom – 40%, sa završenom osnovnom školom je 31%, 20% je završilo srednju školu, 9% je bez škole, dok nema osoba sa završenom višom školom, fakultetom ili akademijom.

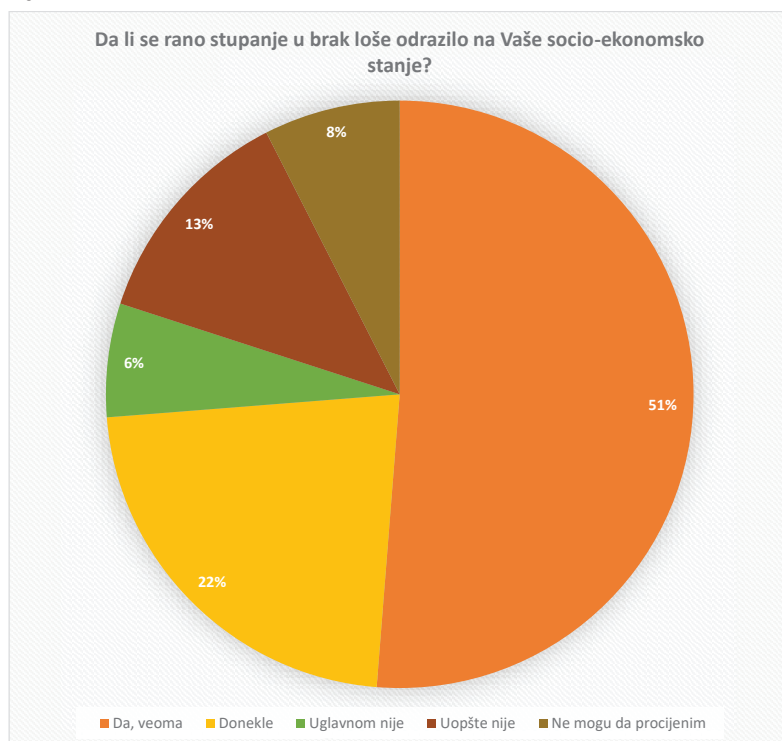
Da li ste napustili školovanje upravo iz razloga što ste rano stupili u brak?

Više od polovine ispitanica (51%) je isključivo zbog ranog stupanja u brak napustila školovanje, 23% smatra da je to bio najznačajniji od nekoliko razloga, 11% navodi da to uopšte nije bio razlog, 10% nije napustilo školovanje nakon udaje, a 5% je izjavilo da je rano stupanje u brak bio manje važan razlog napuštanja školovanja.

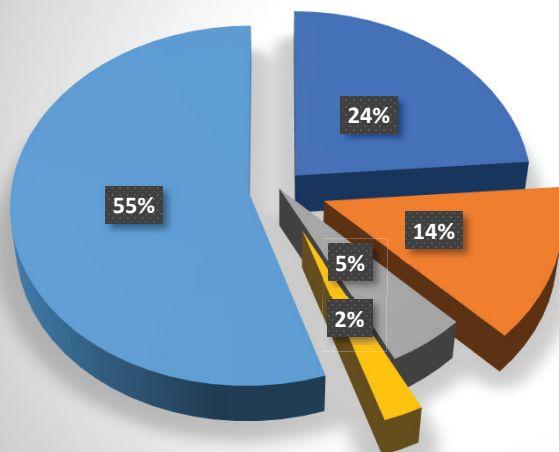

Čak 41% ispitanica trenutni socio-ekonomski status opisuje kao zadovoljavajući, 21% ne može da procijeni, za 19% je uglavnom nepovoljan, 11% smatra da je veoma loš, a 8% svoj socio-ekonomski status karakteriše kao veoma dobar.

Čak 51% ispitanica smatra da se rano stupanje u brak veoma loše odrazilo na njihovo socio-ekonomsko stanje, 22% je istaklo da se donekle odrazilo, 13% da se uopšte nije odrazilo, 8% ne može da procijeni, a 6% kaže da se rani brak uglavnom nije reflektovao na socio-ekonomsko stanje.

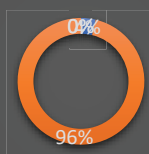
Na koji način, po Vašem mišljenju, ranije stupanje u brak utiče na život mladih Romkinja i Egipćanki?

- Tradicija i običaji – Porodični i kulturni običaji često podstiču rani brak, što utiče na životne izbore djevojaka.
- Obrazovanje – Rani brak prekida školovanje i smanjuje mogućnosti za dalje obrazovanje i zapošljavanje.
- Siromaštvo – Loša materijalna situacija doprinosi ranom braku, što utiče na kasniji kvalitet života djevojaka.
- Ne nastave školu – Zbog obaveza u braku djevojke napuštaju školovanje, što ograničava njihove šanse za napredak.
- Sve navedeno

Najviše anketiranih žena (55%) smatra da ranije stupanje u brak utiče na život mladih Romkinja zbog sinteze faktora - tradicije i običaja (porodični i kulturni običaji često podstiču rani brak, što utiče na životne izbore djevojaka); obrazovanja (rani brak prekida školovanje i smanjuje mogućnosti za dalje obrazovanje i zapošljavanje); siromaštva (loša materijalna situacija doprinosi ranom braku, što utiče na kasniji kvalitet života djevojaka), ne nastave školu (zbog obaveza u braku djevojke napuštaju školovanje, što ograničava njihove šanse za napredak). 24% ističe kao razlog tradiciju i običaje, 14% obrazovanje, 5% siromaštvo i 2% napuštanje školovanja.

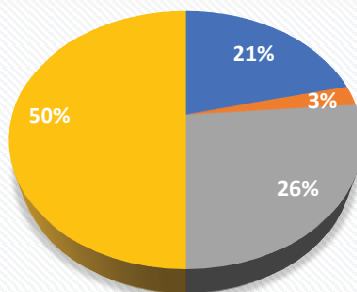
Da li ste zaposleni?

■ Da ■ Ne

Dominiraju nezaposlene anketirane Romkinje (96%), dok je svega 4% zaposlenih žena.

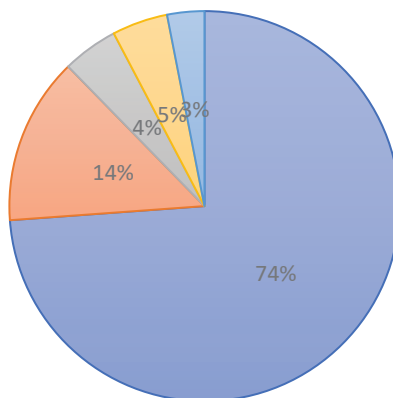
Da li je rano stupanje u brak doprinijelo tome da ne budete zaposlene?

■ To uopšte nije razlog ■ To uglavnom nije razlog ■ To je donekle razlog ■ To je isključivi razlog

Polovina anketiranih Romkinja odgovorilo je da je rano stupanje u brak isključivi razlog njihovog nezaposlenja, 26% istaklo je da je to donekle razlog, 21% da to uopšte nije razlog i 3% navodi da to uglavnom nije razlog.

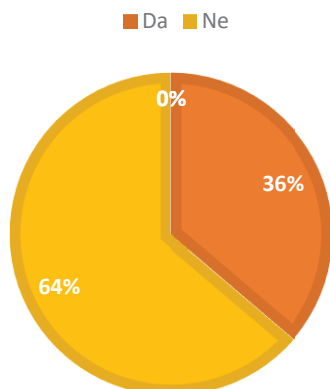
Ukoliko ste zaposleni, kolika su Vaša mjesečna primanja?

■ Nemam primanja ■ 250e-400e ■ Do 100e ■ Do 200e ■ 500e-700e

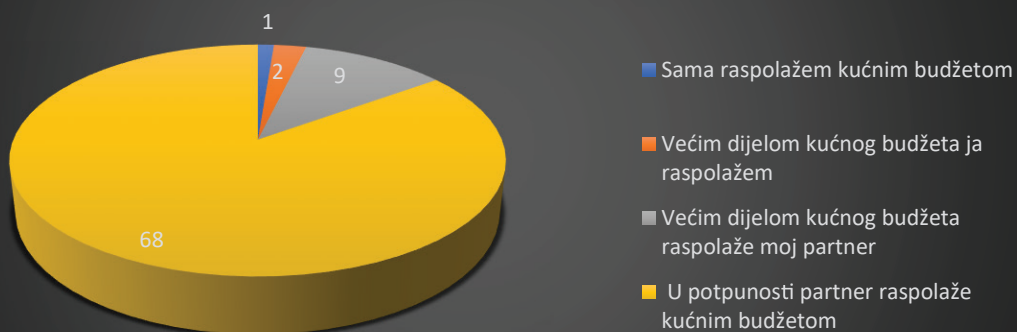
Čak 76% anketiranih žena nema primanja, 14% ima 250-400e, 5% do 200e, 4% do 100e, 3% ima primanja 500e-700e.

DA LI STE KORISNICI/CE NEKOG OBLIKA SOCIJALNE POMOĆI?

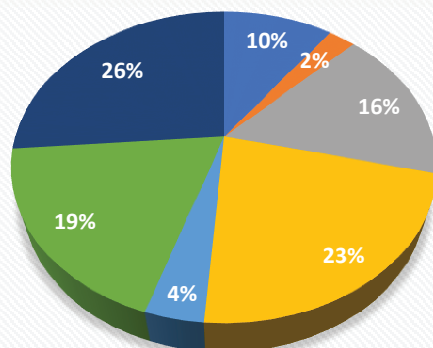
Većina anketiranih (64%) nijesu korisnice nekog oblika socijalne pomoći, dok je 36% dalo potvrđan odgovor.

Da li slobodno raspolazete kućnim budžetom ili ga u većoj mjeri kontroliše Vaš muž?

Partner u potpunosti raspolaze kućnim budžetom kod 85% ispitanica, većim dijelom raspolaze partner ističe 11%, samo 3% je odgovorilo da većim dijelom ona (žena) raspolaze, dok samo 1% žena sama raspolaze kućnim budžetom.

Koji vid podrške smatrate da bi bio najadekvatniji u cilju poboljšanja socio-ekonomskog statusa mladih Romkinja?

- Bolji rad Centra za socijalni rad
- Organizovanje raznih kurseva
- Poboljšanje socijalnih davanja
- Podrška institucija
- Podrška roditelja
- Pomoć države
- Sve navedeno

Kao najefikasnije vidove podrške u cilju poboljšanja socio-ekonomskog statusa mladih Romkinja 26% anketiranih navodi: bolji rad Centra za socijalni rad, organizovanje raznih kurseva, poboljšanje socijalnih davanja, podršku institucija, roditelja, pomoć države. Da je najvažnija podrška institucija smatra 23%, pomoć države 19%, poboljšanje socijalnih davanja 16%, bolji rad Centra za socijalni rad 10%, podrška roditelja 4% i organizovanje raznih kurseva 2%.

Anketa sa muškarcima Romima

Najviše (muških) ispitanika je iz Podgorice (30%), 25% je iz Nikšića, iz Berana je 24%, a iz Budve 21%.

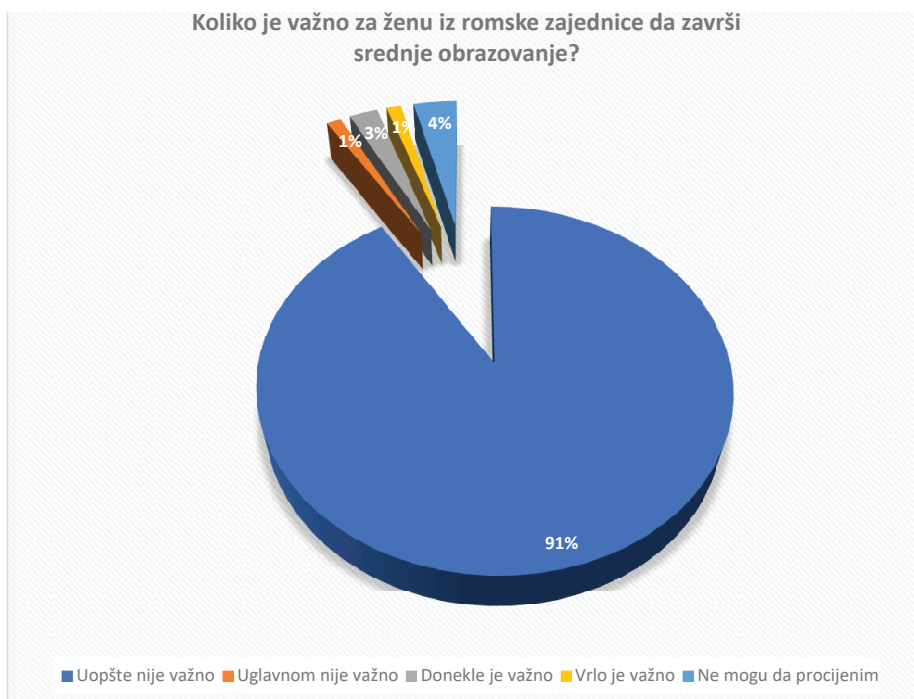
Najviše ispitanika muškog pola (75%) ima 15-25 godina, dok 25% ima od 26-30 godina.

Čak 34% ispitanika je nezaposleno i traži posao, 25% radi ali nema nikakav ugovor, 17% je nezaposleno i ne traži posao, 14% je u stalnom radnom odnosu, 10% radi povremeno pod ugovorom, a 1% smatra da su za nezaposlenost presudni tradicija i siromaštvo.

Srednju školu završilo je 33% anketiranih Roma, osnovnu školu 31%, po 6% ima nezavršenu osnovnu školu i bez osnovnog obrazovanja je, dok je 4% sa višom školom, fakultetom/akademijom.

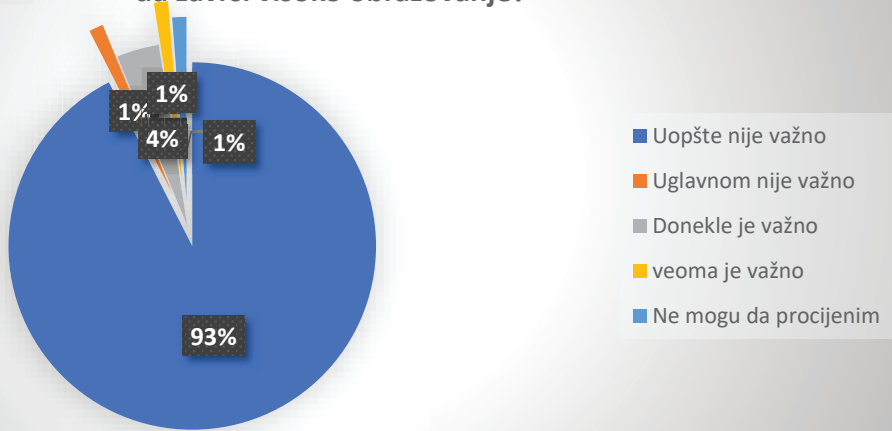

Najviše muških ispitanika – 93% smatra da za ženu iz romske zajednice uopšte nije važno da završi osnovno obrazovanje, 3% ističe da je donekle važno, 2% da uglavnom nije važno i po 1% da je vrlo važno ili da ne može da procijeni.

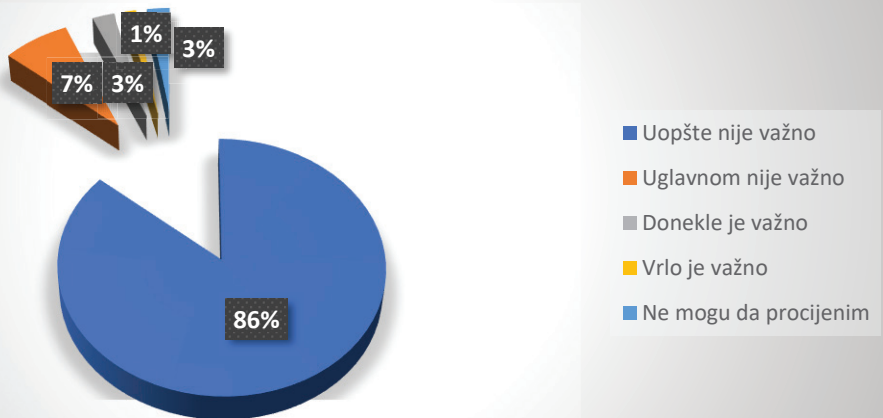
Najviše muških ispitanika (91%) naglašava da uopšte nije važno za ženu iz romske zajednice da završi srednje obrazovanje, 4% kaže da ne može da procijeni, 3% smatra da je donekle važno, a po 1% da uglavnom nije važno i da je vrlo važno.

Koliko je važno za ženu iz romske zajednice da završi visoko obrazovanje?

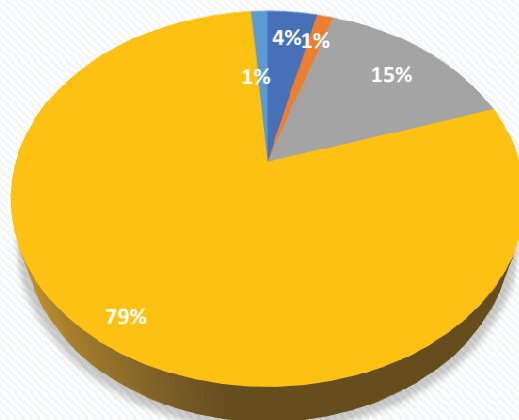
Većina ispitanika (93%) ističe da uopšte nije važno za ženu iz romske zajednice da završi visoko obrazovanje, 4% smatra da je donekle važno, dok po 1% kaže da uglavnom nije važno, da je veoma važno i da ne može da procijeni.

Koliko je važno za ženu iz romske zajednice da je zaposlena?

Čak 86% anketiranih naglašava da uopšte nije važno za ženu iz romske zajednice da je zaposlena, 7% smatra da uglavnom nije važno, po 3% da je donekle važno i ne može da procijeni, a 1% smatra da je vrlo važno zaposlenje žene.

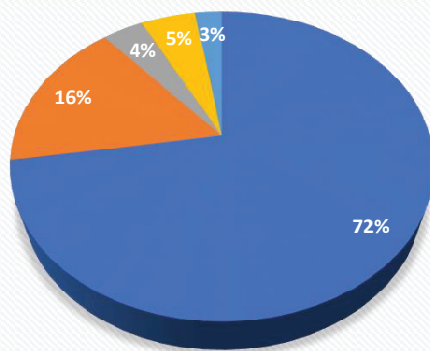
Koliko je važno za ženu iz romske zajednice da je udata?

■ Uopšte nije važno ■ Uglavnom nije važno ■ Donekle je važno ■ Vrlo je važno ■ Ne mogu da procijenim

Dominiraju ispitanici koji smatraju da da je vrlo važno za ženu iz romske zajednice da je udata (79%), 15% ističe da je donekle važno, 4% da uopšte nije važno, po 1% da uglavnom nije važno ili da ne može da procijeni odgovor na ovo pitanje.

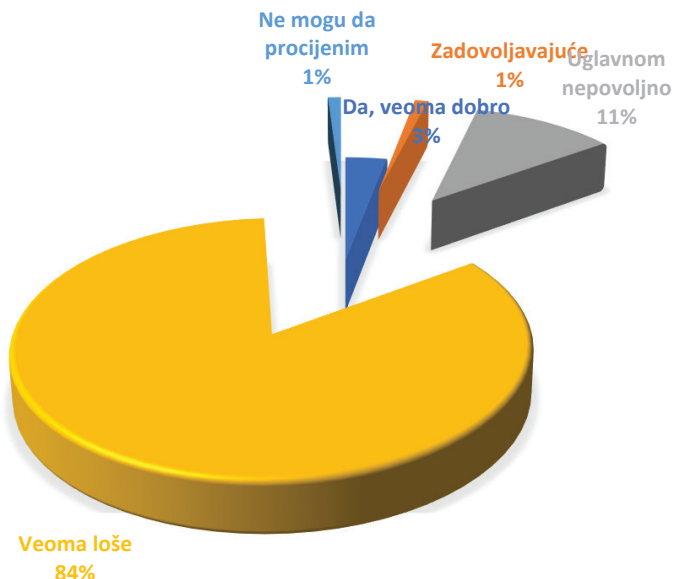
Da li smatrate da se dječji ugovoreni brakovi dešavaju u Vašem okruženju?

■ Dešavaju se vrlo često ■ Dešavaju se često
 ■ Dešavaju se ponekad ■ Ne dešavaju se uopšte
 ■ Ne znam/ne mogu da procijenim

Čak 48% muškaraca smatra da su žene iz romske zajednice u potpunosti neinformisane o svojim pravima, 25% su uglavnom neinformisane, 22% smatra da su djelimično informisane i 4% ne zna/ne može da procijeni i 1% ističe da su informisane u potpunosti.

DA LI SMATRATE DA RANO STUPANJE ŽENA U BRAK LOŠE UTIČE NA
NJIHOV SOCIO-EKONOMSKI STATUS?

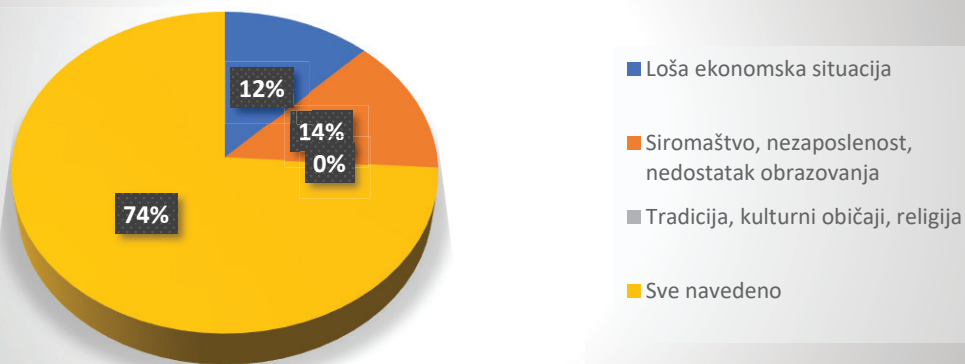
Čak 84% muškaraca je istaklo da se rano stupanje u brak veoma loše odrazilo na njihovo socio-ekonomsko stanje, 11% je izjavilo da se uglavnom nepovoljno odrazilo, 3% da se veoma dobro odrazilo i po 1% smatra da se zadovoljavajuće odrazilo ili da ne može da procijeni.

Da li ste trenutno u braku ili vanbračnoj zajednici?

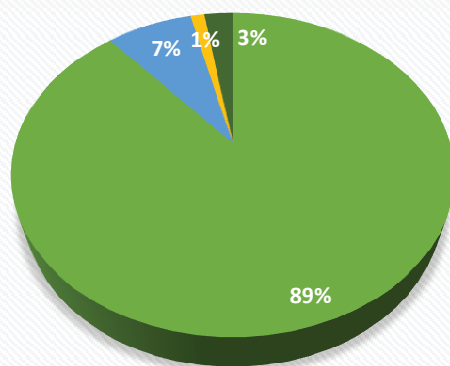
Većina ispitanika (67%) je u braku ili vanbračnoj zajednici, dok 33% ima slobodan bračni status.

Po Vašem mišljenju, koji su glavni uzroci dječjih ugovorenih brakova u romskoj zajednici?

Kao glavne uzroke dječjih ugovorenih brakova u romskoj zajednici 74% ispitanika navodi lošu ekonomsku situaciju, siromaštvo, nezaposlenost, nedostatak obrazovanja, tradiciju, kulturne običaje, religiju, njih 14% smatra da su uzroci samo siromaštvo, nezaposlenost, nedostatak obrazovanja, 12% tradicija, kulturni običaji, religija.

Da li ste saglasni sa rečenicom „Smatram da je ženi mjesto u kući, a ne na poslu“?

■ U potpunosti sam saglasan ■ Donekle sam saglasan ■ Nijesam saglasan ■ Ne znam

Zabrinjavajući je podatak da 89% ispitanika smatra da je ženi isključivo mjesto u kući, a ne na poslu, 7% je donekle saglasno sa tom tvrdnjom, 3% ne zna odgovor na ovo pitanje, a 1% nije saglasno sa tvrdnjom.

Uporedni sažetak rezultata anketa

Rezultati ovog istraživanja su ukazali na percepciju velike međusobne povezanosti ranog stupanja u brak, nepovoljnog socio - ekonomskog položaja i niskog obrazovanja žena iz romske zajednice.

Dječji ugovoreni brakovi zaista predstavljaju ključan faktor koji oblikuje životni tok žena. Dječji ugovoreni brak ograničava obrazovne i ekonomske mogućnosti, ali i nivo informisanosti žena o osnovnim ljudskim pravima. Nizak nivo obrazovanja je, prema percepcijama ispitanika, direktna posljedica ranog ulaska u brak i poštovanja tradicionalnih rodni uloga i normi, a pomenute uloge i norme definišu ženu kroz brak, majčinstvo i brigu o domaćinstvu. Istraživanje je obuhvatilo i stavove muške populacije iz romske i egipćanske zajednice, koji umanjuju značaj obrazovanja žena i podržavaju reproduktivnu ulogu žene, a dječji ugovoreni brak se legitimiše kao društveno prihvatljiva pojava. Istraživanje pokazuje da je socio - ekonomski položaj žena dodatno otežan visokim stepenom nezaposlenosti i velikim brojem djece, a to dodatno smanjuje mogućnost za ekonomsku nezavisnost. Istraživanje ukazuje i na dugoročnu zavisnost od porodice sa posebnim fokusom na muške članove porodice. Žene su u velikoj mjeri izložene negativnim socio - ekonomskim posljedicama dječjih ugovorenih brakova, dok su muškarci, uprkos sličnim socijalnim izazovima, skloniji opravdanju tradicionalnih normi. S obzirom na visoku stopu nezaposlenosti i nizak nivo informisanosti o pravima kod žena iz romske i egipćanske populacije, potrebno je razviti sveobuhvatan sistem podrške koji uključuje povećanje informisanosti o pravima, obrazovne inicijative, kao i bolju saradnju sa socijalnim službama. Dobijeni rezultati potvrđuju teorijske pretpostavke da dječji ugovoreni brakovi predstavljaju višedimenzionalni društveni problem, čije posljedice prevazilaze individualni nivo i zahtijevaju sistemske i međusektorske odgovore.

PREPORUKE

Buduće društvo, praksa i politika

- Podići zakonsku granicu za brak sa 16 na 18 godina bez izuzetaka.
- Jasnije definisati pojam dječjeg braka u Krivičnom zakoniku ili uvesti posebno krivično djelo.
- U slučaju sumnje na dječji brak uključiti policiju i tužilaštvo, uz korišćenje mjera tajnog nadzora, provjere porijekla novca i međunarodne saradnje.
- Ne uzimati običaje kao opravdanje za dječje brakove prilikom odlučivanja o postupku. Tradicionalizam kod Roma nije i ne može biti razlog da se dosljedno i efikanso ne primjenjuje zakon i osigura vladavina prava.
- U istrazi treba saslušati ne samo roditelje, već i druge članove zajednice i svjedoke.
- Postupati brzo i odlučno od faze izviđaja do suđenja.
- Stručnjaci iz policije, tužilaštva, socijalne zaštite i NVO treba da prođu obuke o radu sa zajednicama gdje se ovi brakovi dešavaju.
- Osnovati posebno sklonište za žrtve dječjih brakova, odvojeno od drugih korisnika.
- Pripremiti reintegracione programe na jeziku razumljivom žrtvama.
- Posebno zaštititi djevojčice u skloništima, osigurati odvojene prostorije i spriječiti vršnjačko nasilje
- Prevencija dječjih ugovorenih brakova zahtijeva sveobuhvatan i koordinisan pristup koji uključuje zakonodavne, obrazovne, socijalne i ekonomske mjere. Ključno je osnažiti djecu, posebno djevojčice, kroz obrazovanje i podršku, ali i raditi sa porodicama i širom zajednicom kako bi se mijenjali duboko ukorijenjeni stavovi i običaji. Samo zajedničkim djelovanjem institucija, nevladinog sektora i šire zajednice moguće je stvoriti sigurno okruženje u kojem će svako dijete imati pravo na djetinjstvo, slobodan izbor i dostojanstven život. Prevencija nije jednokratna mjera, već dugotrajan proces koji zahtijeva kontinuiranu posvećenost i prilagođavanje u skladu sa stvarnim okolnostima i promjenama u društvu.

ZAKLJUČAK

Dječiji brakovi redukuju životne i profesionalne mogućnosti

Dječiji ugovoreni brakovi predstavljaju jednu od najsnažnijih prepreka socijalnom i ekonomskom napretku žena u romskoj zajednici u Crnoj Gori. Ova pojava, duboko ukorijenjena u tradiciji i dodatno usložnjena nepovoljnim socio-ekonomskim okolnostima, direktno utiče na životne tokove djevojčica koje prerano preuzimaju uloge supruge i majke. Posljedice su vidljive već na prvom koraku njihovog životnog puta - prekid školovanja, gubitak mogućnosti nastavka obrazovanja i ograničavanje profesionalnog razvoja, što dugoročno određuje njihov ekonomski položaj i nivo društvene uključenosti. Svi prikupljeni podaci iz anketa i intervju potvrđuju da dječiji ugovoreni brakovi sistematski narušavaju obrazovne, radne i socijalne ishode žena, čime se potvrđuju sve postavljene hipoteze ovog istraživanja.

Ugovoreni brakovi negativno utiču na obrazovni status žena, što dugoročno smanjuje njihove životne i profesionalne mogućnosti. Što se tiče zapošljavanja, istraživanje je pokazalo da većina žena koje su rano stupile u brak ostaje nezaposlena, dok se njihov socijalni i ekonomski status uglavnom oslanja na partnera ili širu porodicu. Ovo potvrđuje drugo istraživačko pitanje i sporednu hipotezu H2, da rani brakovi direktno ograničavaju mogućnosti zaposlenja i ekonomsku nezavisnost žena u ovim zajednicama. Opšti socijalno-ekonomski položaj žena dodatno je negativno pogođen kombinacijom niskog obrazovanja, nezaposlenosti, visokog broja djece i socijalne izolacije unutar zajednice. Rezultati anketa i intervju potvrđuju prvo istraživačko pitanje i glavnu hipotezu H1 – dječiji ugovoreni brakovi značajno narušavaju socijalno-ekonomski položaj Romkinja i Egipćanki, održavajući rodne nejednakosti i reprodukujući siromaštvo. Istraživanje takođe pokazuje da su tradicija, kulturne norme i loša ekonomska situacija glavni faktori koji doprinose opstanku dječijih ugovorenih brakova, dok pedagozi, medijatori i relevantne institucije igraju ključnu ulogu u prevenciji, obrazovanju i pružanju podrške djevojčicama. Uključivanje obrazovnih i socijalnih programa, jačanje svijesti zajednice i pružanje multisektorske podrške može smanjiti negativne posljedice i poboljšati položaj žena. Neophodno je provesti ciljne mjere prevencije, obrazovne i ekonomske inicijative, te kontinuirano raditi na promjeni stavova zajednice kako bi se osnažile djevojčice i unaprijedio njihov životni položaj. Na osnovu sagledanih anketa, intervju sa pedagozima i saradnicima u socijalnoj inkluziji, može se zaključiti da: većina djevojčica stupa u brak prije 16. godine, što dovodi do prekida školovanja nakon osnovne škole. Pedagozi i saradnici potvrđuju da rani brak ograničava akademski razvoj, smanjuje šanse za zapošljavanje i dugoročno utiče na socijalno-ekonomski status. U zajednici postoji snažna tradicija koja potcjenjuje obrazovanje žena, što dodatno otežava njihovu emancipaciju. Visoka nezaposlenost (96% među ženama) direktno je povezana sa ranim stupanjem u brak. Žene postaju ekonomski zavisne od supruge, a loša ekonomska situacija porodice i tradicija doprinose održavanju dječijih brakova. Ankete pokazuju da žene percipiraju rani brak kao glavni uzrok svoje nezaposlenosti, dok muškarci uglavnom

opravdavaju tradiciju. Većina žena živi u proširenim porodicama i ima više djece, što dodatno ograničava njihove mogućnosti za obrazovanje i zapošljavanje. Djevojčice doživljavaju emocionalni stres, socijalnu izolaciju i gubitak slobode. Pedagoški rad i podrška medijatora mogu ublažiti ove negativne posljedice, ali samo kroz kontinuiranu edukaciju, savjetovanje i multisektorsku saradnju. Tradicionalni stavovi muškaraca i pritisak zajednice dodatno otežavaju prevenciju dječijih brakova. Žene su najčešće neinformisane o svojim pravima, što zahtijeva jačanje informisanosti i edukacije kroz školu, nevladine organizacije i institucije socijalne zaštite.

Rani ugovoreni brakovi, posebno kod maloljetnih osoba, predstavljaju snažnu prepreku životne perspektive žena u romskoj i egipćanskoj zajednici u Crnoj Gori, jer ih udaljavaju od školovanja, uskraćuju profesionalni napredak, umanjuju šanse za zapošljavanje i mogućnost ekonomske nezavisnosti. Rani prekid školovanja, visoka stopa nezaposlenosti, veliki broj djece i socijalna izolacija stvaraju začarani krug siromaštva koji se prenosi na naredne generacije. Ovaj fenomen nije samo rezultat tradicije i kulturnih obrazaca, već i posljedica nedovoljnih mehanizama podrške i niskog nivoa informisanosti o pravima djevojčica. Prevencija i smanjenje dječijih brakova zahtijevaju koordinisane mjere: edukaciju djevojčica, roditelja i zajednice, jačanje pravne svijesti, psihosocijalnu podršku i osnaživanje žena kroz obrazovanje i profesionalne programe. Multisektorski pristup, uključujući škole, medijatore, nevladine organizacije i institucije socijalne zaštite, ključan je za dugoročno unapređenje položaja žena i smanjenje negativnih posljedica dječijih ugovorenih brakova. Samo integrisanim pristupom moguće je prekinuti ciklus ranih brakova i osigurati djevojčicama pravo na izbor, razvoj i dostojanstven život. Svaka djevojčica koja ostane u školi dobija priliku, a svaka spriječena dječija udaja predstavlja korak ka pravednijem, inkluzivnijem i humanijem društvu.

IZVODI IZ RECENZIIJA

Dječiji brakovi dugoročno ograničavaju razvoje perspektive žena u romskoj zajednici

U svom radu Šejla Pepić se bavi još uvijek aktuelnom temom dječijih ugovorenih brakova u romskoj i egipćanskoj zajednici u Crnoj Gori. Na metodološki relevantan način ona analizira uticaj ranog stupanja u brak Romkinja na njihov pristup obrazovanju, tržištu rada, zdravstvenim i socijalnim servisima, ali i na njihovu participaciju u društvenom i političkom životu. Zaključci do kojih autorka dolazi pokazuju da dječiji ugovoreni brakovi značajno doprinose reprodukciji začaranog kruga ekstremnog siromaštva, rodne neravnopravnosti, društveno-ekonomske isključenosti i na taj način dugoročno ograničavaju razvojne perspektive žena iz pomenutih etnokulturnih zajednica.

Posljedice ugovorenih brakova na fizičko i mentalno zdravlje djevojčica teške su i dugoročne. Rano stupanje u brak djevojčicama iz romske i egipćanske zajednice ukida slobodu, mogućnost obrazovanja, ekonomsku nezavisnost i šanse za dostojanstven život. U pitanju je jedan od najznačajnijih faktora njihove neravnopravnosti i isključenosti koji još uvijek nije zavrijedio neophodnu institucionalnu pažnju. Postoji nedostatak proaktivnih mjera koje bi omogućile sveobuhvatno i multisektorsko tretiranje ovog problema. Izostanak adekvatne institucionalne reakcije i snažan pritisak tradicije i kulturoloških praksi kreiraju začarani krug neslobode, siromaštva i kršenja osnovnih ljudskih prava za djevojčice iz romske i egipćanske zajednice. Spriječiti svaku dječiju udaju obaveza je države i njenih institucija. Ne treba, međutim, izgubiti iz vida i odgovornost različitih društvenih aktera u ovom smislu, prvenstveno obrazovnog sistema. Rad Šejle Pepić predstavlja dragocjen doprinos u ostvarivanju navedenog cilja.

prof. dr Danijela Vuković - Čalasan
Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore

Iskorjenjivanje dječijih brakova dio promovisanja ženskih i ljudskih prava i spoljnopoličkih prioriteta EU

Autorka Šejla Pepić u svom radu analizira važnost obrazovanja i preispituje njegov uticaj na društvenu koheziju. Njeni nalazi ukazuju da kohezivnog društva nema bez uspješnog obrazovanja, dobrih kvalifikacija i mobilnosti na tržištu rada. Isključenost i siromaštvo su ozbiljna prepreka za uspostavljanje društvene kohezije. Rane brakove u našem društvu Pepić ispravno naziva pravim imenom - kršenjem ljudskih prava. Apaluje na sve da se smanji broj djece koja stupaju u brak u starosnoj dobi između 14 i 18 godina. Računa na veću pažnju, razumijevanje i poboljšano djelovanja institucija. Oslanja se i na građansku, političku, društvenu i pravno-institucionalnu solidarnost, svjesna da bez te vrijednosti, povezanosti i predanosti vladavini prava društvena kohezija ne može biti uspješna. Pepić (nam) svima poručuje: Romi su integralni i neraskidivi dio savremene i evropske Crne Gore, a ne izolovana i hermetički izolovana zajednica izvan vladavine prava.

Kroz profesionalni i naučno-istraživači rad decenijama se zanimam složenim pitanjima socijale inkluzije, naročito problematikom dječijeg prisilnog rada i prisilnih i ranih brakova u romskim i egipćanskim etničkim zajednicama. U tom kontekstu, ne samo da podržavam objavljivanje stručnog rada mr Šejle Pepić, već ga prepoznajem ozbiljnim doprinosom širim, naporima da se dugoročno smanji nejednakost u Crnoj Gori.

Čestitam Glavnom gradu Podgorica - svim odbornicima i odbornicama gradske skupštine, gradskoj upravi, Službi Gradonačelnika i Sekretarijatu za socijalno staranje - što usvojenu Povelju o društvenoj koheziju istinski i primjenjuju u praksi. Prof. dr Zoran Stojiljković ističe važnost političke volje kako bi došlo do "uvećanja kohezije društva redukovanjem siromaštva i osnaživanjem socijalne inkluzije". Važno je što se prepoznaje negativni i ograničavajući uticaj prisilnih ranih brakova na društvenu koheziju u Podgorici. Objavljivanjem ovog rada, Glavni grad podržava napore za ubrzavanje djelovanja za okončanje dječijih brakova što je dio i strategija koje podržava Evropska unija.

Slavko Milić,
magistar javnog prava i magistar pedagogije,
predsjednik Centra za bezbjednosna, sociološka i
kriminološka istraživanja Crne Gore "Defendologija"

LITERATURA

1. Agey, E., ConroyBeam, D., Gaulin, S. J. C. (2024). Partner traits of women in arranged and selfchoice marriages. *Evolutionary Human Sciences*, 6, Article 11., dostupno na: <https://doi.org/10.1017/ehs.2025.11>, datum pristupa: 10.05.2026.
2. Allendorf, K., Pandian, R. K. (2017). The Decline of Arranged Marriage? Marital Change and Continuity in India, *Popul Dev Rev*. Aug 6;42(3):435–464.
3. Bendalović, G.; Keselj, J.; Šuljog Vučica, Z. (2020). *Odnosi između članova u jednoroditeljskim obiteljima i njihov položaj u društvu. Porodica i savremeno društvo: izazovi i perspektive*, Zbornik radova sa pete međunarodne naučne konferencije „Društvene devijacije“, Centar modernih znanja, Banja Luka
4. Bobić, M. (2007). *Demografija i sociologija – veza i sinteza*, Javno preduzeće Službeni glasnik, Beograd
5. Bošković, M. (2010). Porodični faktori kriminaliteta i porodično nasilje, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 3/2010, 117-140.
6. Centar za romske inicijative. (2023). *Nedostaci u procesuiranju slučajeva dječjeg ugovorenog braka*, Centar za romske inicijative, Nikšić
7. Čamo, M. (2011). Tradicionalne maksime u habitusu savremene porodice, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, *Časopis za društvena pitanja Pregled*, No. 2.
8. Čvorović, J (2022). Paternal investment, stepfather presence and early child development and growth among Serbian Roma, *Evolutionary Human Sciences*, 4, e 15, 1-16.
9. Darakhshan Kishwar, S. (2022). The Persisting Menace of Child Marriage: An Account of Non-legal Factors Contributing to Ineffectiveness of Legal Frameworks, *The Age of Human Rights Journal*,
10. Diamond-Smith, N. G., Dahal, M., Puri, M., Weiser, S. D. (2020). Semi-arranged marriages and dowry ambivalence: Tensions in the changing landscape of marriage formation in South Asia, *Cult Health Sex*. Aug 19;22(9):971-986.
11. Ebied, E. M. E.-S. (2015). Causes and health consequence of early marriage as perceived by Egyptian females in rural and urban areas: A comparative study. *IOSR Journal of Nursing and Health Science (IOSR-JNHS)*, Vol. 4, Issue 6, Ver. II, 54-63.
12. Efevbera, Y., Bhabha, J. (2020). Defining and deconstructing girl child marriage and applications to global public health, *BMC Public Health* volume 20, Article number: 1547, dostupno na: <https://bmcpublichealth.biomedcentral.com/>

[articles/10.1186/s12889-020-09545-0](#)

13. First Dilić, R. (1976). Porodica i obitelj – domaćinstvo i kućanstvo: pokušaj pojmovnog razgraničenja, *Revija za sociologiju*, Vol. VI, No. 2-3, str. 87-89.
14. Fočo, A. (2020). *Tranzicija i transformacija porodice*, SOPHOS – časopis mladih istraživača, No. 13.
15. Fox, G. L. (1975). Love Match and Arranged Marriage in a Modernizing Nation: Mate Selection in Ankara, Turkey, *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 37, No. 1, str. 180-193., dostupno na: <https://www.semanticscholar.org/paper/Love-Match-and-Arranged-Marriage-in-a-Modernizing-Fox/d901dd68519c925950abfa75b23ca151550736cf>, pristupljeno 11.05.2026.
16. Janković, J. (1995). Teorijska promišljanja o obitelji, *Društvena istraživanja Zagreb*, Vol. 4, No. 18-19.
17. Jarus, O. (2023). Incest and Marriage in Ancient Egypt: Siblings, Children, Not So Common. Live Science, dostupno na: <https://www.livescience.com/archaeology/did-the-ancient-egyptians-really-marry-their-siblings-and-children>, objavljeno: 26.08.2023., datum pristupa: 12.05.2026.
18. Koalicija NVO Romski krug, (2014). *Monitoring izvještaj o: položaju, problemima i potrebama pripadnika/ca romske i egipćanske populacije u Crnoj Gori*, dostupno na: <https://mladiromi.com ›category:3-publikacije>
19. McCormack, L. K. (2025, March 24). Roman Girls and Marriage in Ancient Rome. World History Encyclopedia, dostupno na: <https://www.worldhistory.org/article/2675/roman-girls-and-marriage-in-ancient-rome/>, objavljeno: 24.03.2025., datum pristupa: 12.05.2025.
20. Mehdić, A. (2019). *Dječiji i ugovoreni brakovi*, dostupno na: <https://zenskamreza.ba/djeciji-i-ugovoreni-brakovi-autorica-aida-mehdic-mr-socijalne-pedagogije/>, pristupljeno: 02.06.2026.
21. Milić, A. (1988). *Rađanje moderne porodice*, SOCIETAS, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
22. Milić, A. (1992). *Globalne promene i svakodnevni život*, Društvene promene i položaj Roma: zbornik radova sa naučnog skupa održanog 10. i 11. decembra 1992. godine, SANU, Beograd
23. Milić, A. (1993). *Globalne promene i svakodnevni život*, Društvene promene i položaj Roma, *Zbornik radova sa naučnog skupa održanog 10. i 11. decembra 1992. godine*, SANU, Beograd
24. Milić, A. (2001). *Sociologija porodice*, Čigoja, Beograd
25. Milić, S.; Delija, F. (2014). Nasilje u porodici u romskoj i egipćanskoj zajednici

u Crnoj Gori, Publikacija - Centar za romske inicijative, Nikšić

26. Mimica, A.; Bogdanović, M. (2007). *Sociološki rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd
27. Minić, V.; Kompirović, T. (2014). Funkcije i problemi savremene porodice u vaspitanju dece ranog uzrasta, *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta*, Knjiga 8, 27
28. Mirić, F. (2014). *Savremena shvatanja fenomenologije i etiologije maloletničke delikvencije*, Doktorska disertacija. Univerzitet u Nišu, Pravni fakultet.
29. Mitrović, A. (1985). Brak i porodični odnosi Roma kao činilac njihova društvenog položaja, Institut za socijalnu politiku Beograd, Sociologija sela 23 (87/90), 81-97.
30. Nimac, D. (2010). (Ne)mogućnosti tradicijske obitelji u suvremenom društvu, *Obnovljeni život*, Vol. 65, No. 1.
31. Novakov, M. (2004). Porodični život Roma, *Letopis naučnih radova*, Godina 28, broj 1, strana 146-158.
32. NVO Centar za romske inicijative, (2023). *Nedostaci u procesuiranju slučajeva dječijeg ugovorenog braka*, Artgrafika, Podgorica
33. Olson, D. H., Russell, C. S. & Sprenkle, D. H. (1989). *Circumplex Model: Systemic assessment and treatment of families*. New York: Haworth Press.
34. Olson, D. H. & Gorall, D. M. (2007). *FACES IV and Circumplex model, Validation Study*, St. Paul, MN: University of Minnesota.
35. Potkonjak, N.; Šimleša, P. (1989). *Pedagoška enciklopedija 2*. Zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad
36. Prakasa Rao, V. V., Nandini, Rao, V. (1982). *Marriage, the family, and women in India*, Columbia, Mo.: South Asia Books
37. Regan, P. C., Lakhanpal, S., Anguiano, C. (2012). Relationship outcomes in Indian-American love-based and arranged marriages. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(3), 915-924.
38. Radović, M., Međedović, K. (2019). *Analiza pravnih i institucionalnih mehanizama za pružanje servisa socijalne integracije Roma i Egipćana u Crnoj Gori sa analizom nepokrivenih nadležnosti i nedostajućih servisa podrške*, Program ROMACTED Promivisanje dobrog upravljanja i osnaživanja Roma na lokalnom nivou, Podgorica
39. Smajlović Beganović, A. (2022). *Izazovi savremene porodice u bosanskohercegovačkom društvu*. Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, magistarski rad

40. Snopkowski, K., Hasnain, A. M. (2025). Partner traits of women in arranged and self-choice marriages, *Evolutionary Human Sciences*, 7, e16, page 1 of 17, Cambridge University Press
41. SOS telefon za žene i djecu žrtve nasilja Nikšić, (2006). *Položaj romske manjine i položaj Romkinja u zajednici*, Lutrex, Podgorica
42. Tahir, N. N. (2021). Understanding arranged marriage: An unbiased analysis of a traditional marital institution. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 35(1). dostupno na: <https://doi.org/10.1093/lawfam/ebab005>, datum pristupa: 19.03.2025.
43. Todorović, J.; Simić, I. (2014). Tradicionalno shvatanje rodni ulogai komunikacija u porodici, *Savremene paradigme u nauci i naučnoj fantastici, Nauka i savremeni univerzitet*, Tematski zbornik radova, Biblioteka Naučni skupovi, Filozofski fakultet, Niš, 9-32.
44. Vasiljević Prodanović, D.; Kovačević, M. (2020). *Jednoroditeljske porodice i maloletnička delikvencija*, Porodica i savremeno društvo-izazovi i perspektive, dostupno na: <https://www.academia.edu/115014992>
45. Vilić, D. (2011). Porodica u kontekstu savremenih društvenih promjena, *Sociološki diskurs*, Vol. 1, No. 2.
46. Vilotijević, N. (2000). *Porodična pedagogija*, Papirus, Beograd
47. Vukoje, J. (2012). Osnovne funkcije savremene porodice. *Naučno-stručni časopis SVAROG*, br. 4, (137-144).
48. Warnes, K. (2024). Arranged marriage. EBSCO Knowledge Advantage, dostupno na: <https://www.ebsco.com/research-starters/social-sciences-and-humanities/arranged-marriage>, pristupljeno: 18.05.2026.
49. Zareei Mahmoodabadi, H., Zareei, F. (2021). Causes and Consequences of Early marriage and the Occurrence of Child Marriage in Female Students in Yazd Province: Grounded Theory Study, *The Journal of Tolloebehdasht*, Volume (20) issue (3); 12-27.

Izveštaji i studije

UNICEF. (2023, May 2). *Global polycrisis creating uphill battle to end child marriage*. UNICEF. dostupno na: <https://www.unicef.org/press-releases/global-polycrisis-creating-uphill-battle-end-child-marriage-child-marriage>, datum pristupa: 24.08.2025.

UNICEF, (1989). Konvencija o pravima djeteta

UNICEF, (2025, 07.03.) *Dječji brakovi – kršenje ljudskih prava*, dostupno na: <https://www.unicef.org/montenegro/price/dje%C4%8Dji-brakovi-kr%C5%A1enje-ljudskih-prava-0>, datum pristupa: 29.06.2025.

UNICEF, (2021). *Detinjstvo, ne brak, Vodič dobre prakse u sprečavanju dečijih brakova za lokalne zajednice*, UNICEF Beograd

UNICEF, (2021). Romi i Egipćani u Crnoj Gori – Pristup pravima i uslugama. <https://www.unicef.org/montenegro/media/2601/file/MNE-media-MNEpublication24.pdf>, datum pristupa: 10.09.2025.

Ustav Crne Gore, Sl. list CG, br. 1/2007 i 38/2013 - Amandmani I-XVI, ažuriran 31.03.2021.

Internet stranice

- https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/arranged-marriage-en?utm_source=chatgpt.com
- <https://www.unicef.org/media/136646/file/CRANK-Evidence-Review-Child-Marriage-2023.pdf>
- https://www.unicef.org/documents/GPECM-2024-ARR?utm_source=chatgpt.com

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9911-633-01-9 (SSS GG)
COBISS.CG-ID 38969860

ISBN 978-9911-633-01-9

9 789911 633019